

55983

1763

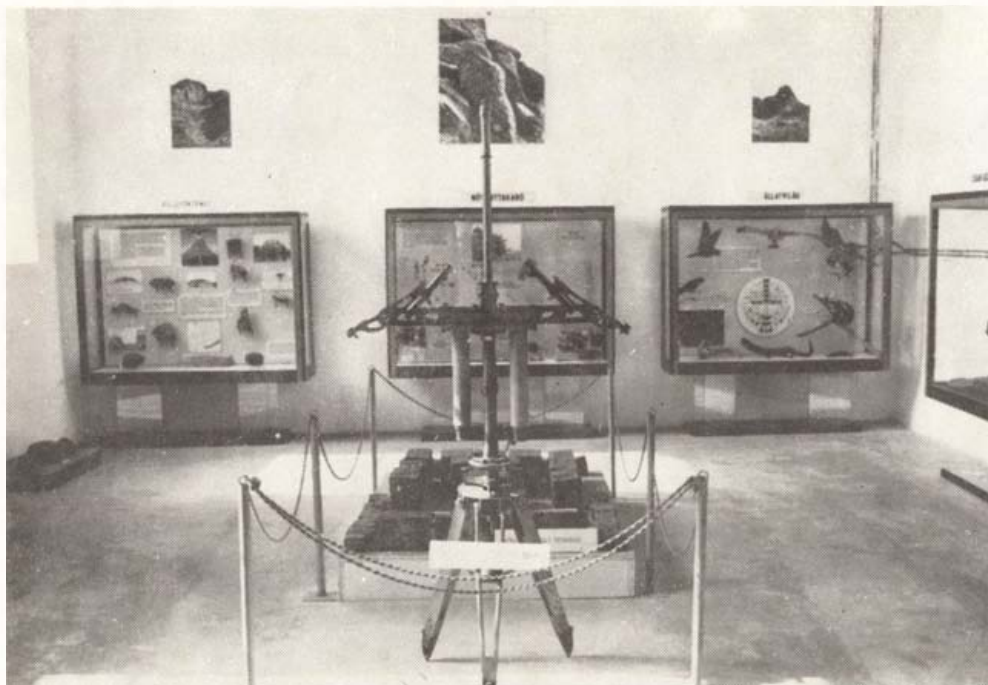
1982/3

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

8 J 190 286L

Részlet a Ság-hegyi Tájvédelmi Körzet múzeumának gyűjteményéből, előtérben az Eötvös-inga.

A Hollókői Tájvédelmi Körzet falumúzeumának egyik szobája (Béres Ferencné felvételei)

Ki mit tud róla? (M. P.) (a hátsó borítón)

Az 1981. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat mérlege (Fejős Zoltán) (a mellékleten)

Felhívás a Világ magyarjaihoz! (a mellékleten)

Honismereti bibliográfia (a mellékleten)

Hornyák László rajzai az esztergomi Várkapolna díszéről 18., 38., 42. oldal.

MUNKATÁRSAINK

Békés József középiskolai tanár, Kecskemét – De-
regán Gábor, az MTI rovatvezetője, Bp. – Fűr
Lajos, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum tudomá-
nyos titkára, Bp. – Gaál Zsigmond ny. főkönyvelő,
Földes – Gazdag István, a Megyei Levéltár igazga-
tója, Debrecen – Gál József gimnáziumi tanár,
Marcali – Gelencsér Mihály szakkörvezető,
Széchenyi Gimnázium, Pécs – Gordon Judit, az
MTI osztályvezetője, Bp. – Gunda Béla dr. egye-
temi tanár, Debrecen – Hegyi József ny. gimná-
ziumi tanár, Sárospatak – Jávorné Ágnes, a Megyei és
Városi Művelődési Központ főlőadója, Nyíregy-
háza – Katona Magda dr., a Közgazdaságtudomá-
nyi Egyetem adjunktusa, Bp. – Kelemen András
dr. osztályvezető főorvos, Székesfehérvár – Kis-
asszony Éva dr., a Művelődési Minisztérium Levél-
tári Osztályának főlőadója, Bp. – Krisztoff And-
rásné, a HNF Békés megyei Bizottságának művelő-
déspolitikai munkatársa, Békéscsaba – Leblancné
Kelemen Mária, az Országos Levéltár főlevéltárosa,
Bp. – Lengyel Alfréd dr. ny. levéltárigazgató, Győr
– Marosi Endre, a TIT Országos Központjának fő-
munkatársa, Bp. – Matoss Lászlóné múzeumigaz-
gató, Dunaujváros – Molnár József ny. gimnáziumi
tanár, Bp. – Molnárné Mayer Mária a Megyei Le-
véltár levéltárosa, Debrecen – Morvay Péter dr., a
Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető helyettese, Bp.
– Módy György dr., a Déri Múzeum főmunkatársa,
Debrecen – Pálmány Béla dr., az új Magyar Köz-
ponti Levéltár tud. főmunkatársa, Bp. – Sándor
László író, Bp. – Szathmári István dr., az ELTE
tanszékvezető egyetemi tanára, Bp. – Szemere
Gyula dr., az ELTE docense, Bp. – Szikora And-
rás, a Baromfitenyésztés és Feldolgozás szerkesz-
tője, Bp. – Szilágyi Ferenc dr., a KLTE Irodalom-
történeti Intézetének tud. főmunkatársa, Debrecen
– Szöllősi Kálmán tanár, Nagykereki – Tok Béla, a
Dunamenti Múzeum muzeológusa, Komárom –
Tóth István, a Tanárképző Főiskola ny. docense,
Pécs – Tölgyesi József, a Báthory Ált. Iskola igaz-
gatója, Veszprém – Trugly Sándor régész, Duna-
menti Múzeum, Komárom – Tuba István tanár,
Bp. – Tuba László könyvtárigazgató, Mosonmagya-
róvár – Varga Gábor dr. adjunktus, Tanítóképző
Főiskola, Debrecen – Vő Imre, a Csepeli Autó-
gyár technikus, Szigetszentmiklós.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBOR
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp.
Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert
igazgató. Szerkesztőség: 1360- Budapest, Belgrád
rkp. 24. Telefon: 182-855. Szerkesztőségi órák: hét-
fő 14-16 óráig. Készült 9000 példányban 4/B/5 ív
terjedelemben. 82 1568 Veszprém megyei Nyomda
Vállalat, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs
igazgató.

Terjeszti a Magyar Posta – Előfizethető a hírlapkiadó postahivatalokban és a Posta Központi Hírlap-
irodában (Budapest V. József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül vagy postautalványon,
vagy a KHL 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással. Ára: 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft.
Külföldön terjeszti a Kultúra Kükereskedelmi Vállalat (H-1389 Bp. Postafiók 149).

Gondolatok az anyanyelvi műveltség fontosságáról és helyzetéről

1. Az elmúlt években, évtizedekben vált igazán világossá előttünk, hogy a nyelv – kinek-kinek elsősorban természetesen az anyanyelve – minden ismeretszerzésnek, társadalmi és egyéni tevékenységnek, továbbá a személyiség társadalmi válásának, valamint kibontakozásának (önkifejezésének) a nélkülözhetetlen eszköze, alapja, ugyanakkor a nemzeti műveltség szerves része, továbbá sajátos szemlélet- és gondolkodásmód letéteményese, végül pedig integráló erő az életnek és benne a tudományoknak egyre differenciáltabbá váló világában, de közvetítő közeg az idegen nyelvek elsajátításában is. Anyanyelvünk tehát elkísér a bölcsőtől a koporsóig, s közben lehetőséget nyújt a világ „birtokbavételére”, a társadalmi életben való részvételre és az egyéniség megteremtésére.

Az anyanyelv tehát sokirányú lehetőség. Hogy élni tudjunk vele – egy kissé leegyszerűsítve a dolgot –, két képességgel kell rendelkezünk: egyfelől azzal, hogy mások beszédét és írását hiánytalanul megértsük, másfelől pedig, hogy saját gondolatainkat, érzéseinket, óhajainkat stb. szintén hiánytalanul kifejezhessük. Tehát a két képesség: a „megértés” és a „megértetés”.

A nyelv igen bonyolult mechanizmusát ezúttal világítsuk meg egy kissé az utóbbi, a „megértetés”, a kifejezés felől. Ismeretes, hogy minden nyelv – köztük a miénk is – a legsokoldalúbb, a legcsodálatosabb hangszer. Több évezredes fejlődésének eredményeképpen képes kifejezni mindannyiunk gondolatait, érzéseit: örömet, bánatát, töprengését, csakúgy, mint a költők rejtettebb, gyakran csupán sejtető, de annál többet mondó gondolatait, a legelvontabb filozófiai következtetéseket és a természettudós szigorú egyértelműséget követelő, bonyolult felfedezéseit. Tud ünnepélyes, komoly vagy éppen csevegő, tréfás, sőt groteszk, esetleg durva lenni. Vajon hogyan lehetséges ez? Röviden szólva úgy, hogy a nyelv lényegében ugyanazt a cselekvést, tulajdonságot, dolgot stb. többféle, árnyalatokban eltérő szavakkal, kifejezésekkel képes megnevezni. Aki például „megszégyenülve elmegy, eltávozik”, arra a következőket mondhatjuk: *elsurrant, elsiyyent, ellépett, meglépett, elselelt, meglógott, elinalt, eloldalgott, kámfort játszott, olajra lépett, elhúzta a csikot stb.* – és ezzel sok mindent elárultunk arról is, akire vonatkozik a kijelentésünk. Mindehhez tegyük hozzá, ezek az úgynevezett rokon értelmű szavak állandóan változnak, újulnak: bizonyos elemek kihullnak vagy régiessé válnak, illetőleg – természetes vagy mesterséges úton – újak keletkeznek, nagyon sokszor magukon hordva a kor bélyegét. Az előbbiekre a *főispán, a méltóságos úr, a városzda* lehet példa, az utóbbiakra pedig az effélék: *kár a benzínért, megtalálták a közös hullámhosszot, zöldutat kap*, illetőleg *presszó, labor* (laboratórium), *kösz* (köszönöm).

Bár a nyelv nyelvtani rendszere nem olyan nyitott, mint a szó- és kifejezőképző, és – érthető okokból – lényegesen lassabban is változik, ennek ellenére a szóképzésben, az ige- és névragozás területén, a mondat szerkesztésben stb. szintén találkozunk két- vagy többféle változattal, megoldással. Nyelvünkben például a cselekvés gyakoriságának a kifejezésére hét egyszerű és több mint harminc összetett képző található: ezért tudunk annyi finom árnyalatot érzékeltetni a *szállong, szállós, szállodgolt, szállingózik* alakokkal. Vagy mennyi mindent közölnek az igei jelentésen kívül a következő igekötős formák: *megfagy, lefagy, befagy, kifagy, átfagy, felfagy, szétfagy*. További példák: *aludj és aludjál, monda és mondotta, elmegy és el fog menni*. És ezzel elérkeztünk a stílushoz. A stílus ugyanis – az egyik gyakorlati célú értelmezés szerint – a jelzett nyelvi változatoknak, lehetőségeknek gondolataink, érzéseink kifejezésére, közlésére való felhasználását jelenti. Vagyis azt, hogy a beszéd tárgyától, közvetlen céljától és a beszédhelyzettől függően a rendelkezésünkre álló nyelvi eszközök (szavak és kifejezések, alak- és mondattani jelenségek, a hangos beszéd lehetőségei, a szövegbeli megoldások stb.) közül a legodailóbbakat kiválasztjuk, a szerkesztés szabályainak megfelelően elrendezzük, és ezáltal mondanivalónknak megadhatjuk azt az értelmi-érzelmi-hangulati stb. többletet, amelyet elsősorban éppen a stílus nyújt.

A nyelv, illetve felhasználva a stílus, tehát akkor tölti be hivatását, ha mindenekelőtt hatásos, vagyis teljes mértékben kifejezi, megéretteti mindazt, amire a beszélő gondolt, és természetesen követi a mindenkori szabályokat, normákat, kiemelve közülük az esztétikaiakat. Csak az a kérdés, ki-kinek birtokában van-e a nyelvi és nyelvtani változatoknak, ismeri-e a stilisztikai lehetőségeket, a fogalmazás és a szerkesztés szabályait s az esztétikai és egyéb normákat. Vagyis *hol tart nálunk az anyanyelvi műveltség?* Megérti-e mindenki, amit hall vagy olvas? Illetőleg ki tudjuk-e fejezni magunkat minden körülmények között, és pedig a leghatásosabban, továbbá helyesen és szépen? Mert semmiképpen sem „egész” ember az, akiből valamelyik képesség hiányzik.

2. Egy másik idevágó kérdés, hogy a mindenkori beszélt és írott nyelv milyen színvonalú, illetőleg, hogy milyen irányban változik. Mostanában sokszor hallunk, sőt olvasunk olyan megjegyzést, hogy nyelvünk az utóbbi időben inkább romlott, és hogy sem hangos (beszélt), sem írott formájában nem felel meg a követelményeknek. Erdemes ezzel az állítással egy kissé részletesebben szembenéznünk.

Induljunk ki a következő tételből. A nyelv – hogy biztosítsa az egymást váltó nemzedékek közötti megértést – alapjaiban állandóságra törekszik, azaz nem változik. Ugyanakkor azonban föltétlen lépést kell tartania az új eszközök, jelenségek, továbbá összefüggések felfedezésével, vagyis – meghatározott módon – változnia, fejlődnie kell. Tehát állandóság és változás, megőrzés és továbblépés egyszerre érvényesül benne. És hozzátehetjük: a nyelv egyes részei más-más módon tesznek eleget ennek a kettős követelménynek. Az úgynevezett nyelvtani jelenségek (pl. az igeidők, az igeragozás), továbbá a szavakat alkotó hangok csak igen lassan, hosszabb idő alatt módosulnak. Nem így a szó- és a kifejezőkészlet. A gazdasági, társadalmi, művelődésbeli viszonyok, továbbá a különböző szakmák, tudományok stb. aránylag gyorsan változnak, változhatnak, és ezt azonnal tükrözi a szó- és a kifejezőkészlet is. Amikor például mintegy másfél-két évtizede az ember kezdte meghódítani a világot – jöhetett nem vagyunk úrhajós nemzet – egyik napról a másikra olvashattuk az újságokban a következő – egyébként igen szerencsés – megnevezéseket: *úrhajó, úrhajós, úrséta, köldökzsínór, holdkomp, sőt úrbébi*.

Lássuk röviden, első sorban milyen tényezők járultak hozzá az utóbbi évtizedekben a gyorsabb és nagyobb arányú nyelvi változásokhoz.

A legjelentősebb nyelvi hatása kétségtelenül a társadalmi és gazdasági alap megváltoztatásának, szocialistává tételének volt. Ezzel járt ugyanis együtt a kollektív gazdálkodás bevezetése, a gyors iparosítás, a városiasodás, a művelődési lehetőségek kiterjesztése, továbbá az a körülmény is, hogy megnevezett azoknak az embereknek a száma, akiknek a munkaköréhez szorosan hozzátartozik a nyelvnek szóban vagy írásban való használata, valamint, hogy napjainkban a közügyekkel kapcsolatban a véleménynyilvánítás szinte általánossá vált.

Második helyen szólhatunk a tudományos-technikai forradalom néven emlegetett jelenségről, amely különösen a természettudományoknak és a különböző szakmáknak soha nem tapasztalt fellendülését, a szakmai ismeretek széles körű elterjedését eredményezte.

Harmadszor: nem feledkezhetünk meg a tömegkommunikációs eszközöknek (a rádióknak, a televízióknak, a filmeknek, a sajtónak stb.) az igen nagyarányú – többek között: nyelvi – hatásáról.

Végül pedig számolnunk kell az élettelen felgyorsulásának, valamint a külföldre járásnak, egyáltalán az idegen nyelvek hatásának következményeivel is.

Napjainkban tehát – mivel számos tényező hat a változás, a változtatás irányába – egyrészt nagyarányú gazdagodásnak vagyunk a tanúi (szó- és kifejezőkészletünk oly mértékben gyarapszik, hogy sokan második nyelvújítást emlegetnek; a norma jöngjára emelt irodalmi és köznyelv mostanában terjed el igazán stb.), másrészt viszont több a selejt és a nemkívánatos változás.

A negatívumoknak három fő területét emelhetjük ki.

A *hangos beszéd*ben, pontosabban a hangos stílusban határozottan el kell ítélnünk a hosszú mássalhangzók megrövidítését (pl. kelemes, ehelyett: *kellemes*, látam, ehelyett: *láltam*), az úgynevezett betűjelet (pl. *látja*, a helyesen kiejtett összeolvadásos *láltya* helyett), a hangok elmosódó és egybemosódó artikulációját, továbbá a hadarást, s különösen ennek következtében némely hangok, sőt szótágak elnyelését (pl. *ir(o)dalom*, *na(gy)on jó*, *szoc(i)alizmus*, *váll(a)lat*, *szaksze(r)veze*)ti, valamint összetett szóban a második vagy harmadik tagnak, illetve jelzős főnév esetén a jelzett szónak a hangsúlyozását (pl. *mezőgazdasági*, *háztartás*, kiváló *dolgozó*), továbbá a szavak utolsó szótágját felkapó, éneklő hangsúlyozást, a szöveg helytelen, ennél fogva nehezen érthető vagy éppen érthetetlen tagolását stb. Mindezt azért kell tennünk, mert különben a beszéd megértése, de legalábbis „teljes” megértése szenved csorbát.

Mai nyelvhasználatunk másik sajnálatos jellemzője, hogy gyakran *homályosan*, *nehézkiesen*, *körülményesen*, nem elég világosan fejezzük ki magunkat. A mondanivaló összetettebbé, bonyolultabbá válásának megfelelően – érthető módon – szaporodnak a többszörösen összetett mondatok, amelyekben ráadásul a tagmondatok is több mellé- és alárendelt szerkezetet tartalmaznak. Sajnos azonban ezzel együtt – mindenekelőtt a hivatalos stílusban, a tudományos nyelvben, a szakmai szövegekben, de még a sajtóban is – nő az agyonzsúfolott, áttekinthetetlen és ezért homályban maradó mondatok száma. Mindezt csak fokozza az úgynevezett *terpeszkedő kifejezések* használata, pl. *befejezést nyer* (befejeződik), *kifizetést eszközöl* (kifizet), *átvételtre kerül* (átveszik). Az ilyen ragos névszóból és igéből álló szókapcsolat, amelyben az igei elemnek nincs önálló jelentése, pl.: „Javítani kell a színvonalat, s ennek biztosítására (a vállalat) megfelelő intézkedést tett” (helyesen intézkedett), vagyis helyesebb, ha egy szóval: a ragos főnév igéjével élünk. Hiba a sablonosság, más szóval a színes, változatos, egyéni hangvételi stílus hiánya (jól mutatja ezt az agyonhasznált, éppen ezért már-már semmitmondó szavak, továbbá a frázisok, közhelyek számának növekedése, pl. *döntő*, *komoly*, *jelentős*, *alapvető*, *konkrét*, *operatív* stb.); a fölösleges, vagyis stilisztikai cél nélküli ismétlés (pl.: „A bírság összegét a jogtalan előny vagy okozott kár összegén fejlül kell megállapítani...” az összegét forma helyettesíthető ezzel: *nagyságát*). Az itt említettekkel kapcsolatban meg kell állapítanunk, hogy a körülményeskedés, a homályos, nem egyértelmű megfogalmazás mögött egyszer-egyszer a fogalmazó felelősségének elhárítása vagy legalábbis elhomályosítása húzódik meg. Hogy ez mennyire így van, azt jól kiemeli a következő három mondatváltozat: „Az illetékes előadó (X. Y.) az ügyet nem intézte el” – ez a megállapítás így hangzik a cselekvő (pontosabban ezúttal éppen a nem cselekvő) személy megnevezése nélkül: „Az ügy nem intéződött el”, illetőleg az említett terpeszkedő kifejezéssel még jobban elhomályosítva: „Az ügy nem került elintézésre”. Ez a kérdés azonban már túlmutat a nyelvhasználaton.

A negatívumok harmadik csoportja – gyökerében – még inkább társadalmi függőségű. A nyelvi *magatartásformákra* gondolok. Véleményem szerint a legnagyobb bajt a főként fiatalok körében terjedő, durva, trágár nyelvhasználát jelenti. De nincs minden rendben a megszólítással, a köszönéssel és egyáltalán az udvariassági formulákkal stb. sem.

Az elmondottak ellenére összefoglalásként csupán annyit mondhatunk, hogy a nagyobb arányú változások a nyelvhasználatban több selejtet szültek – és ezek megszüntetésére mindent meg kell tennünk! –, de nyelvünk több részletében gazdagodván, így is betölti feladatát, úgyhogy e tekintetben a magyar nyelv kiváló tudásának, a nemrég elhunyt Bárczi Géza professzornak 1975-ben elhangzott véleményével érthetünk egyet: „Anyanyelvünk, a mai magyar nyelv mindent tud, amit ebben a világban tudni kell.”

Térjünk vissza az anyanyelvi műveltség színvonalához. Ennek megalapozója és a továbbiakban is leginkább meghatározója mindenekelőtt az iskola. Az elmúlt 35 év ezen a téren is kétségtelenül jelentős eredményeket hozott (felsorolás helyett csak arra az igényre utalok, hogy az általános iskola elvégzése után szinte minden gyermek a továbbtanulásra gondol, és hogy a felnőttek nagy száma sem tekinti sohasem befejezettnek ismereteit), de egyfelől a jelentős mennyiségi mutatók mellett ott van az alacsony, gyakran nagyon alacsony minőség, másfelől ott a kapkodás (ezt csak jelzi a történelemnek érettségi tárgyként való időszakos eltérőlé!) és a bizonytalanság a jelent és a jövőt illetően (a középiskolai típusok aránya, az érettségi szerepe, a tíz vagy tizenkét osztályos iskola bevezetése, a bölcsészkarok és a tanárképzés funkciója stb.)

Hogy éppen a beszéd és írás „megértésének”, illetőleg a mondanivaló „megértetésének”, a kifejezésnek az elsajátításával is baj van, arra vonatkozólag idézek két múlt évi felmérésből: „Az olvasás megtanítása elvileg követelmény lenne. Gyakorlatilag azonban – és ezt ma már széles körű vizsgálatok igazolják – az általános iskolát elvégzők harmada-negyede a túrhető olvasásmegértésig sem jut el. Ez aztán minden további információ, illetve tudás megszerzésének alapvető gátja.” (Ferge Szusza–Gazsó Ferenc: A közoktatási rendszer társadalmi funkciói és funkciózavarai. Kézirat, 24. oldal.) – „... a középiskola mostani három típusa *minőségileg* különböző műveltséget közvetít – túl azon, hogy az egyes iskolatípusokon belül is számos belső hierarchia van. A műveltségbeli tartalmi különbség a majdan elfoglalandó helyzetekhez tapad: ezek ugyanis még mindig roppant különböző mértékben teszik lehetővé a nem szakmai, hanem politikai, társadalmi, „általános” kulturális tudások, műveltség alkalmazását. Végül is a középiskolai tanulók többsége csak egy redukált középfokú általános műveltséget szerezhethet meg. (Ez mindenképpen igaz a szakmunkásképzőkben tanulóakra, ahová a középfokú képzésben részt vevők fele jár. Ez az iskolatípus jórészt az általános iskola közismereti anyagát ismétli meg – tehát a tanulók jelentős része 11 évi iskolázás alatt sem tesz szert azokra az alapvető ismeretekre és készségekre, amelyek nélkülözhetetlenek a kultúra önálló további műveléséhez, élvezéséhez, alkalmazásához”. Ugyanott 19–20. oldal.) – „A szakmunkástanulóknak csupán 1%-a kerül jeles és 8–9%-a jó rendű bizonyítvánnyal szakmunkásképző iskolába az általános iskolából. 74–76%-uk fizikai dolgozók gyermeke. Nyelvi műveltségük hiányai a három évfolyam mindössze 60 órájában alig pótolhatók. Mivel a szakoktatók nincsenek tudatában a nyelvi műveltség fontosságának, és mivel a szakmai gyakorlatok színhelye – az argószerű beszédstílus miatt – romboló hatással van a tanulókra, a magyartanárok képzettsége és pedagógiai felkészültsége pedig szélsőséges értékű, az anyanyelvi tantárgy elszigetelt helyt foglal el ebben az iskolafajban.” (Nyelvünk mai állapota, anyanyelvi műveltségünk helyzete és feladataink. Kézirat, 1979.)

3. Mit kell tehát tennünk, illetőleg mit tehetünk – különösen a Hazafias Népfront keretében – a társadalmilag és egyénileg oly fontos anyanyelvi műveltség színvonalának az emelése érdekében?

Azt gondolom, a legfontosabb lenne ezt a kérdést *közügyggyé* tenni, azaz elérni, hogy ki-ki felelősséget érezzen a saját és a mások anyanyelvi műveltsége iránt, hogy kinek-kinek létszükséglete legyen a „megértés” és „megértetés” képességének az elsajátítása, iskolában, tanfolyamokon, előadásokon, rádióban, televízióban stb. és magánúton: költők és írók állandó olvasásával, a szótárak (értelmező-, írói-költői-, szinonima- stb. szótárak), valamint a nyelvtani, stilisztikai, nyelvművelő és egyéb hasonló munkák tanulmányozásával és végül saját eredményeink tudatossá tételével... Így és csak így tudnánk a nyelvi magatartást (és ami mögötte van!) az egyedül helyes irányba terelni.

A honismereti szakkörök, az ilyen célú diáktáborok és akadémiák, a szakkörvezetők tanfolyamai, a szakmunkásképzőknek az ismeret megismerésétől mozgalom mellett egy megszervezendő ismeret meganyagolását elnevezésű megmozdulás lehetőségei stb. mind, mind alkalmasak a közvetlen anyanyelvi ismeretek terjesztésére, valamint a különböző nyelvhazsnálási képességek fejlesztésére. A tágabb értelemben vett anyanyelvi ismereteket gyarapítja azonban, és a nyelvi tudatosságához járul hozzá a földrajzinépgyűjtés, a régi és mai személy-, ragadvány- és becenevek gyűjtése, a paraszti gazdálkodás és egyéb régi mesterségek szókincsével való foglalkozás, az „ezerjófű-akció”-ban való részvétel, a nyelvjárások és regionális köznyelvek, valamint a szaknyelvek, továbbá az ifjúsági nyelv stb. különböző sajtószámainak a felmérése, szépbeszéd-verseny, fogalmazási vetélkedő, különböző célú olvasómozgalmak szervezése stb.

Minden társadalmi szervezetre bizonyos értelemben kérés is érvényes az, amit Nagy László, halála előtt nem sokkal, a költőkre mondott: „... megnyugtató bizonyosság! hiszek a szóban. Kötelességem figyelni a szóra. Bánnom a szóval: odaadás és felelősség.” Kétszeresen, mert nemcsak magunkért vagyunk felelősek, hanem az egész társadalomért.

Budapest műemlékeinek védelméről

Budapest építészeti arculata, városszerkezete a múlt század végén és e század elején alakult ki. Az ekkori épületek – éppen úgy, mint a régmúlt idők más alkotásai – történeti múltunk gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődésének bizonyítékai, védelemre méltó emlékei.

Ennek a városképnek a megőrzése fővárosunk elsőrendű érdeke. Ez a felismerés, illetve a városméretű védelem igénye vezette a fővárosi tanács végrehajtó bizottságát, amikor 1974-ben mintegy száz, a századforduló idejéből származó épületet a műemlékvédelem különböző fokozataira javasolt. Ezeket, természetesen, a városfejlesztéssel, a városrendezéssel harmonikus egységben gondozzák.

A fővárosi műemlékvédelem gazdája a *Budapesti Műemléki Felügyelőség*. Vezetőjétől, A. Czéthy Piroskától megtudtuk, hogy ők tesznek javaslatot a védetté nyilvánításra, ellátják a szakhatósági feladatokat, megállapítják a műemlékek használati módját. Tudományos munkát és kutatásokat végeznek, véleményeket mondanak a rendezési, szabályozási és beépítési tervekről, beruházási programokról. Nem tartozik hatáskörükbe – noha Budapesten van – a Budavári Palota körülhatárolt területe, valamint az olyan építmények, amelyeket az építésügyi és városfejlesztési miniszter a saját hatáskörébe vont, mint például a pesti Vigadót és a Hilton szállót.

A Felügyelőség feladata a fővárosi tanács végrehajtó bizottsága elé kerülő javaslatok elkészítése, a testület rendszeres tájékoztatása műemlékeink állapotáról, nemkülönben hasznosításukról.

Az ókori és a középkori romokat nem számítva, összesen 856 műemléki épületet tartanak számon Budapesten. Többségüket a Várnegyedben, a Belváros központjában és Óbudán. Zömmel lakóházakról van szó. A műemléki munkák mindig a városfejlesztési feladatokhoz kapcsolódnak. Ilyenek voltak az észak-budai, az óbudai régészeti feltárásokkal összefüggő műemlék-szakhatósági tevékenységek. A Mókusi utcai iskola építése közben például feltárták és helyreállították a középkori klarisszakolostor romjait, az M 11-es út korszerűsítésével együtt pedig rendbe hozták a római kori vízvezeték- és épületmaradványokat.

Az elmúlt öt éves tervidőszakban – a rendezési és beépítési, a közlekedésfejlesztési tervek szakértőivel egyetértésben – elkészítették az erzsébetvárosi, a belvárosi szabályozási terveket is, továbbá a kaszás-dűlői és a Pók utcai beépítési terveket. Azóta a gyakorlati munka is megkezdődött a régészeti emlékekben leggazdagabb budai területeken, a leletmentők a Flórián tér és az Árpád-híd közvetlen környezetében dolgoznak.

Az óbudai lakónegyed építésével mind sürgetőbbé vált a beépítés közben megőrzött óbudai műemlékegyüttes helyreállítása. A III. kerületi tanács kezdeményezésére az Árpád-hídtól délre és északra levő épületcsoportok felújításának lehetőségét megvizsgálták, és úgy döntöttek, hogy korszerűsítik és hasznosítják a Fő tér környéki, a Lajos utcai és a Dugovics Titusz téri, összesen 23 épületet. Ezekben a házakban múzeumok és galériák nyílnak. Itt lesz például a Somogyi József és a Varga Imre Galéria, a Kun Zsigmond Lakásmúzeum és néprajzi gyűjtemény, a Krúdy Gyula Emlékmúzeum. A Flórián téri aluljáróban régészeti leletek bemutatását tervezik.

A hatodik öt éves tervben a legfontosabb városkép-alakítási és műemlékvédelmi teendők közé tartozik a Duna-parti szállodákkal szomszédos épületek és a XII. kerületi hegyvidéki villák felújítása, s nem utolsósorban a Várnegyed restaurálásának folytatása.

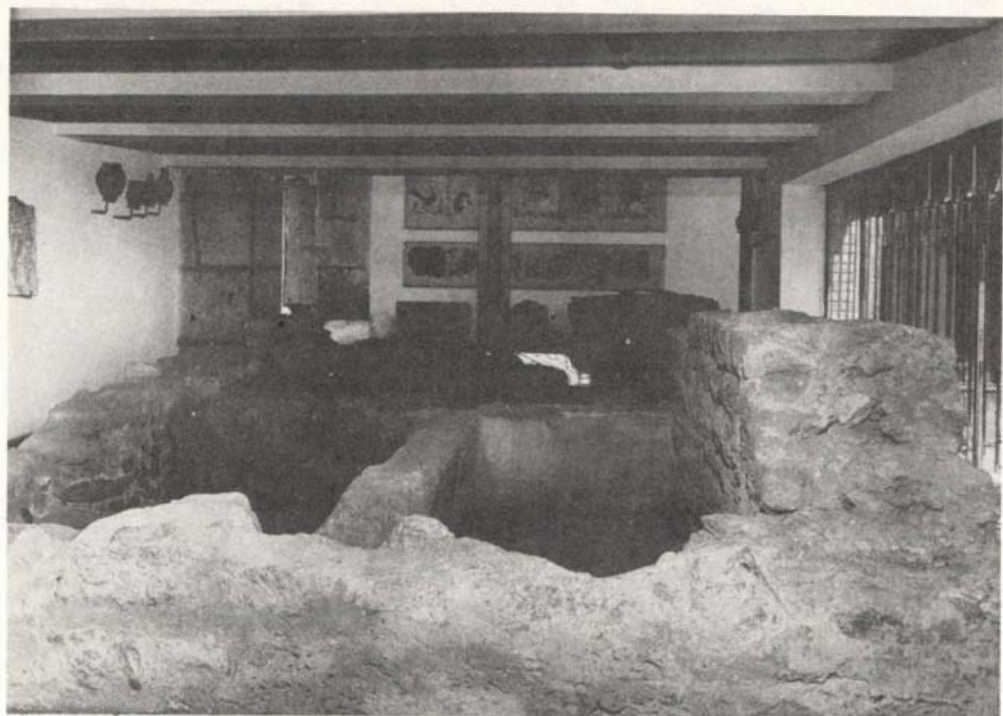
A védett középületek építészeti és művészeti értékben leggazdagabb válfaját az egyházi épületek alkotják. Ezek képző- és iparművészeti „tartozékai” a múzeumi gyűjteményekkel veteksenek. Megóvásuk éppen ezért nagyon fontos, egyben művelődéstörténeti feladat is. Az egyházi épületek helyreállítása a városfejlesztéshez igazodik, ilyen munkák vannak, lesznek a belvárosban, Óbudán és a Várnegyedben.

I. Országház utca. 1973. (Fotó: BVTV)

I. Bécsi kapu tér és Táncsics Mihály utca, 1967. (Fotó: OMF)

Táborszéki Múzeum III. Korvin Ottó u. 63. (Fotó: BVTV)

Aquincum, 1972. (Fotó: BVTV)

Mégis: a legmonumentálisabb vállalkozás Kőbányán zajlik. A központban már több éve felállványozták a Pataky téri templomot. A hosszadalmasság oka: olyan bonyolult műemlékvédelmi feladat ez, amelyhez mostanában csak a Mátyás-templom restaurálása volt fogható.

Több fővárosi kastély áldatlan állapotán is változtatni szeretnének a hatodik öt éves tervben. Az Országos Műemléki Felügyelőség már elküldte az erről szóló tervet a gazdasági bizottságnak, azért nekik, mert nagyon nagy összegekről kell döntenie. A felújításra váró épületek között van az I. kerületben a Szentháromság utcában található, egykori régi budai városháza, a III. kerületben a Zichy-kastély, a XVII. kerületi Pesti úton a Vigyázó-kastély, a VII. kerületben a Zsinagóga, a XVI. kerületben a Gizella-kastély.

Kevesen tudják, hogy fővárosunkban nemcsak a műemlék, műemlékjellegű és városképi jelentőségű építmények élveznek védelmet, hanem a műemléki jelentőségű területen levő bármely építmény is. Ezt a célt szolgálta az egyes műemlékek szélesebb építészeti, természeti egységének *védelemmel körülvett műemléki környezet* nyilvánítása. Ezek közé tartozik 1973 óta a Batthyány tér, a Corvin tér, a tabáni templom környéke, a kiscelli kastélymúzeum, a pesti belvárosi templom környezete.

Budapesten a védelem alatt álló épületállomány nagyobb része lakóház, s ezeknek az ötödik öt éves terv végéig mintegy hatvan százalékát felújították. A mostani tervidőszakban 1900 régi lakás rendbehozatala várható. A budai villák lakói, bérlői, azok is, akikhez a következő néhány évben nem jutnak el az építők, értékeket menthetnek, ha például lemásozzák az udvari faszerkezeteket, a kerítéseket, a különböző fafaragványokat, egyszerűen: ha tesznek valamit építészeti környezetünk megővéseért.

Műemlékeink, pótolhatatlan történelmi értékeink mentői a speciális építőipari szakmunkások is, akik a hagyományos szakmák mesterei: épületasztalosok, ácsok, díszítőbádogosok és festők, üvegesek, kő- és fafaragók. Az utánpótlásuk nevelése legalább annyira fontos feladat, mint a színvonalas értékőrző munka. Ami mindennél fontosabb: olyan szemlélet kialakítása, meggyökereztetése az emberekben, hogy fogékonnyak legyenek saját építészeti környezetük iránt, s abban lássák meg az értéket.

Gordon Judit

Honismereti munkaközösségek Szabolcs-Szatmár megyében

A törekvés nyilvánvalóan nem új keletű: olyan munkaközösségek létrehozása, amelyekben együtt dolgoznak mindazok, akik a honismereti mozgalom elkötelezettjei.

Első lépésként felfrissítettük azt a névlistát, amelyen a megye honismereti szakkörvezetői szerepeltek, s felkeltettük azokat a gyűjtőket, akik eddig elszigetelten, többnyire magukra hagyatottan gyarapították írásos és tárgyi dokumentumaikat.

Munkánkat – a megyei és városi művelődési központ irányításával, a járási művelődési központokkal közösen végeztük. A járási szakeladók a felmérés eredményéről 1981. április végéig tájékoztatták a MVMK-t, s ezt követte a személyes látogatás. Ennek szükségessége később igazolódott: sok még a rejtett tartalék, a feldolgozásra váró anyag, sokan várnak segítséget, hogy továbbléphessenek. Van, aki évtizedeken át írta a község krónikáját, s a kiadási korlátok miatt nincs lehetősége közkinccsá tételére. Van, aki rokonoktól, ismerősöktől gyűjtött össze tekintélyes mennyiségű népi használati tárgyat. De mert a helytörténeti kiállításokra is kevés a lehetőség, saját lakásának egy szobáját rendezte be kiállítóhelyiségnek, s tanítványaival ott ismerteti meg a szilkét, az esztavát, a köpülőt és megannyi más tárgyat.

Van olyan iskola, amelynek az udvarában – a gondoskodás kézzelfogható jeleként – két szobát adott a tanács a honismereti szakkör által gyűjtött eszközök bemutatására, mégis feldolgozatlan a hatalmas készlet, mert a közeli múzeum a segítségadást – érthetetlen módon – megtagadta.

Tudjuk, hogy nem lehet – és nem is kell – minden helységben tájházat létesíteni, de ahol saját szorgalomból, saját kedvtelésből összejött az anyaga, nem eltiporni, hanem megvalósítani, feldolgozni lenne jó! Természetesen nem ismerhetünk meg minden gondot, minden nehézséget. Ezért a nyári honismereti táborunkba meghívtuk az egyéni gyűjtőket.¹ Majd körlevélben tájékoztattuk a járási intézményeket az elképzelésekről: hogyan teremthetnének fórumot a honismereti mozgalomban dolgozók részére elképzeléseik rendszeres ismertetésére, a szakkörvezetők, egyéni gyűjtők együttműködésére.

Mivel a szakkörvezetők többnyire pedagógusok, a munkaközösségek megalakítását szeptemberre, vagy az azt követő hónapokra javasoltuk. Az első lépést a *kisvárdai* művelődési központban tették meg, ahol

¹ Erről bővebben írtunk a Honismeret 1981. évi 6. számában.

1981. október 14-én volt az alakuló összejövetel. A kezdeményezést általános tetszéssel fogadták a jelenlévők. Javasolták, hogy a munkaközösség tűzze ki feladatául a járás könyvtáraiban lévő írásos, már kész dokumentumok feltárását. Így elkerülhető az átfedés a munkában, s a további bővítésükhöz megfelelő kiindulási alappal rendelkezhetnek. Kezdeményezték, hogy azokat a tárgyi emlékeket, amelyek méreteiknél fogva, vagy egyéb okok (pl. kiállítóhelyiség hiánya) miatt nem szerepeltethetők, fotón örökítsék meg és mutassák be a művelődési házakban, iskolákban. Több szakkörben megörökítették a községük évszakkonkénti arcát is, s rendszeresen bemutatják az általános iskola folyosóján.

Egyetértettek azzal a javaslattal, hogy a következő évtől ne csak megyei kezdeményezésű szakköri bemutató foglalkozásokat szervezzünk, hanem a járások is készítsenek ütemtervet ilyen céllal, hiszen a közlekedési nehézségeket áthidalva így könnyebb lenne a tapasztalatokat átadni. Sokan kérték monográfia megjelentetését (a már készen levő részanyagokból), de e kérés teljesítésére sok más szervnek, szervezetnek is össze kellene fognia. (Pl. járási hivatal, tanácsok, üzemek anyagi és eszmei segítsége.)

A következő munkaközösségi összejövetel *Mátészalkán* volt, ahol a kisvárdaihoz hasonló javaslatokon kívül kérték, hogy juttasson el az MVMK a szakkörök részére a gyűjtés és a feldolgozás során segítséget adó szempontokat.

Fehérgyarmaton az alakuló összejövetelt megtisztelték jelenlétükkel a város tanácsának, pártbizottságának, járási hivatalának vezetői is. Tiszteletre méltó érdeklődéssel és felelősséggel válaszoltak a jelenlévők kérdéseire. Kérték, legyen a város segítségére valamennyi szakkörvezető, hogy minél színvonalasabbá tehesse a hamarosan létrejövő tájházat. Jó ötletként hangzott el: készítsünk fotó- és filmanyagot az egyéni gyűjteményekről, s a munkaközösségi összejöveteleken, bemutató foglalkozásokon dolgozzuk fel a látotakat.

A leírtak összefoglalására – úgy érzem – nincs szükség. A tények magukért beszélnek, s úgy tűnik, ha a megyei művelődési központ és a járási művelődési központok szakelődői közös nevezőre jutnak a további munkában is, számos hasznos, érdeklődésre számot tartó munkát végezhetnek együtt – a Honismereti mozgalom érdekében.

Jávor Ágnes

A debreceni Nagytemplom körüli ásatás eredményei

1980 őszén a Nagytemplom renoválásával egyidőben a templom körül három területen ásatás kezdődött. A régészeti kutatás 1981. április 21-ével folytatódott, és október 18-án ért véget. Ezt követte a kutatással párhuzamosan a romkert építése. Végleges képet elsőnek a Nagytemplom délnyugati sarkától nyugatra kaptunk. Sikertült feltárni az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem által adományozott nagyharang részére 1640–1642 között kiépített önálló harangtorony, az úgynevezett *Verestorony* falmaradványait: a felmenő falakét, a négy nagy támpillért, valamint a délkeleti és az északnyugati támpilléreknél a középkori eredetű és az 1802. évi tűzvészben a Verestoronnal együtt elpusztult András-templom körítőfalának egy-egy rövid szakaszát. Megleltük a Verestorony kávéasan kiképzett északi bejáratát az eredeti küszöb magasságának hiteles szintjén. A Verestorony arra a területre esik, mely az András-templom körüli, XIV–XVI. századi temető helye. Éppen ezért leltünk kutatószelvényeinkben sok, felbolygatott sírhoz tartozó csontot. A Verestorony belsejében tizenhárom sírt tártunk fel. Ezek korát az egyik sírban lelt II. Lajos király 1525-ben veretett denárja és egy jellegzetes XVI. századi nyílhegy meghatározza.

Második kutatási területünkön az *András-templom* – a reformáció előtt Szent András-templom – nyugati tornyának helyén meglepő eredményekre jutottunk. Már 1980 őszén a mai északnyugati lépcsőfeljárát és a mellette levő, 1842-ben épített podeszt (emelt körjárdát) felbontása után viszonylag nem mélyen – az András-templom 1802. évi állapotát feltüntető alaprajzból ismert helyen – igen széles, gondosan készített falazatot találtunk. Egy ideig úgy hittük, hogy a XIV. században már állott, gótikus Szent András-templom nyugati tornyának – a későbbi *Fehér- vagy Cserepes-torony* – nyugati falára akadtunk rá. Az 1981-es évi kutatásunk azonban bizonyította, hogy ez a fal nem más mint az 1564. szeptember első napjaiban megégett András-templomnak 1626–1628 között, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem támogatásából végzett újjáépítéskor, a torony megerősítésére rakott köpenyfal. Ebben befalazva valószínűsíthető építéstörténeti „kincsbányára” akadtunk. A fal átvágásával sikerült kibontani nagyszámú és nagy értékű,

Az 1564. évi nagy tűzvész után a református gyülekezet 1626-ig az úgynevezett északi imatermet használt. Az északi imaterem északi falának maradványai a támpillérekkel és az előtér falmaradványa (Balla Imre felvétele).

a XV. század derekára keltezhető gótikus záróköveket és bordatöredéket. Ez egyben megcáfolhatatlan bizonyítéka, hogy az újjáépítés nem állította vissza a Szent András-templom belső gótikus szerkezetét, az 1564-ben elpusztult! A köveket a torony ajtaján át kidobálták (bizonyára sok maradt a templom padlószintje alatt is!), és azután a megerősítő toronyfalba beépítették. Kutatószelvényünk mélységi és keleti irányú bővítésével később sikerült több mint 2 m mélységben a gótikus torony nyugati falának maradványait is fellelni, valamint az ehhez illeszkedő egyik támpillért is. Ott helyen sikerült a podeszt északi és keleti részén fellelni az András-templom eredeti támpilléreire emelt falfalazást. Ezt Péchy Mihály, a Nagy-templom tervezője nyilván az eredeti gótikus falak síkjára nem teljesen illeszkedő új falak megtámasztásának céljából rendelte el.

Harmadik kutatási területünkön, az 1628–1802 között *kis hajónak* nevezett építmény és a mellette levő részek feltárásából jutottunk a legértékesebb eredményekre. Nemcsak bizonyítottuk, hogy itt állott az 1564. évi tűzvész után a református gyülekezet által használt *imaterem*, hanem arra is fény derült, hogy ez az eredeti András-templom 1564-ig is meglevő északi kápolnájára épült rá. A reformátusok a keleti falon ajtót nyitottak, és használták ezt a termet az 1626–28. évi újjáépítés után is, amikor az András-templommal összekapcsolták. Új keleti ajtaját építették meg Rákóczi György adományából. Ezen volt elhelyezve a Rákóczi-címer és egy sárkány. Ezért a debreceniek *Sárkányos ajtónak* nevezték el. Az összeépítés egyetlen hiteles bizonyítékát is meglettük: egy nyolcszög alaprajzú téglapillér maradványát. Kutatásunk azonban még nagyobb meglepetést is hozott. A legelső téglapadlószint felbontásakor kiderült, hogy a XIV–XV. századi kápolna egy Árpád-kori – feltehetően XIII. század végi – építményre lett ráépítve. Ezzel bizonyítható, hogy a mai Nagytemplom helyén már a tatárjárás után is állott templom.

Az északi *imaterem* építési korszakainak tisztázása nemcsak építéstörténeti szempontból fontos. Bizonys, hogy a más, erre alkalmas egyházzal nem rendelkező Debrecenben itt tartották 1567-ben a magyarországi református egyház szervezeti létesítését megeremtő debreceni zsinatot.

Dr. Módy György

Honismereti munka a marcali járásban¹

A honismereti mozgalommal a földrajzi nevek gyűjtése előtt találkoztunk először, az 1960-as évek közepén. A tanfolyamok, az évekig tartó gyűjtés először jelentett komoly feladatot, amely kiemelt bennünket a hétköznapiakból. Először voltunk a tudomány segéd munkásai, s a bizalom büszkévé tett. Munkánkat részleteiben Mosóczy István szervezte – a kötet megjelenését azonban nem érthette meg. A végzet vakon, s nem érdemeink szerint válogat köztünk.

A földrajzinév-gyűjtés pezsdítő hullámai tovább gyűrűztek. A lendületet azonban hamar megtörték az akadályok. A régmúlta utaló földrajzi nevek sok helyen elmélyültebb kutatást igényeltek volna, aminek lehetőségei akkor is hiányoztak. Néhányan próbáltuk ugyan ezzel tölteni az iskolai szüneteket, ám ez nem bizonyult megoldásnak. Ezért a járási művelődésügyi osztály engem „fogadott fel”, tapasztalataim átadandó. Ennek első lépéseként a helyszínen tájékoztam az állapotokról. Szomorú tényként állapíthattam meg, hogy 1971-ben mindössze három szakkör létezett a lehetséges 14 helyett. Az újrainduláshoz az anyagiak és a programok egyaránt hiányoztak. Ebben a helyzetben két dolgot tudtam ajánlani.

Először: A dühöngő divat, a régiségvásárlás elől mentsük, amit lehet! A gyűjtés céljaként a már épülő marcali múzeum anyagának teljesebbé tételét emlegettem. Ennél azonban hatékonyabbnak bizonyult, hogy az inkább helyileg, vagy csak egy korosztály számára érdekes anyagot iskolai célra, szemléltetőszközként hasznosítsák. Ezt vissza is lehetett adni, ha a tulajdonos ragaszkodott hozzá, így a tárgy hatása sokszorosra volt egy-egy raktár mélyén penészedő társának. A végeredmény: kisebb-nagyobb gyűjtemény keletkezett minden iskolában. Az a tervünk, hogy ezeket szakszerűen leltározzuk, 1972 után elmaradt, soruk így sajnálatosan bizonytalan. A vezető tanár távozása, nyugdíjazása után gazdátlanra vált anyag sok helyen „megritkult”, „hazamentették”, szétszóródott. Romjai azonban ma is megvannak, s az iskolába lépő új „évjáratok” számára felidézik a múltat.

Másodszor azt javasoltam, hogy próbálkozzunk a helytörténettel. A múlt tárgyairól előbb-utóbb beszélni kell, a gyűjtő kolléga néprajzi, helytörténeti kérdések özőnével találja magát szemben. Számukra, úgy hiszem, legtöbbet azzal segítettem, hogy beszereztem és házhoz szállítottam a Harminc nemzedék valómása Somogyról című helytörténeti olvasókönyv egy-egy példányát, amely bizony számos iskolai könyvtárban megjelenése után öt évvel sem volt a polcon. Oka persze csak részben az, amire gondolnak. Nem vagyok jártas a pénzügyi bürokráciában, ezért csak akadályt láttam abban, hogy 20 példányt a marcali könyvesboltot át kellett adminisztrálni, bár a könyv eladói hálózatba nem került, s csak így vehették át az iskolák.

Valamennyien lelkes gyűjtők lettünk tehát, mentve a tárgyi és írásos emlékeket. Másokat a járási továbbképzés vagy egy-egy bemutató óra indított el. A legkeményebb munkát azonban azok vállalták, akik a járási híradó számára ígértek cikkeket. A járás által kezdeményezett kiadvány régi ambíciókat, a főiskolán még meglevő, de nem gyakorolt készségeket élesztett újjá. A Marcali járási Honismereti Híradó pusztá léte csoda volt. Öt számig jutottunk el. Tartalmilag nem vetélkedhetett a megyei vagy az országos híradóval, de feladatát sem abban láttuk. Lappangó, (el) nem ismert emberi értékeket kellett feltárnia testületekben, intézményekben. Mert csak mi tudtuk, mily semmi itt a diploma – egy kis – „felettes” elismerés nélkül. Csak mi tudjuk, mint hatott egy-egy tanári asztalon „felejtett” példány – nevünkkel a szerzők sorában. A második szám közben (a szerkesztő távozása miatt) rám szakadt az anyaggyűjtés. Így személyesen tapasztalhattam mikrokörnyezeti hatását, a megnőtt tiszteletet a kolléga iránt – akiről „nem is gondolták...” Tapasztaltam a megnövekedett érdeklődést a községgel, iskolával kapcsolatos számok iránt, és a sokat ígérő szellemi pezsgést. Egy évtizedre való terveink voltak.

Ma is hiszem, nincs más eszközünk, hogy a napi terhek közt alá nem merüljünk. Csak eme *lehetőség* és ugyanakkor *kötelezettség* képes saját szintünkön tartani.

A Híradó körül szerveződött alkotógarda az 1970-es évekre érett a járási honismeret vezérkarává, belőlük verbuválódott az első múzeumbaráti kör is. Ennek feladata, hogy – a cél előtt – tömegpártfogást hozzon létre a járás születő intézménye körül. Ez ugyanis csak 1968-ig volt a gimnázium belügye. Az 1960-as évek elejétől folyó gyűjtés, a bővülő iskolai kiállítások, a járási művelődési házban rendezett hét végi, majd egész hetes bemutatók után „iskolamúzeummá” léptünk elő. Ennek, iskolánk fénykorára

¹Elhangzott 1981. december 17-én, a Somogy megyei Honismereti Bizottság mesztgyűlési kihelyezett ülésén (Szerk.).

esvén, sok-sok látogatója volt a község, a járás, a megye, de még az ország és a külföld részéről is (lengyel, szovjet, kubai). Így sikerült a közvélemény „megdolgozása” lent és főleg fent – mire határozat született, hogy Marcaliban múzeum lesz!

1968-tól tehát hivatalok, íróasztalok nyögték az ügy terheit, a megbízott igazgató gyűjtéssel, feldolgozással, pályázatok íratásával volt elfoglalva. De feltárára vár még az a négy esztendő, amelynek során tsz-ek, községek, iskolások és magánosok filléreiből, társadalmi munkából 1972-re befejezték az épületet, s lehetővé vált a megnyitó. Soha, sehol ilyen kitűnő tárgyi és főleg szellemi körülmények közt nem folytatható a munka! Joggal vártak tőlünk nagy dolgokat. A következő évtizedről nincs jogom szólni – a szakreferensi „hivatalt” csak 1981. február 26-ára láthatom el ismét!

A munka áttekintése érdekében újból fel kellett mérni a helyzetet. Ezért a múzeum igazgatójával meglátogattuk a járás iskoláit. Az eredmény: megannyi kérdőjel. Bőhönyén, Tapsonyban, Szőcsényben nincs mód szakkörszerű foglalkoztatásokra. Csak múlt időben beszélhetünk a hajdan virágzó bőhőnyei és tapsonyi honismeret léteiről. Ugyanakkor meglepett, mennyire jelen van a múlt pl. az igazgatói irodákban. Csak magnóra kellett volna venni a beszélgetést, és kész az iskola- vagy falukrónika. Mégsem lett belőlük soha ilyesmi, mert intézményesen senki sem kérte. A nyersanyag így a nyugdíjra kacsintó fejekben maradt, a hazafias nevelés nagy kárára. Pedig sok helyen (csak) az adna rangot, ha az iskola ellenőrzött feladatai közt tartanák számon munkánkat, mint a hazafias nevelés eszközét. Így azonban nem tekintik többnek hobbinál: kinek ehhez van kedve, kinek a tarokkhoz! Jellemző tünet az 1950-es években született falumonográfiai sorsa. A legtöbb helyen ma is ez az alap, a helytörténet egyetlen forrása. Még az őket létrehozó lelkesedés iránti nosztalgiaival is találkozom. Mert a körülményektől függetlenül *akkor is élt, értelmet adott a helytörténet embereknek, közösségeknek. Jobb nincs azóta sem. Hiszen csak javasolják. Ha akad rá egy „megszállott” – hát legyen, ha nem, úgy is jó. Ez az, ami ellen minden fórumon tiltakozom! Úgy érzem, nincs jogunk az egyén kényelmére bízni gyermekeink hazafias nevelését, ezer és ezer fiatalt, sőt nemzedékeket megfosztani a haza iránti szeretetet alapfokon kiváló helyismerettől! Ezt csinálhatják sokan kedvtelésből, de az iskola, a pedagógus – nem! Ám mindjárt hozzátesszem: nem többletként várnám ezt el a történész kollégáktól. S ma különösen nem. Legyen munkaköri feladat, a szükséges feltételekkel, szabadnappal, erre fordítandó órásszámmal! És ne legyen feltétele ennek, hogy az illető kolléga „bizonyítson”, hogy „letyegyen valamit az asztalra”. Szerintem bizonyított a szakdolgozattal, amikor főiskolát, egyetemet végzett. Ezt mai elfoglaltsága mellett megismételni sem Libickozmán, sem Horvátkúton nem fogja, de még Marcaliban sem, és Kaposvárott is csak kevesen. Ezért tekintek különös tisztelettel, sőt alázattal a legparányibb teljesítményre, ami járásunkban fellelhető, előre elnézést kérve, ahol csak jellemző dolgokat emelek ki, vagy tájékozottságom hiányos (Somogyvár, Öreglak, Pusztakovács, Nemesvid, Somogyfajsz, Sávoly, Vése, Déd).*

Fonyód. A gimnáziumban azt a hivatalos tájékoztatást kaptuk, hogy honismereti munka nincs. Ez egyrészt meglepett, mert tudtam megjelölt megyei pályázatokról, megyei táborunkban részt vevő fonyódi diákokról. Másrészt, beleillik a megyei képbe: középiskoláinkban nincs honismereti tevékenység. Kérdés: miért mondunk le a második, mozgékony, mindenütt jelen levő, ingyenes múzeumi hálózatról? Hiszen nincs az a szakembergárda, amely mennyiségileg versenyre kelhetne a hangyaszorgalmú gyűjtők sok ezres seregével. S ez csak a kisebbik haszon. Amit közben formálnak – egész társadalmunk közkincsé lesz, vagy nem lesz! Ezért tiszteletre méltó az általános iskola igyekezete. Egyéni és iskolai gondok halmaza közepette is élt a kollektív emlékezet az íróasztalok mélyén lapuló dolgozatokról, szerzőiket is számon tartva. Egy kis segítség, érdeklődés és persze a lehetőség megteremtése ismét virágzó honismereti életet alakítana ki.

Balatonfenyvesen két percünk volt az informálódásra. Ebből annyit sikerült feljegyeznem, hogy szakkör régóta van és jelenleg is működik, iskolatörténettel foglalkoznak, szép gyűjteményüket jól elzártan őrzik. Feldolgozott anyagukról a Megyei Honismereti Híradó részére ígéretet csikartunk ki.

Nikla. Korábban sok tárgyi anyagot gyűjtöttek, rendezése, leltározása terv. Iskolakrónika évekig készült, az őrségváltás egy kicsit újakezdest is jelent. A honismeret iskolán kívüli formája volt a Berzsényi-vetélkedő, az azon való szereplés komoly felkészülést igényelt, helytörténeti ismereteket feltételezett. A múlt azonban itt is szebb a jelennél (úgy tudom, ez évben nincsen szakkörök).

Kéthely. Az 1960-as, 1970-es években tevékeny szakköri élet folyt a faluban. Eredménye nem egy cikk a járási honismereti híradóban, önálló kiadvány, tsz-krónika stb. Most az elhagyott téglaágyár fényképezése, történetének feldolgozása a legsürgősebb feladat.

Marcali. Noszlopy Gáspár Általános Iskola. A szakkör és szakkörvezető áldozatkésztségét jól érzékelteti, hogy bár nem jutottak férőhelyhez a nyári szőcsényi táborban, saját költségen naponta kijártak, megrövidítve szünetüket és szabadságukat. Az ott látott, hallott dolgok bizonyára kárpótolták őket. A szakkör évek óta rendszeres, iskolai pályázatok témáit dolgozzák fel, ez évben például gazdaságtörténetet. Ebből iskolai szintű versenyt rendeznek. Helyes lenne ezt városi, sőt körzeti szintre fejleszteni. Az országos pályázati témák ugyanis inkább pedagógusoknak vagy középiskolásoknak valók, általános iskolások számára túl nagy feladatok jelentenek.

Marcali gimnázium. A honismereti munka tárgyi anyag gyűjtésével indult. Ezek eleinte szemléltető-eszközként hasznosultak, s csak később kezdtünk kilépni az órák keretei közül. 1963-tól a kiállítások mellé beléptek a pályamunkák. Szakkört a földrajzi nevek gyűjtésekor szerveztünk először, összesen öt

községben fejeztük be a munkát. A gyűjtés élményei adták az iskolai híradó első számának anyagát (1968). Ebből négy szám jelent meg, majd a járási híradóhoz csatlakoztunk. Közben leletmentést végeztünk – megyei megbízásra – a benzinkút mellett (bronzkori telep), majd a templomkertben kutattunk – egy százéves feljegyzést ellenőrizendő – (öl széles falra bukkantunk), falkutatást vállaltunk az Országos Műemléki Felügyelőség kérésére (a templom gótikus eredetét igazolandó) stb. Valamennyi kezdeményezésünk eredményes és helytörténeti élményekben gazdag volt. Ezek mellett: iskolamúzeum 1967-től, múzeum 1969. januárjától, pályázatok, járási, megyei honismereti bemutató, s a csúcsponton, 1972 novemberében a múzeumavatás. Kegyetlen évtizedt következett ezután. A fiatalítás ellenére nem akadt, aki átvette volna a stafétabotot. Hogy mit veszítettünk közben? Becslési alapul első korszakunk eredményei a mérvadók. A munka később csöndben folytatódott, s csak 1981 tavaszától léteztünk „törvényesen”.

Szócénypusztá. Különleges helyre küzdötte fel magát az erdészeti szakiskola. A kirándulóközpont egy kis művelődési birodalom a falu szélén. Szakkör ugyan nincs, de van *honismereti mozgalom!* „Nem középiskolás fokon!” – „kacsalábon forgó” szaktanterem, faburkolatú előcsarnokkal, vitrinekkel, s egy titkos kis kabinnal: itt rejtőznek a 18–19. századi iratok, könyvek, újságok, női kalapok – a jelzett korszak történelemóráinak szemléltetőeszközei. Ezenkívül: asszonykórus, Kazinczy-díj Győrből, s a megüresedő cselédházakból kialakítandó bemutatóterem – bárminő kiállítás színhelyeként, szlovákiai kirándulások (II. Rákóczi-emléktúra) – múlt és jövő: *felső fokon!* (Miközben a megye középiskolaiban összesen 2, azaz kettő honismereti szakkör működött!)

Balatonkeresztúr. A honismereti munka folyamatos, él a gyűjtemény! A folyosókon elhelyezett század eleji fényképek, tárgyak, a gyűjtött anyag állandó hasznosítása révén mindennap hatnak. Külön dicséret jár a vállalkozásért, mely a II. világháború eseményeit, eltűntjeit, később felrobbanó áldozatait kutatja fel. Munkájukban nagy segítséget jelent Zákonyi Ferenc nemrég megjelent könyve a helységről.

Balatszentgyörgy. Ha e község eszembe jut, kicsit restellem magam, mint „városi” lakos. A szentgyörgyi krónika – megyei unicum! Már léte is súlyos kritika járásunk nem egy településének honismereti munkájáról. Ugyanakkor jól példázza, kiknek az összefogása, kiknek az érdeklődése kell egy jó szándékú törekvő kivitelezéséhez. Sikerük őszinte elismerést s a követés vágyát váltotta ki valamennyiünkben.

Lengyeltóti. „Szakkör nincs, talán lehetne, Hácson, a volt iskolában tárgyi gyűjtemény van, mely a bekorrigálás előtt alakult ki.” Ennyi áll jegyzetfüzetemben, lehagyni tényszerűséggel, kényszerűséggel. Pedig itt is régóta terv a hosszú idő óta készülő községtörténet kiadása.

Szőlősgyőrök. Bár nem sikerült a szakkörzetével találkoznom, a munka folyamatosságáról tájékozódunk. A különleges szakköri gyakorlatot, amely az ifjúság szórakozásigényét a tudományos munka követeleményeivel ötvözte, megcsodáltam egyszer, az 1970-es évek közepén.

Buzsák. A másik modell, Mesztegnyő után, ahogyan lenni kellene. Volt, lesz is szakkör. Ez önmagában természetes, a név kötelez – mondhatná akárki. Itt mégis többről van szó. Itt egy *iskola* honismereti munkája látható! (Nem egyetlen pedagógusé!) Az igazgatói irodában kéznél vannak, azonnal vetíthetők a színes filmek, diák, a buzsaíki viseletről, a búcsúkról. Tárgyi anyaguk minden évben főszereplője a nemzetközi hírű bemutatóknak. Talán ez növelte elhatározásig a testület felelősségét: kézbe adni Buzsák történetét az ide látogatóknak. Úgy érzem, Gárdonyi „lámpásainak” korszerű utódai ők, akik villanyfényes korszakunkban is önmagukhoz méltó feladatot találtak a faluban! S ha túlzásnak ítélnék a leírtakat, még egy adalékot: az *iskolakrónika* íróinak tucatnyi részfelelőse nevelőtestületi tag! Ilyen névsort sehol másutt nem láttam a járásban!

Mesztegnyő. A felső fokok itt semmit sem érnek. Ki mert például arra gondolni, hogy ez a munka a legkisebbekkel is folytatható? Hol van még ennyi felgyűjtött, életre keltett gyermekjáték? Hol van ennyi mese, mondóka, történet szalagon, fejből, vázlaton? S hol van ennyi ereklője a múltnak? E kérdésekre tudjuk a választ! De nem tudok még egy kérdést elfojtani. Nem pazarlás-e *ilyen* és ennyi ismerettel teljes órában tanítani? Nem érdemelne-e az ilyen pedagógus, vagy legalább az *úgy* annyit órákedvezményt, mint pl. egy könyvtáros, hogy leírhatná, lerajzolhatná, rendszerezhetné mindezt?

A gyűjtemény egyre gyarapodik, s a barokk műemlékegyüttessel ritka szép művelődési központtá alakulhat. Az udvar szabadtéri múzeumvá válsága révén a járás Szennája lehet idővel, dicséretesen elorozva a hajdani (1970) marcali terveket, amelyek szerint a múzeum körül épült volna ki hasonló. A kiállítás megnyitása sok értékes holmit várásol még elő. S talán idővel elővárásol egy falutörténetet is. Mert ahogyan a nemzeti tudatot a nemzeti történelem alapozza meg, úgy a lakóhelyhez való kötődés feltétele is annak ismerete! Ehhez a gimnázium honismereti szakköre is próbál segítséget adni. A járási művelődési ház pedig azt ígérte, hogy az itt folyó munkáról színes mozgófilmet készít, emlékeztetül a jövőnek, figyelmeztetőként a jelennek!...

Húszéves a honismereti munka Mesztegnyőn. Közügy lett mindaz, ami eddig apránként létrejött. Erről a csúcstról már nem lehet visszaesés. Korántsem vagyok azonban optimista mozgalmunk egészét illetően.

Így áll a honismereti mozgalom a marcali járásban 1981-ben. Ritkán segített erőfeszítések ellenére sem vagyunk a megyei szint alatt. Én azonban mégis féltém azt a mozgalmat, amely csupán harcosainak áldozatkészségére épül. Ez ma korszerűtlen, s a nemzedékváltás után magunkkal vihetjük féltett ügyünket is!

Gál József

Emléktáblás házak, szobrok, emlékművek, síremlékek Békés megyében

Aki hosszabb idő óta részese a megye honismereti mozgalmának vagy figyelemmel kíséri a mozgalom életét, jól emlékszik még a honismereti munkások spontán megyei kezdeményezésére 1971-ben, az emlékek feltérképezésére. Értelmét, célját, akkori és későbbi hasznosításának lehetőségeit megfontolva állítottuk össze, készítettük el és adtuk közre a gyűjtőlapokat, hogy számba vegyük: hol, hány és milyen emlékeket őrzünk a megyében. A pusztá ténymegállapításon és adatok összegyűjtésén túl már akkor így vetődött fel a kérdés: Ezzel nemcsak azt összegezzük, hogy mi van, de azt is, hol, kinek vagy kiknek, milyen adóssága van, amelyet törleszteniünk kell Békés megyében, emlékek állításával és ápolásával.

Rövid egy évvel később, több száz adat beérkezével, mi magunk is meglepődünk, akik nagyjából ismertük a megyét. Ennyi „rejtett” emlékre mi sem számítottunk. Számos olyan emléktáblát, szobrot, emlékművet, sirt jeleztek a mozgalom aktívai, amelyet a falakat befutó növényzet, elhanyagolt liget fái, épületek kerítései és falai, régi temetők parcellái rejtenek el a járókelők szeme elől. A feltérképezettek közül több olyan emlék akadt – különösen a történelmi eseményeket megőrkítőik között – amelyek hitelessége vitatható, vagy már akkor vitatott volt szakemberek körében. A feltárt adatok egyben az újabb kutatásoknak is lendületet, ösztönzést adtak.

Az 1970-es évek első fele már arra is lehetőséget kínált, hogy az összegyűjtött megyei adatokat megfelelő ajánlással közreadjuk az évfordulós megemlékezésekhez. Ilyenek voltak többek között a Petőfi-, a szabadságharc-, a Rákóczi- és Dózsa-évfordulók, valamint a felszabadulás megyei és országos évfordulós ünnepségei, a KMP, a NOSZF, a Szovjet Hadsereg és a Fegyveres Erők napja, a hősi halottak születésének és halálának évfordulói, a megye kiemelkedő munkásmozgalmi személyiségeinek évfordulói. (1974-ben a megye felszabadulásának ünnepségsorozatához csak az eszmei kötődésű emlékek több mint 100 adatát sikerült összegyűjteni és közreadni.)

A gyűjtőmunkában ipari tanulók, gimnazisták is szép számmal vettek részt. Természetes volt tehát, hogy vetélkedőikhez tőlünk kértek, és kaptak a gyűjtött anyagokból segítséget. Az is természetes volt, hogy a megyei irodalmi emlékhelyek adatait – az emlékek háttérének felkutatásával – a Rózsa Ferenc gimnázium szakköre dolgozta fel Ez a mi munkánk c. kiadványában. A megyei túrakaalauzhoz ezeket a forrásokat használta fel a kötet írója, aki a korábbi években a gyulai és Gyula környéki adatok egyik legteljesebb társadalmi gyűjtője volt.

A II. Országos Honismereti Konferencián, Kecskeméten 1976-ban adták közre a felhívást, az emlékek országos feltérképezésére, a Párttörténeti Intézethez történő megküldésére. Öröm volt számunkra, hogy a konferenciáról hazatérve nem akkor kellett a munkát elkezdennünk, hanem a rendelkezésre álló, addig gyűjtött adatokat küldhettük az illetékes intézetekbe.

A gyűjtőmunkát 1976 őszén folytattuk tovább, immár országos feladatként is. Megyei mozgalmi kezdeményezésünk komoly politikai, erkölcsi elismerést kapott néhány hónappal később a megyei párt-vb áprilisi határozatával, mégpedig nemcsak az emlékek feltérképezéséért, de a visszaemlékezések gyűjtéséért és más területen végzett honismereti munkánkért is. A munka elismerése mellett újabb feladatokat is kaptunk: a határozat után megalakult megyei Munkásmozgalmi Történeti Bizottságtól. Munkánkat azóta is figyelemmel kísérik.

Gyűjtőmunkánk eredményeként jelent meg a KISZ Békés megyei Bizottságával közös kiadásban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulójának tiszteletére a rendelkezésünkre álló – még eléggé hiányos – adatokból a Forradalmi, munkásmozgalmi, felszabadulási emlékhelyek Békés megyében című füzet, amely több mint 130 ilyen jellegű emlékhelyet tartalmaz. Az adatokat olyan járásból és városból is sikerült újabb gyűjtéssel kiegészíteni, ahonnan az 1971–72. évben egyáltalán nem kaptunk anyagot.

1981-ben tovább folytattuk a hiányzó adatok gyűjtését. Pontosítjuk a megjelölteket, a helyszínen azonosítjuk őket. (Néhány, az 1971-es gyűjtésben kézzel írott név olvashatatlan, továbbá emléktáblákat, szobrokat bontottak le vagy más helyre kerültek stb.)

Munkánkbán igyekszünk a teljességre törekedni azzal is, hogy minden emlékről felvettelt készítünk – azonos méretben. A teljességre törekvés célja: 1. A lehető legpontosabb megyei adattár elkészítése az emlékek adataival és fényképével. 2. Pontos és teljes megyei adatokkal szolgálni az országos kataszter elkészítéséhez. 3. Szakmai rendezés, lektorálás után, a gyűjtőmunkában résztvevőkkel és együtt valamennyi emlékünknél gyűjteményes kiadása és a közművelődés szolgálatába állítása.

Krisztoff Andrásné

Húszéves a szigetszentmiklósi honismereti szakkör

Egyévi működés után 1961. december 13-án hivatalosan is megalakult a honismereti szakkör Szigetszentmiklóson, 22 taggal. A kezdeti lépéseket *Csiba Jolán* tanárnő tette, amikor 1961-ben egy helytörténeti kiállítást rendezett a tanácsházán. Ez a kiállítás elindította a honismereti munkát a faluban, összefogva fiatalokat, nyugdíjasokat, értelmiségieket, gyári munkásokat és termelőszövetkezeti tagokat.

A szakkör megalakulása után 1964-ben egyik fő célunk volt a falu 700 éves jubileumának méltó megünneplése. Megindult a lelkes gyűjtőmunka a kiállítás anyagának összegyűjtésére. Sikerült is méltóképpen megünnepelni a 700 éves jubileumot kiállítással és emléktábla-avatással. Nagy sikere volt a helytörténeti és a bélyegkiállításnak, még ünnepi bélyegzőt is használtunk.

A jubileumra összegyűjtött anyagot nem engedték széjjelhordani, ez lett a későbbi *kéktói falumúzeum* alapja. A nagyközségi tanács 1966-ban adott helyiséget az anyagnak, a 15 éve megnyílt és azóta is működő kéktói múzeum három termében. Itt látható a település hatezer éves múltjának régészeti, történeti, néprajzi, munkásmozgalmi anyaga, összesen 1300 tétel.

Felsorolni is sok lenne a két évtized alatt végzett munkát és eredményeit, amelyeket a két múzeum és raktára őriz és mutat be. A két évtized alatt 22 kiállítást rendeztünk különböző évfordulókra, múzeumi hónapokra. A 12 régészeti-lelet-bejelentésünk közül 3 ásatás lett, amelyet a Nemzeti Múzeummal közösen végeztünk. A felsőtagi bronzkori temető leletei jelenleg is láthatók a Budai Várban.

Még nincsen pontos leltárunk a szakkör által begyűjtött anyagról, kb. 5000 db irat, 9000 db fénykép, ezenél több néprajzi tárgya, 50 ruhanemű, 300 db régészeti lelet, 20 db ősfalatsont, ezenkívül jelentős számú régi pénz, újság, plakát, könyv van a birtokunkban. Eddig 12 féle újságban jelent meg a szakkör életéről, munkájáról, kiállításairól híradás. Országos híreik lettek református temetőnk múlt századi, festett, szív alakú sírkövei, festett virágos koporsóleletei. Szakkörünk eddig 22 pályamunkát készített, s jutalmat nyert mind.

A kéktói múzeum néprajzi terme

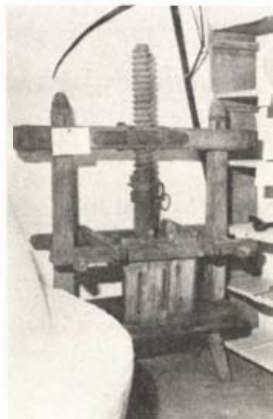

A nagyközségi tanács értékeli a szakkör munkáját, igényt is tart rá. Négyen a tanácsnak is tagjai vagyunk, így eredményesen tudunk a falu javára munkálkodni. A nagyközségi tanács anyagi támogatásából kaptunk írógépet, fényképezőgépet, porszívót, magnetofont, és a kiadásainkat is fedezi éves pénzügyi keretből. Két éve nyitottuk meg az *Ádám Jenő Emlékházat*, ahol a zeneművész hagyatékát állítottuk ki, és itt van a múzeum irodája és irattára is.

Szakkörünk vezeti a falukrónikát, írja és fényképezi az eseményeket, kutatjuk a járás múltját is, munkánkról hetenként jelenik meg írás a Csepel Autógyár üzemi lapjában, a *Fényszóróban*. Így az egész járásban népszerűsítjük a honismereti munkát. Támogattuk a tököli gyűjtemény létrehozását is.

25 tagú szakkörünk a két évtized alatt gazdag örökséget gyűjtött össze az utókornak. Terveink között szerepel egy végleges múzeumépület szerzése, ahol a közeli várossá válás után „városi szinten” tudnánk bemutatni, elhelyezni munkánk eredményeit.

Vöő Imre

A földesi Balásházy János kertbarátkör múzeuma

Földes Hajdú-Bihar megyei községben 1736-ban született meg az a gondolat, hogy szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermelés céljára zártkertet létesítenek. Ekkor létesült az úgynevezett Gúnár-kert, majd 1770-ben az úgynevezett Vén-kert, amelyet 1850-ben és 1872-ben kétszer nagyobbítottak az úgynevezett Új-kerttel. A zártkertet előbb a hadnagy, majd a bíró irányította, ma pedig a zártkertet a földesi Rákóczi Tsz vezetése alatt áll.

1976. október 29-én 21 taggal Balásházy Jánosról elnevezett kertbarátkör alakult, amely ma már 50 tagot számlál. A kertbarátkör segíti a községben a zártkerti háztáji zöldség-, gyümölcs-, szőlőtermelést. A Hazafias Népfront Földesi Bizottságának honismereti és helytörténeti bizottsága, valamint a kertbarátkör a hagyományok megőrzését, ápolását is feladatának tekinti. E cél érdekében 1978. június 10-én a két szerv képviselői a vén-kerti pajtánál együttes ülést tartottak, és kimondták, hogy a pajta két helyiségében „kert-múzeumot” létesítenek. A határozatot tettek követték. A pajtát kívül-belül tatarozták a kertbarátkör és a honismereti bizottság tagjai. A több mint 100 éves pajta eredetileg a kertcsöszök lakhelye volt, ősszel és télen a faluból jártak ki ide a kerttulajdonosok. A csöszkunyhót az Országos Műemléki Felügyelőség 1982-ben műemlékjellegű építménnyé nyilvánította.

Megindult a régi kertszerszámok, földművelő eszközök összegyűjtése. Jelenleg 34 féle tárgy van itt elhelyezve, köztük fából készült szőlőprés, puttongy, régi permetező, favilla, metszőollók. Olyan tárgyak, amelyek ma már nem vesznek részt a termelésben.

Gaál Zsigmond

In memoriam Baranyai Júlia

Ott halt meg, ahol életének javát töltötte, ahol őt mindenki ismerte és szerette: Vörösmarton. Baranyai Júlia tanárnő, író és etnográfus 76 éves korában eltávozott az élők sorából. A Horvátországi Magyarok Világszövetségének nemcsak egyik alapító tagja volt, hanem szellemi irányítója is. Szenvedélyes szerelmese volt a népnek és annak a tájnak, amelyben élt, kitűnő historikusa a baranyai Dráva-szög múlt és jelen életének. Az általa létesített vörösmarti múzeumban számos tárgyi emléket mentett át az utókor számára.

Vízbe vesző nyomokon címmel két kiadásban is napvilágot látott tanulmánykötete, amelyet a Horvátországi Magyarok Szövetsége és a Fórum Könyvkiadó adott ki közös gondozásban. E művében a szerző szinte velünk együtt járva keresi, kutatja a múlt emlékeit, az irodalom és a tudomány jeles baranyai alakjait. Határtalan rajongással ír e táj szépségéről, elbűvölő hatásáról. A kopácsi rétről például ezt írja: „Közép-Európa ittelejtett csodája”, ahol csaknem őskori állapotban él a „madármennyeország”. Műve történeti részében visszanyúl a legrégebbi időkig, majd rámutat a magyarországi reneszánsz Pécsről kisugárzott hatására, ismerteti a nagy humanista költőről, Janus Pannoniusról fennmaradt históriás éneket, majd a török hódoltság előtti és utáni történeti eseményeket bontja ki.

A sok küzdelem után végül is Vörösmarton letelepült Baranyai Juliát a táj lelke ragadta meg. A társadalmi élet jelenségeiben is az embert kereste, kutatta.

Most itt hagyta a Dráva-szögi utakat, melyekről oly sokat írt, „hogy végleg bele ne vesszenek a feledés évszázados mocsaraiba”.

T. I.

Agrármúltunk legfontosabb kapitalizmus kori forrásai

Magyarország történelmi fejlődése folytán olyan társadalmi struktúrával érkezett a polgári korszakba, amelyben a lakosság túlnyomó hányadát a mezőgazdaság foglalkoztatta. Korabeli becslések szerint az 1848. évi jobbágyfelszabadítás után az ország népességének több mint 85%-a volt az agrártársadalom kategóriájába sorolható. A népességnek azonban több mint fele 100 év múlva, e társadalmi formáció alkonyán is a mezőgazdaságból élt. *Aki tehát nálunk a kapitalista korszak agrártörténeti kérdéseit kutatja, az ország gazdasági-társadalmi történetének a nagyobbik felével ismerkedhet meg. Ez a körülmény egymagában véve is indokolja a korszak agrárviszonyainak a fokozottabb mértékű tanulmányozását. Mindez nélkülözhetetlen része a helytörténeti kutatásnak is.*

1. A levéltári források

A kutatási gyakorlat szempontjából két nagyobb csoportra oszthatók: országos és helyi jellegű forrásokra. Ez a felosztás távolról sem azt akarná jelenteni, mintha az országos jellegű intézmények iratanyagában nem lehetnének bőségesen helyi jellegű, és fordítva: a helyi (főként megyei) fórumokon keletkezett akták között nem akadnának országos vonatkozású akatokra.

A magyarországi kapitalizmus történetének kezdeti szakaszában az országos jellegű agrártörténeti források „kitermelője” a polgári forradalmak leverését követő idegen abszolutizmus különböző kormányzói szervei voltak. Az önkényuralom leteleződéséről a polgári igazgatás központi feladatait ellátó *Geringer és kormányzósági hivatalának különféle ügyosztályai* hagytak ránk agrárjellegű forrásokat. Közülük is leggazdagabb az ún. úrbéri ügyosztály iratanyaga volt. Majd a Geringert felváltó különféle kormányzók, végül a visszaállított helytartótanács ügyosztályainak forrásaiból meríthet az abszolutizmus viszonyait kutató helytörténész. A megyékben a megyefőnöki (1860-ig), azt követően a főispáni helytartói (1865-ig), majd a főispáni és alispáni iratok, továbbá az úrbéri törvényszékek iratai a kor fő forrásai.

A kiegészítés után a különféle ügyosztályok funkcióit a minisztériumok vették át. Témánk szempontjából első helyen kell megemlítenünk a *Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium*, majd a belőle 1889-ben kivált és önállósult *Földművelésügyi Minisztérium iratanyagát*. Jó tudnunk azonban azt is, hogy a minisztérium irattára az első világháború előtt a szokásosnál is nagyobb fokú selejtezésen esett át, így az 1912-ig terjedő korszak anyaga igen-igen hézagos. Jelentős forrásokat találhatunk továbbá az *Igazságügyminisztérium* és a *központi bíróságok* el nem pusztult anyagában és elsősorban a különféle törvények és rendeletek előkészítésével, illetőleg a peres ügyekkel kapcsolatos kötegek között. A különféle szervezkedésekről és agrármozgalmakról, de sajátos módon, a két háború közötti időben még a tanyák speciális kérdéseiről is gazdag anyagot tartalmaz a *Belügyminisztérium irattára*. Fontos, s az agrártörténeti kutatásban eddig kevésbé hasznosított a *Pénzügyminisztérium iratanyaga*, hiszen pénzügyi vonatkozása az állam által kezdeményezett gazdaságpolitikai lépéseknek is volt. De akadhatnak szép számmal (törvény-előkészítő és egyéb ügyek kapcsán) adatokra az országgyűlési iratok között is.

Az országos kiterjedésű levéltári iratfajták között kell végül megemlíteni a különféle, elsősorban társadalmi jellegű *egyesületek és testületek*, aztán a más-más céllal létrehozott (kereskedelmi, kutatási, tudományos stb.) *intézmények* ránk maradt aktáit.

Fontosabbnak látszik azonban a *helyi vonatkozású források* csoportjával foglalkoznunk. A piramis: vonulatát lefelé követve, agrármúltunk megismerése szempontjából közülük is első helyen említendő az ún. *alispáni iratok*. A magyar közjog sajátos fejlődése folytán a központi államhatalmat a főispán, a helyi önkormányzati jogokkal is rendelkező megyét pedig az alispán képviselte. Az alispánnak és hivatalának így sokat kellett tudnia közigazgatási egységéről, jól kellett ismernie megyéjét. Aktákat azonban nemcsak a hivatal, de a mellette működő különböző természetű, egy-egy szakterületre specializált bizottságok is „termeltek”.

Külön is meg kell említenem az *alispánok rendes évi jelentéseit*, amelyekben a megye elmúlt évi életét, az eredményeket és gondokat foglalták össze. A jelentések részletesen foglalkoztak a megye közgazdasági viszonyaival, közöttük rendszerint külön fejezet taglalta a mezőgazdasági termelés helyzetét, s a vele kapcsolatos időjárási és munkaerőviszonyokat. Helyet kaptak bennük egyes társadalmi vonatkozású kérdések is, így pl. ha és ahol voltak, az agrármozgalmak, a kivándorlás, s az egykezés kérdései is.

Az államapparátus által „termelt” források közé sorolandók a *főszolgabíró és hivatala* által ránk hagyott iratok. A főszolgabírói hivatal egyrészt a megye, illetve a központi hatalom akaratát közvetítette. Jelentései és beszámolóí sok segítséget nyújthatnak egy-egy járás agrárviszonyainak a megismerésében. Kutatásuk azonban időigényesebb, mint pl. az alispáni iratoké, de a mindennapi élet sokszínűségét jobban megismerhetjük belőlük.

Találhatók azonban egy-egy megyét, vagy kisebb-nagyobb tájegységet átfogó források egyéb, nem állami vagy nem tisztán állami jellegű testületek, intézmények iratanyagában is. A *gazdasági egyesület*, az OMGE pl. kimondottan ezekből a megyei jellegű szervezetekből épült fel. De voltak más módon megyei szervezetek is, mint pl. a különféle (vasi, hevesi, csongrádi, szabolcsi stb.) *állattenyésztési egyesületek*, amelyek nemcsak a szakág ismeretét és tudnivalóit terjesztették, de jelentős mértékben foglalkoztak állatbeszerzési és -közvetítési teendőkkel is. A *hitelszervezetek és szövetkezetek* (pl. tejszövetkezetek) megyei anyaga ugyancsak forrásul szolgálhat.

Szólnunk kell végül két olyan fontos, kimondottan mezőgazdasági természetű forráscsoportról, amelynek gazdag anyagát mind ez ideig szinte nem is hasznosította a történetírás. A két háború közötti időben szervezték és létesítették az ún. *mezőgazdasági kamarákat*. Feladatuk többre volt: egyszerre kellett (vagy kellett volna) ellátniok egyfajta érdekvédelmi és szakigazgatási feladatot, másfelől tudományos igényű felméréseket kellett végezniök, ugyanakkor a mindennapos gyakorlatban bizonyos fajta javaslattevő szerepkör is hátrált rájuk. A mezőgazdasági kamarák országos központja Budapesten volt, vidéki szervezeteit pedig nem közigazgatási, hanem nagyobb tájegységi keretek közt hívták életre. Itt említem meg, hogy iratanyaguk mellett értékes forrásai agrármúltunknak a kamarák különböző típusú kiadványai, közöttük is az éves beszámolók és jelentések.

A mezőgazdasági szakigazgatás javítása érdekében szervezték meg, ugyancsak az első világháború előtt és után, az ún. *gazdasági felügyelőségeket*. Különálló szervezet volt, de az állami közigazgatáshoz igazodva, azzal párhuzamosan szerveződött. Általában két-két járást fogott át egy-egy felügyelőség, élén a gazdasági felügyelő állt. A járási szervezet fogta át azután a megyei gazdasági főfelügyelőnek, élén a főfelügyelővel. Fő feladatuk a korszerű termelés elősegítése, az agrártermelés és agrárviszonyok állandó szemmel tartása. Dologidőben hetente vagy kéthetente rendszeres jelentéseket kellett készíteniök a mezőgazdasági munkálatok állásáról, a terméskilátásokról, illetőleg a terméseredményekről. E jelentések, ha azokat a szakképesített felügyelők lelkiismeretesen készítették el, igen hasznos útbaigazítást adhatnak a gazdálkodás jellegéről, formáiról, a termelési technológiák fejlettségéről, s a hozamok szintjéről.

Az agrármúlt levéltári forrásainak sorában végül a szűkebben vett *helytörténeti iratok* csoportjáról kell beszélni. Fajtaik részben jellege, részben keletkezési ideje alapján, négy főbb kategóriába lehet sorolni: 1. a jobbágyszabadítás végrehajtása során keletkezett ún. *úrbéres peres iratok*; 2. az adóalap rendezése céljából végrehajtott ún. *kataszteri felmérések során létrejött iratok*, 3. s a tulajdonképpeni *városi és községi önkormányzati és igazgatási iratok*. Negyedikként az eléggé nagy hiányokkal is csak kivételesen megmaradt uradalmi levéltárakat, továbbá az idevágó parasztkronikákat, gazdálkodási feljegyzéseket említhetjük. Ez utóbbiak száma igen kevés. E csoport forrásértéke kiemelkedő.

Nem volt az országnak egyetlen faluja, települése sem, amelyet a jobbágyszabadítás után további rendezésre váró kérdések így vagy úgy ne érintettek volna. A *bíróági pereskedések* zöme az 1870-es évekre véget ért ugyan, közülük nem egy azonban a század végéig is elhúzódott. Ezek a hosszú és bonyolult perek olyan hatalmas irattömeget hagytak az utókorra, amelyek a tőkés korszak kezdetének legfontosabb agrártörténeti forrásai. Egy részük ugyan időközben elkallódott vagy elpusztult, a ránk maradt források tanulmányozása nélkül azonban hozzá sem kezdhetünk a tőkés korszak vizsgálatához. Az egykor falvanként külön-külön bonyolított perek aktáit ma is településenként külön-külön csomózva őrzik a megyei levéltárak.

Tulajdonképpen a polgári földmagántulajdon-rendszer győzelméhez kapcsolódtak a *kataszteri felmérések*. A jobbágyszabadítással egyidőben automatikusan megszűnt mindenfajta nemesi kiváltság, így a nemesség, s a nemesi földek adómentessége is. Új alapokra kellett fektetni a földek állami adóját, s a földadó új rendszerének kidolgozását szolgálták a kataszteri felmérések.¹ Elképzelhető, hogy a sokrétű és igen alapos földfelmérési munkálatok iratanyaga milyen jelentős és értékes forrásbázisa lehet a kor számos agrártörténeti kérdésének. E forrásokból, ahol nem kallódtak vagy pusztultak el, pontos képet kaphatunk a földek műveléségi megoszlásáról, a kiigazítások révén pedig arról a fejlődésről, amely a művelési ágak között zajló módosulásokból előállt, de az adatokból gondos elemzéssel fény deríthető arra is, hogy

¹ A kataszteri felmérések anyagának helytörténeti hasznosításáról lásd N. *Ipoly Márta* írását a Honismeret 1981. 1. számában (Szerk.).

miként változott a mezőgazdaság termelékenysége, a termelés struktúrája, megtudható belőlük, hogy miként alakult a településben a birtokmegoszlás, s ennek révén, ha a település agrárjellegű volt, a társadalmi tagozódás. E forráscsoport segítségével tehát alapvető gazdasági és társadalmi folyamatok rajzolhatók fel.

Végül a *városi és községi iratokkal* kell röviden foglalkoznunk. A kiegyezés után alkotott törvénnyel teremtetették meg azt a szervezeti és közigazgatási keretet, amely működése során létrehozta ezt a fajta iratcsoportot. Az időközi selejtezések s a gondatlan kezelés erősen megzavarták a forráscsoportot, a múlt századi, s a két háború közti iratok azonban, ha sértetlenül is maradtak volna ránk, akkor sem igen nyújthatnának eligazítást a falvak számos fontos történeti kérdésében. Mind a képviselőtestületi ülések, mind a falu vezetői nemegyszer csak olyan jelentéktelen, a falu apró-cseprő, ügyes-bajos dolgaival foglalkozhattak, amelyek témánk szempontjából alig-alig viszik előbbre a kutatást. Ugyanakkor a haszonállat-összeírások, a dobolási könyvek, a község saját gazdálkodásának iratai, a munkásnyilvántartások stb. igen jól használhatóak. Közeledve azonban a második világháborúhoz, különösen pedig a háború éveitől kibontakozó „totális” vagy haditermelés egyre érzékenyebben érintette a mezőgazdaságot, ennek révén lényegesen kibővültek és többértékűbbé váltak a falusi közigazgatás tennivalói is. A szaporodó számú adónemek, majd a háború alatt bevezetett beszolgáltatási rendszer mind pontosabb, a termelő egyedekig hatoló gazdasági ismereteket követelt a közigazgatástól. Növekedett tehát a ránk maradt igazgatási akták tömege, de növekedett azoknak a forrásértéke is: belőlük a korabeli falu életének gazdasági-termelési és társadalmi kérdései egyre árnyaltabban bonthatók ki.

Ma már, a megfelelő történelmi távlatokból ítélve, egyre inkább látszik: a magyar agrármúlt egyik legjelentősebb történelmi fordulója az 1945-ös földosztás volt. Mind a földosztás lebonyolításáról, mind a háborús összeomlásból lassan vagy forradalmi módon talpra álló falu életéről, a demokratikus pártok megalakulásáról és tevékenységéről, a termeléssel kapcsolatos feladatok megoldásáról őriznek anyagot a mezővárosi és a községi iratok. Idetartoznak a falukban, mezővárosokban működő különböző népi bizottságok megmaradt iratai is. (Nemzeti bizottságok, földigénylő bizottságok, termelési bizottságok.) Ezért az 1945 utáni évek faluja, a falu élete e források felhasználása nélkül bajosan tárható fel. Belőlük, mint a korábbi évek forrásaiból, nemcsak az agrártelepülések gazdasági és társadalmi viszonyairól nyerhetünk képet, de a parasztok politikai magatartásáról is, arról, ahogy a különböző pártok versengő tevékenysége során tudatuk mezőjében lassan kitágult a világ, egy szóval: a politika által megmozdított, a politizáló parasztról is.

2. A korabeli agrárszakirodalom

A levéltári források után arról a fajta szakirodalomról kell beszélnünk, amelyet a korabeli agrárszakirodalomnak nevezhetnénk. E művek (könyvek, tanulmányok) szerzői közül elsősorban azokra a kiváló szakemberekre és tudósokra kell figyelnünk, akik tudományukat vagy tudományos szakterületüket a kor színvonalán ismerték és művelték. E szakirodalomból a legfontosabb összefoglaló munkákat, amelyeket a maguk korában szinte kézikönyvként forgatták nemcsak a tudósjelöltek, de az igényesebb gazdálkodók is, feltétlenül kívánatos megismernünk. Elsősorban a termeléstörténeti kérdések vizsgálata kíván ilyen ismereteket, hiszen pl. a különböző termelési ágak között levő összefüggések, ezeknek kölcsönhatásai csak a korabeli agrártudomány alapfogalmainak a segítségével bonthatók ki.

Távolról sem a teljesség igényével, csupán „ízeltét” szeretnék néhány szerzőre és munkáikra utalni. A növénytermesztésről pl. olyan kitűnő összegező munka áll a kutatók és érdeklődők rendelkezésére, mint *Cserhádi Sándor* századfordulón megjelent háromkötetes könyve. A mű szerzője korának Európa-szerte elismert agrártudósa volt. Könyve az agrárszakember szemével tisztáz olyan fontos, ma már agrártörténeti kérdéseket, mint amilyen pl. a korban elterjedő többszöri szántás jelentősége volt, a határhasználat régi és új rendjének, az ugarfordulós és a modern vetésforgó-rendszerek alkalmazásának hatását a növénytermesztésre stb. Nagy haszonnal forgatható a magyaróvári akadémia másik kiemelkedő tanárának, *Hensch Árpádnak* az üzemtanról szóló kétkötetes könyve. A termelési költségek, a befektetések és üzemi jövedelmezőség, a munka- és üzemszervezet kérdéseiben éppúgy eligazít bennünket, mint a korabeli technika alkalmazásának és hatásokának távolról sem elhanyagolható problémakörében.

Kitűnő segítőitársai vannak az agrármúlt kutatójának a mezőgazdaság másik nagy ágában, az állattenyésztéssel kapcsolatban is. Nemcsak biológiai, de tenyésztéstörténeti szempontból is fontos tudnivalókat közvetítenek *Tormay Béla* írásai az állattenyésztésről, a témakörön belül *Cselkó István* könyve a szarvasmarha-tenyésztésről, *Rodiczky Jenő* a juhtenyésztésről, vagy *Kovács Béla* könyve és tanulmányai a sertésenyésztésről. Hasonlóan hasznos kézikönyvek a szakágban a közelmúltban elhunyt kiváló agrártudósunk, *Schandl József* művei a juh-, szarvasmarha- és lótenyésztésről.

A tudományos vagy tudománynépszerűsítő igénnyel írt munkák mellett igen fontos forrásai a kornak a különböző *országos jellegű kiadványok*. Többnyire ezeket is szakemberek állították össze, de nem tudományos célzattal. A legfontosabbak közöttük azok a rendszeres évi jelentések, amelyeket a Földművelésügyi Minisztérium adott ki egy-egy éves tevékenységéről, mintegy összefoglalva bennük az agrártermelés elmúlt évi eredményeit és fogyatékosságait is. A századforduló tájától ugyancsak

rendszeresen, évente jelent meg az FM-nek a mezőgazdasági munkaerőviszonyokkal és munkabérekkel foglalkozó kiadványa. Az agrárproletárok nyomasztó életkörülményeit, s a munkaerő-gazdálkodás kérdéseit e kiadványok felhasználása nélkül aligha lehetne ma már megismerni.

A földművelésügyi kormányzat kiadványai mellett külön kell szólnunk az országos gazdasági egyesület, az *OMGE publikációiról*. Szemléletükben ugyan az FM-nél is fokozottabban az uralkodó nagybirtokos osztály érdekeit tükrözik ezek a kiadványok, tényszerű adataik azonban megbízhatóknak tűnnek, éppen ezért hasznosíthatók.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni a korabeli szakirodalom áttekintésénél sem a *helyi, főként megyei jellegű kiadványok* igen értékes forráscsoportját. Témánk szempontjából elsősorban azok a kiadványok jöhetnek számításba, amelyek – kisebb-nagyobb terjedelemben – egy-egy megye gazdasági viszonyairól adnak számot. Céljuk persze nem annyira a gondok és bajok feltárása, sokkal inkább az elért eredmények – éppen ezért helyenként szépítgető – bemutatása volt, ennél fogva egyes megállapításait erős kritikával kell a történelem mérlegére tennünk.

3. A sajtó és a törvények

A kiegyezés után szinte gomba módra szaporodtak s jelentek meg a különféle lapok, bár közülük egy és nem is egy-egy alkalommal, tisztavirág-életűnek bizonyult. Helyi, táji, megyei és országos *napi- és hetilapok*nak valóságos tömegében kutathat az agrármúlt búvárlója is.

Ismeretes, hogy a sajtó – a modern kor krónikája – fő célja a napi, gyakran tovatűnő események, jelenségek rögzítése. Fokozottan érvényes ez a szenzációt különösen kedvelő polgári sajtóra. Szinte valamennyi napilap magótt jól kivethető osztályérdek, politikai tömörülések, áramlatok és pártérdek húzódtak meg. Nagy teret szenteltek a „közéleti” pletykának, mégis található bennük a mezőgazdaságot érintő híradások, s igen gyakran helyet kaptak hasábjaikon a különféle mélységű és nagyságú tudósítások is. Főként az ún. „levelezők” híradásai becsesek, akik egy-egy falu vagy tájegység aktuális agrárügyeiről tájékoztatják a lap olvasóit (voltage eső, mekkora aszály pusztít, milyenek a terméskilátások, van-e elegendő takarmány, milyen mértékű a kivándorlás, mit pusztított el a tűzvész vagy a marhavész stb.).

A napilapokénál lényegesen megbízhatóbb és többértékű az *agrárjellegű szak- és ismeretterjesztő folyóiratok* anyaga. Épp a kapitalizmus korával, mint minden más ágazatban s tudományban, létrejött a mezőgazdasági szaklap is. Az általános és országos szakfolyóiratok között tartjuk számon a *Falusi Gazda*, a *Gazdasági Lapok*, a *Mezőgazdasági Szemle* és a *Köztelek* c. folyóiratokat. Nem a színvonal volt közös és azonos bennük, csupán csak a tárgyuk. A szakfolyóiratok másik csoportjába az egyes *szakágazatok ügyeivel foglalkozó lapokat* sorolhatjuk. Már a múlt század vége óta, mint minden tudományág, a mezőgazdaság valamennyi főbb ágazata is rendelkezett egy-egy folyóirattal. Ezek a szaklapok a legváltozatosabb periódusokban jelentek meg: havonta, kéthavonta, negyedévenként vagy csak évente kétszer. A legjelentősebbek s egyben legrégibbek a Borászati Lapok, a Takarmánytermelés, a Gyümölcsstermelés, a Növénytermesztés c. szaklapok.

A törvények és rendeletek folyton szaporodó sorában több is található, amely kimondottan az agrárkérdések rendezését és megoldását volt, vagy lett volna hivatva szolgálni. Fontos forrása az agrármúltnak a törvények keletkezésével kapcsolatos parlamenti viták anyaga, amelyet, mint közzismert, a Képviselőházi Naplókban találhatunk meg. Nem hagyható végül említetlenül az sem, hogy nálunk a megyék tekintélyes önkormányzattal rendelkezve, saját viszonyaikra nézve ők maguk is hoztak, alkothattak a törvényekkel párhuzamosan ún. szabályrendeleteket.

4. A statisztika

Fontos szerepet kell tulajdonítanunk a történelmi összeírásoknak. A szóban forgó korszakból, az agrártörténet-írás nagy nyereségére, két igen alapos *mezőgazdasági, ún. üzemszisztematikus felmérés* is áll a kutatók rendelkezésére. Az első felmérést 1895-ben, a másodikat 1935-ben hajtották végre, mindkettő anyagát több kötetben közzé is tették. A publikációk nemcsak országos adatokat összesítenek és elemeznek, de számos fontos adatsor a falvak helyzetét is tükrözi. A statisztikai táblázatokból a birtokviszonyokkal összefüggő kérdések ugyanúgy kibogozhatók, mint a technikai felszereltséggel s a termeléssel kapcsolatosak. A két felmérés alapján a fejlődés íve is igen szépen követhető. Kimondottan mezőgazdasági célzatú felmérés ezeken kívül az 1911. évi nagy állatösszeírás volt, amelyből ugyancsak községi, megyei és országos összesítéseket publikáltak. Nemcsak az egyes állatfajok darabszámát írták össze a felmérések, hanem a fajtamegoszlást, s az ivar és kor szerinti összetételt is.

A számok gazdag világából kétféle összeírás anyagát szeretném még kiemelni. Egyik a *Statisztikai Közlemények* c. sorozat (periodika) 66. köteteként látott napvilágot, s benne országos összesítésekben a megyei bontásokban igen fontos adatsorok és számoszlopok adnak hírt a magyar mezőgazdaság 1902-től

1915-ig terjedő szakaszának főbb eredményeiről. Anyagát agrártörténet-írásunk ez ideig alig hasznosította. Fontos forrásnak kell tekintenünk végül az 1857-es és az 1869-től tízévenként megismételt népszámlálások anyagát. Belőlük némi korrekciók alapján igen jól követhető a lakosság foglalkozás szerinti megoszlása, ezen belül is az agrárnépesség alakulása és társadalmi tagozódása.

Épp a statisztikai felmérések kapcsán kell szólni azokról a statisztikai jellegű s vele összefüggő leíró, vagy éppen elemző munkákról, amelyeknek szerzői között olyan kiválóságokat emlegethetünk, mint amilyen korszakunk kezdetén *Fényes Elek*, *Galgóczy Károly*, *Palugyay Imre* voltak, a később működők és alkotók sorából pedig *Korizmic László*, *Keleti Károly*, *Thirring Gusztáv* és *Konkoly-Thege Gyula*, *Matolcsy Mátyás*, *Kerék Mihály* és *Kiss Albert* nevét kell feltétlenül szóba hoznunk.

Für Lajos

Krizbai (Barcsadg) viselet

Százötven éves az akadémiai helyesírás

Írásbeliségünk történetének egy szerény, de hatásában annál jelentősebb eseményét köszönti az idén a jubiláris emlékezés. Százötven esztendővel ezelőtt, 1832 márciusában látott napvilágot a Széchenyi alapította Magyar Tudós Társaság füzetkéje, a *Magyar Helyesírás és szóragasztás főbb szabályai*. Ez a Vörösmarty Mihály és Toldy (akkor még Schedel) Ferenc szerkesztésében készült első akadémiai kiadvány – noha címlapjának tanúsága szerint a Társaság „különös használatára” szánták – rövidesen az Akadémián kívüli írásgyakorlatra is számottevően hatott. Elvei az újabb és újabb kiadások révén a társadalomnak egyre szélesebb köreibben váltak ismertté és normatív jellegűvé. Az első akadémiai szabályzat így megindította a hosszabb folyamatnak, amelynek elvi harcaiban létrejött az *egységes nemzeti helyesírás*.

Hogy az 1832. évi szabályzat szerepét és jelentőségét világosan lássuk, ha csak vázlatosan is, szólnunk kell a társadalom írásgyakorlatának korabeli állapotáról.

Újkori írásbeliségünk rendkívül változatos, nemegyszer szinte áttekinthetetlenül zavaros helyesírási arculatában hosszú ideig a reformáció és ellenreformáció vallási harcainak társadalmi ellentétei tükröződnek. A 18. század harmadik negyedéig az írók és a nyomdák a *maguk felekezetének ortográfiai elveirez igazodva* írtak, illetőleg nyomtattak. Mind a protestáns, mind a katolikus helyesírás egy-egy jelentős személyiség – a protestáns Heltai Gáspár, a katolikus Káldi György – írásgyakorlatának alapján fejlődött. A kétféle felekezeti helyesírás különbségének érzékeltetésére ízelítőül a *c*, a *cs* és a *zs* hang jelölésében mutatkozó eltérés kínálkozik. Az említett beszédhangok írásbeli jeleként a protestáns helyesírás a *tz*, a *cz* (vagy *ts*) és az *s* (vagy *s'*), a katolikus a *cz*, a *cs* és a *z'* betűformával élt. Abban viszont megegyeztek mindkét helyesírás hívei, hogy a szótó utolsó mássalhangzójának és a *j*-vel kezdődő ragnak a találkozásakor az ún. fonetikus elvet érvényesítették – vagyis *köttyük*, *bánnya* alakot írtak a mai *kötjük*, *bánja* helyett –, legalábbis a 17. század közepéig, amely időponttól kezdve a protestáns írók gyakorlatában Geleji Katona István tanítása nyomán egyre inkább a *kötjük*, *bánja* formában testet öltő, ún. szóelemző elv jutott uralomra.

Ismeretes, hogy a 18. század utolsó negyedében a felvilágosodás előretörésének következményeként jelentősen háttérbe szorult az egyházak szerepe a szellemi életben. Ennek jelei a helyesírás alakulásában is megmutakoztak. Bár korábban is számos példája volt a kétféle helyesírás keveredésének, annak, hogy a protestáns író a katolikus helyesírás némely jellemzőjét alkalmazta írásában, és megfordítva, a rendszer-vegyülésnek sokféle változatban végbemenő jelensége azonban a mondott időszakban vált egyre tipikusabbá. A szóalakok írásbeli rögzítésében mutatkozó bizonytalanságot egyelőre csak növelte a *látja*-féle írásmódot követelő Révai Miklósnak és a *láltya*-féle alakok helyessége mellett síkraszálló Verseyhy Ferencnek a íróvilág érdeklődésétől kísért, szenvedélyes vitája, amelyet a helyesírás-történet „jöttista-ipszilonista háború” néven tart számon.

A felekezeti helyesírások között természetesen nemcsak különbségek voltak, hanem egyezések is, mégpedig éppen az alapvető kérdésekben, az írásnak olyan elveiben és jelenségeiben, amelyeknek egy része még a kódexirodalom örökségeként maradt az utókorra. Megegyezik a protestáns és a katolikus helyesírás például abban, hogy a magánhangzók betűi mindkettőben kizárólag egyjegyűek, *s* vagy mellékjeltelenek (*o*, *u*), vagy mellékjelesek (*ö*, *ü*), a hosszú időtartamot pedig vagy a mellékjelezés mutatja (*ó*, *ú*), vagy a mellékjel megváltoztatása (*ő*, *ű*), a mássalhangzók betűi viszont egy- vagy kétjegyűek (*b*, *k*, ill. *cz*, *cs*) és – az *s* és a *z'* kivételével – mellékjel nélküliek, a hosszú időtartam jelölésére pedig nem a mellékjelezés, hanem a betűjegyek szaporítása szolgál (*bb*, ill. *ssz* vagy *ssz*). Nem kevésbé fontos az az egyezés, amely már nem az egyes hangok, hanem a hangkapcsolatok írásmódjában mutatkozik, *s* – a *t*, *d*, *n*, *l* + *f* hang találkozását kivéve – a szóelemző elv érvényesülését jelenti (*fogta*, *kétség*, nem pedig *fokta*, *kéccség*).

Vázlatos helyzetképünk alapján is nyilvánvaló lehet, hogy amikor az első akadémiai szabályzat szerkesztői az írásgyakorlat egységesítésére törekedtek, bőségesen válogathattak az írásproblémák különféle megoldásmódjai között. Feladatuknak ezért *nem is új eljárások előírását, hanem a meglevők közül a legcélszerűbbnek látszó kiválasztását és kodifikálását* tekintették. Nem foglaltak állást a helyesírás valamennyi kérdésében, hanem csupán azokra terjedt ki figyelmük, amelyekben – megítélésük szerint – leg-sürgetőbbnek látszott az egység létrehozása.

Mindenekei előtt 38 betűben rögzítették a magyar ábécét. Ebből a betűsorból hiányzik még a *dz* és a *dzs*, a mai *c* pedig *cz* formájú, és a felsorolásban követi a *cs*-t. Az ábécé utolsó betűje – Révai Miklós írásmódjának követésével – a *zs* alakot vette föl. A mássalhangzók hosszú időtartamának jelölésére a szabályzat a betűkettőzést írja elő (pontosabban: tartja érvényben). A kétjegyűek csontkított kettőzését azonban csak a tőszavakban tekinti szabályosnak (*asszony*), a *tő* és a toldalék határán a teljes kettőzést írja elő (*veszsen*). A közsavak hangjelölésétől eltérő írásmódot rendel el – példák említése nélkül – az ősi családnevek (a „nemzetiségi nevek”) esetében, ezek ti. „megtartják régi írásmódjokat”.

Foglalkozik a szabályzat az idegen szavakkal és a nem latin betűs írású népek tulajdonneveinek írásmódjával is. Az idegen szavak területén különbséget tesz a meghonosodottak (az „életnyelv”-be átmentek) és a szűkebb körben használt, műszoji jellegűek között, s az előbbieket magyarosan, az utóbbiakat idegenesen íratja. Ugyancsak a kiejtést tükröző magyaros írásformákat kívánja meg a fentebb említett tulajdonnevek esetében is.

Helyesírásunk egységének alakulása szempontjából rendkívül nagy jelentősége volt annak, hogy a szabályzat szerkesztői Révai tanítását és Kazinczy írói gyakorlatát követve, a jottista álláspontot fogadták el, és általában a *szóelemző írás elvét* tették magukévá. Az ide tartozó eseteket nem sorolják ugyan fel, csupán a *cs, gy, ly, ny, ty* betűvel kapcsolatban jegyzik meg, hogy ezek csak „törzsszavak”-ban használhatók, a „ragasztott szavak”-ban *ts, dj, lj, nj, tj* kapcsolattal kell jelölni hangjukat, de a szabályzat egész szövegében a szóelemzés elvét érvényesítik, valahányszor toldalékos vagy összetett szót közölnek. Hasonlóképpen szilárd alapját vetik meg a jövőbeni írásgyakorlatnak a szavak elválasztásakor figyelembe veendő előírásokkal (*ha-lom, he-lyes, víz-sza, mi-e-ink*), valamint a mondatot, a tulajdonnevet és a megszólítást kezdő nagybetűre vonatkozó szabállyal.

Feltűnő, hogy az írásjelek közül csak kettőről történik említés az első szabályzatban. Az egyik a hiányjel (’), melynek funkciója a kihagyott betűre vagy ragra utalás (’s; a’ ház’ ura), a másik a kötőjel, melynek használata kötelező az -e kérdőszócska előtt (*hallod-e*), de fakultatív az összetétel tagjai között (*öröm-dal* vagy *örömdal*). A többi írásjel a „köz divat” szerint használandó.

Ha ezek után összevetjük első szabályzatunk előírásait a maiakkal, nem nehéz észrevennünk, hogy helyesírásunk az eltelt másfél évszázad alatt nem maradt változatlan. Az írásproblémák egy részét a másképp oldjuk meg, mint 1832-ben vagy akár 1932-ben. Számos régi szabály elavult, helyükbe sok új született. De azt is megállapíthatjuk, hogy mai írásrendszerünk legtöbb részletében – s a legfontosabbakban különösen – az 1832. évi szabályzatnak és korai utódainak gyökeréről sarjadt. Ezeknek elveit érvényesítette és fejlesztette tovább, illetőleg ezekkel harmóniában alakította ki újabb és újabb reguláit valamennyi utánuk következő szabályozás a nyelvfejlődés teremtette újabb és újabb jelenségek írásának normalizálásában. Azok az elvek, amelyek egy tudós testület szűkebb gyakorlatából fokozatosan kiterjedtek a nemzet egész írásbeliségére, s amelyeket a szabályzatok a változások mögött változatlanul őriztek meg, nemcsak napjainkig teremtették meg írásrendszerünk szilárdságát, hanem a jövőbeni fejlődés útját is kijelölik.

Dr. Szemere Gyula

Vámbéry Ármin három keleti utazása

Ez évben ünnepeljük a kiemelkedő magyar orientalista, Vámbéry Ármin születésének százötvenedik évfordulóját.

1832. március 19-én született a Pozsony közelében levő Szentgyörgyön. Gyermekéveit Dunaszerdahelyen, szegénység és nélkülözések közepette töltötte. Gyermekparalízist kapott, de nagy akaraterővel megtanult békán járni. Mindössze hat gimnáziumot végzett, kitartó szorgalommal, autodidakta módon képezte magát. 1849-ben Pozsonyból Pestre költözött. Házitanítóskodott, alkalmi munkákat vállalt. Életének e szakaszában ismerkedett meg a török nyelvvel, majd a perzsa és arab nyelvek alapjaival is.

1857-ben indult első keleti útjára. Három évet töltött Konstantinápolyban és ez az időszak meghatározta élete későbbi alakulását. Bejáratos lett magas politikai körökbe, megismerkedett Lord Canning brit követével, aki Közép-Ázsiára irányította figyelmét. Ekkor kezdett a csagatáj-török nyelvvel és a közép-ázsiai török nyelvjárásokkal foglalkozni. 1858-ban látott napvilágot német-török zsebszótára, mely Konstantinápolyban az első német nyelven nyomtatott könyv volt. Ebben az időben jelentek meg a csagatáj-török és a magyar nyelvek összehasonlításáról, valamint a török népnyelvről írott tanulmányai. Nagy érdeme, hogy elsőként hívta fel a Magyar Tudományos Akadémia figyelmét a negyvennyolcas magyar honvédből konstantinápolyi antikváriussá lett Szilágyi Dániel kéziratgyűjteményére. Ebből az anyagból dolgozta fel Pecsei történetírásából a mohácsi csatáról szóló részeket, és felhívta a figyelmet egy Tarikh-i Ungürüz (Magyarország története) című magyarból vagy latinból törökre fordított, feltehetően átszerkesztett magyar ősgestára.

1861-ben visszatért Pestre. Második keleti útjához elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia és Eötvös József támogatását. Valószínű azonban, hogy akkor már nem annyira a magyar őshaza Közép-Ázsiában való fellelésének álma vezette, inkább a hagyományos keleti társadalmi, politikai berendezés és a gyarmatosítás, modernizáció összeütközésének tanulmányozása. Ekkor folyt ugyanis a Brit Birodalom és a cári Oroszország „nagy játszámája” a közép-ázsiai térségben. Az angol-indiai gyarmatbirodalom az Indus völgyéig, északon pedig a Pámir vonulatáig nyomult előre, és 1857-től nyílt gyarmatosító politikát követett. Az Amu-Darjától északra önálló khánságok voltak találhatók, Khiva, Bokhara, Szamarkand és a pámiri sávban Kokand, az Amu-Darjától délre pedig az egyre szorongatottabb ütközőállam, Afganisztán. Perzsia az angol és az orosz befolyás között ingadozott, a Quadzsar sahok igyekeztek jó kapcsolatot tartani hatalmas északi szomszédjukkal, ugyanakkor brit kereskedőknek is adtak koncessziókat és akkoriban épült ki területükön a Bagdad–Delhi távírvonal.

Vámbéryt erősen foglalkoztatta, hogy a térség letelepedettjei és nomádjai, iranizált kultúrájú üzbeg oázisállamai, népei és nemzetiségei, uralkodói milyen tényleges gazdasági, politikai és szellemi erőt képviselnek, milyen viszonyrendszert alakítottak ki egymással és várhatóan hogyan reagálnak majd a nagyhatalmak érdekütközéseire.

Korábbi konstantinápolyi tartózkodása alatt szerzett magas kapcsolatai hozzásegítették ahhoz, hogy a szultán fermánjával (menlevél) Resid efendiként kezdjen küldetéséhez. Trapezunt, Erzurum, Urumia és Tebriz érintésével jutott el Teheránba, majd Perzsia bebarangolása után a közép-ázsiai szent helyekhez zarándokló derviskaravánhoz csatlakozott. A Kaspi-tenger délpártja, majd Görgen és Nebit-dag érintésével jutott el a khivai, bokharai és a szamarkandi khánságok területére olyan útvonalon, melyet nem járt végig előtte európai ember. Visszafelé Kerkinél lépett az Amu-Darja déli partjára. Maimana üzbeg khánság érintésével jutott el az átmenetileg önálló fejedelemségként létező Heratban, ahol akkor Jaqub khán uralkodott. Közép-ázsiai útja során nemcsak a közép-ázsiai török és perzsa nyelvjárásokat tanulmányozta, hanem a térség társadalmi-gazdasági viszonyait is. Hagományos politikai rendszerből a modern politikai rendszerbe való áttérés várható ellentmondásait is. Mindezt izgalmasan, érdekesen írta le. Igen érdekes az afganisztáni Herat-környék tarka etnikai viszonyainak leírása, ahol a türkmének, tadzsikok, beludzsok mellett elsőként tudósított a Dzsemsidi ajmakokról és a Ghortól nyugatra települt hazarákról. 1864 januárjában Meshed érintésével tért vissza Teheránba. Onnan útja Konstantinápolyon át Pestre, majd Londonba vezetett.

Útja politikai tanulságaként azt vonta le, hogy a cári és a brit érdekek a közeli jövőben nyílt konfrontációhoz vezetnek a térségben. Utolsóként nyílt alkalma tanulmányozni az eredeti közép-ázsiai állapotokat, mert az orosz csapatok már 1865-ben megszállták a kokandi khánság területét. 1869-ben pedig befejeződött Transoxania annektálása.

Tehetségét sok területen kamatoztatta, polihisztor volt. Ütikönyvei, melyek először Londonban jelentek meg, számos országban nagy sikert arattak. Nyelvészeti munkái közül a Lipcsében megjelent csagatáj nyelvtana, az ujjur nyelvemlékekről szóló tanulmánya és a Kutadgu Bilig első kiadása emelkedik ki. Az ugor-török nyelvrokonság háborújában a magyar nép és nyelv török eredete mellett foglalt állást. Ezt legstílusában az 1882-ben megjelent Magyarok eredete c. művében fejtette ki. Mindezt sok támadás érte. Folklorkutató tevékenységének eredményeit a Seibani-náme üzbeg hőseposz kiadása, a Jusuf és Ahmed üzbeg eposz ismertetése, valamint a Táríkh-i Bukhara (Bukhara története) című a szájhagyomány által is megőrzött, ugyanakkor kéziratokban is rögzített történeti forrásmű feldolgozása fémjelzi. Néprajzi, történeti, politikai publikisztikai tevékenysége igen széles körű volt.

1866-ban Pesten egyetemi előadó lett, két évvel később egyetemi tanár, 1870-től pedig az orientalisztikai tanszék első vezetője a pesti egyetemen. 1876-ban választotta a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává.

Harmadik – nem publikált – keleti útja 1878-ban Afganisztánban vezetett. Ugyanez évben a gandamaki béke brit csatlós állapotba akarta kényszeríteni – az immár teljesen a cári Oroszország és a brit-indiai gyarmatbirodalom közé beszorított – Afganisztánt. Ebben az évben kezdődött a második angol–afgán gyarmati háború is. 1884-ben angol–orosz egyezmény ismerte el az Amu-Darját mint orosz–afgán határt. Az orosz csapatok ugyanakkor megszállták Merv városát. A Murghab folyó közelében fekvő Pandzsdeh helységnél 1885-ben farkasszemet néztek egymással a két birodalom csapatai. Ekkor látott napvilágot Vámbéry legismertebb politikai pamfletje. Az eljövendő küzdelem Indiáért címmel, mely a közép-ázsiai

térségben, Afganisztán ütközőállam területén folyó cári és brit nagyhatalmi versengésről szólt. A hagyományos keleti intézményrendszer modern intézményrendszerre való átalakulása és ennek konfliktusa foglalkoztatta az Oszmán-Török Birodalom és Perzsia jövőjének aspektusából, de ezen túlmenően általános érvénnyel is.

Vámbéryt mindezek ellenére, elsősorban turkológusként, valamint a magyarság őstörténetével foglalkozó nyelvészként tartja számon a hazai közvélemény. Valójában abban a tudományágban alkotott maradandót, melyet napjainkban politikai néprajznak, szociálintropológiának neveznek. Nemcsak a török népekről, hanem a közép-ázsiai térség valamennyi népéről gazdagította új ismeretekkel a tudományt, az orientalisztika széles körű művelőjeként.

Az első világháború kitörésének évében, 1914-ben halt meg. A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat és az azt követő társadalmi-gazdasági átalakulást Keleten már nem érthette meg. Azóta a szovjethatalom gyökeresen megváltoztatta a hajdani közép-ázsiai nomádok és a portyáiktól rettegő oázislakók életkörülményeit. E térség népei tudják, hogy Vámbéry nemcsak nyelvüket és kultúrájukat kutatta, hanem társadalmi felemelkedésükért is sokat tett. A Törökmen és Üzbeg SZSZK-ban kegyelettel őrzik emlékét, a taskenti múzeumban Vámbéry-szoba található. Az Afgán Tudományos Akadémia is tisztelettel adózik munkásságának. A dervisruhás tudós alakja köré Keleten legendákat szőtt a néphagyomány.

A magyar és a nemzetközi orientalisztika kiemelkedő személyiségének emléke tovább él nemcsak a könyvek lapjain, de nemzetközi kapcsolataink gyakorlatában is.

Dr. Katona Magda

Plugor Sándor: Szár-hegyi élet

A balatoni hajózás újjáépítése (1945–1949)

1945. március 20-án a visszavonuló német hadsereg, ha már a dunai hajókhoz hasonlóan nyugatra hurcolni nem tudta, a balatonfüredi kikötővel szemben felrobbantotta, meglékelte, sőt a biztos tönkretétel érdekében gázolajjal fel is gyújtotta a „Magyar Tenger” hajóállományát. Így lett ez a tavaszváró nap a legszomorúbb dátum a balatoni hajózás történetében. Nem menekültek meg a kíméletlen elsüllyesztéstől a Keszthelyre, illetve Révfülöpre összevont hajók sem.¹

Pedig a balatoni hajózás azóta, hogy 1846-ban *Széchenyi István és Dedk Ferenc* kezdeményezésére megépült az első gőzös, a „Kisfaludy”² mindig a legbékésebb célokat szolgálta: szórakozni vágyó üdülőket, a két part között átkelő utasokat, illetve árut szállított. A legnagyobb vállalat, a Balatoni Hajózási Rt. (BHRT) tulajdonában 1944 decemberében még 4 csavargőzös („Kelén”, „Helka”, „Jókai” és a második „Kisfaludy”), továbbá 5 Diesel motorhajó, („Csobánc”, „Szigliget”, „Csongor”, „Tünde”, „Sió”), ezenkívül 9 kisebb motoros (köztük a „Szent István”, „Szent Miklós”, „Boglár”, „Badacsony”, „Klebsberg” és „Hattyú”), továbbá 2 komp, valamint 6 vastestű és 1 fából készült uszály volt. Ez a hajópark összesen 2129 utasszállítására, illetve 690 tonna áru fuvarozására volt képes, 1567 Le vonóerőt jelentett és most mind a hullámsírba sülyedt. Nem volt szerencsésebb a többi hajótulajdonos sem. A Balatoni Halászati Rt. „Zala” és „Veszprém” nevű vontatógőzőseit, valamint 6 kisebb motorhajóját szintén felrobbantották vagy elsüllyesztették a németek. Megsemmisült a 3 „Csendő” motoros és a 7 nagyobb magánhajó, illetve yacht közül is csak egyetlen menekült meg, a többi felrobbantották.³ A Balatoni Kikötők Állami Felügyelősége úszó járműveit is elpusztította a robbantás: A „Balaton” és a „Somogy” kotróhajók, a „Dongó” motoros vontatóhajó és 6 uszály is a tó mélyére sülyedt.⁴

A háború viszontagságai a balatoni kikötőket sem kímélték, köztük a siófoki szenvedte a legsúlyosabb károkat. A szovjet csapatok már 1944. december 4-én elérték Siófokot, itt azonban csaknem négy hónapig kereszttül megállt a front. A Balaton vízgazdálkodásának alapvető létesítményét, az 1863-ban megépült Sió felső torkolatszilipét a németek által elhelyezett robbanóanyag 1945. március 19-én tette tönkre. A nyári forgalomban részt vevő 17 kikötőben csupán kisebb károk keletkeztek pl. az épületek üvegezésében, világításában, de az almádi, kenesei, szigligeti és keszthelyi mólók faszerkezetének tönkremenetele miatt a kikötőhelyek használhatatlanná váltak.⁵

A németek felrobbantották a Sió-csatorna felett átvelő 5 vasúti és 18 közúti, illetve gazdasági hidat. A mederbe omlott roncsok nem csupán a hajók közlekedését tették lehetetlenné, hanem árvízveszélyt is okoztak a Sió alsó szakaszán. A balatoni hajózást a vízben ezerszám rejtőzködő mágneses akna is veszélyeztette.

JEGYZETEK

¹ A magyar hajózás 25 éves (Szerk. *Túri András*) Kecskemét, 1970. 12 old.

² Bővebben lásd *dr. Várday György*: A balatoni gőzhajózás kezdetei. Honismeret 1980. 2. szám

³ Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből 1945–1949. (A továbbiakban Dokumentumok 1945–1949.) (Összeállította *Pálmány Béla*) KÖZDOK, Budapest, 1981. 136. sz. dok.

⁴ Országos Vízügyi Levéltár Földművelésügyi Minisztérium 38. tétel (A továbbiakban OVL FM 38. t.) 1946–91 314.

⁵ OVL FM 38. t. 1946–99 912.

Mindezek után szinte hihetetlenül hangzik, hogy alig egy hónapon belül újra úszott hajó a Balatonon. A BHRT hajószíjait és hajógyári alkalmazottjait közül néhányan – elsősorban *Hankóczy Jenő* igazgató, *Amancsics Antal*, *Mátyás Károly* és *Polgárdi Ferenc* – a lehetőségekhez képest igen bátran igyekeztek megővni a társaság vagyonát az elhurcolástól. Az értékes anyagok és felszerelések jelentős részét falusi pincékbe rejtették és a füredi hajóműhely túlnyomó részét is sikerült megőrizni a pusztulástól. Önzetlen és hazafias tevékenységüket a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium 1945-ben elismerő oklevéllel jutalmazta.⁶ Igazi hőstettnek számította a „Tünde” motoros megmentése. Néhány hajós éjszaka, csónakkal kivezett az elpusztításra ítélt hajóhoz, eltávolította a robbanószerzt, majd kiverte a fenékcsoport, így a motoros sérülés nélkül süllyedt el.

A balatoni hajósok alig néhány nappal a felszabadulás után megkezdték a károk helyreállítását. A szovjet katonai parancsnokság utasítására a Balatoni Kikötők Állami Felügyelősége már április 3-án felvette a munkát Siófokon. Mindenekelőtt vas szádpallókkal megakadályozták a tó vizének lezúdulását, majd eltakarították a romokat és helyreállították a hivatali épületeket és kikötői őrházakat. Még 1945-ben megindították a kamarazsilip-medence elő- és utócsatornájának vízi munkálatait és a zsilip vasszerkezetének a javítását. Tavasszal csak 10–15 fő, szeptember–október hónapban viszont már 80–90 személy dolgozott a munkákon.⁷

A Balaton mindkét partja alá volt aknázza és a tó vize is tele volt robbanószerkezetekkel. Az aknamentesítésre 1945. április 18-án kapott megbízást *Petneházy Zoltán* kapitány és a parancsnoksága alatt álló magyar hadihajóakna-kereső osztály balatoni alakulata. A veszélyt nem ismerő és kiválóan képzett század júniusig 5 vagon robbanótestet és aknát hatástalanított, sőt kiemelt a vízből két „Csendő” típusú motoros mentőhajót is. Tevékenységüket 1946. szeptemberében fejezték be, így biztonságossá vált a hajók közlekedése és ismét lehetett fürödni a Balatonban. A legénység öt tagja meghalt, többen pedig megsebesültek aknaszedés közben.⁸

A felszabadulás után a magyarországi hajózási társaságok közül elsőként a Balatoni Hajózási Rt. kezdett hozzá az újjáépítéshez és indította meg a hajóforgalmat. A legelőször szükség a Tihany és Szántód közötti révátkelés megindítására volt. Szorgalmazták ezt a szovjet katonai parancsnokságok is. A balatoni hajósok már április 24-én összeköttetést teremtettek a két part között – más híján evezővel hajtott csónakokkal. Májusban üzembe helyezték a fából épült – és így a mágneses aknáknak felett veszélytelenül közlekedő – kis „Komp II”-t is, amelyet eleinte hat pár evezővel mozgattak, később segédmotort szereltek fel rá. A már egyébként is avított hajó az igénybevételtől úgy leromlott, hogy 1945 végén ki kellett selejtezni. A nagyobb balatoni hajók közül elsőként a felrobbantástól megmentett „Tünde” került úszóképes állapotba. Április végén a BHRT még fizetést sem kapó hajószíjait és műhelymunkásait néhány megmentett szerszámmal ügyeskedve, három napi megfeszített munkával kiemelték, sőt üzembe is helyezték a motorhajót. További tíz napi erőfeszítéssel újabb hajókat: a két legnagyobb balatoni személyhajó egyikét, a 325 utast befogadó „Kelén” gőzhajót, valamint két uszályt is kiemelték a tó fenekéről. E hajók hamarosan munkába is álltak. A „Tünde” júniustól Siófok és Balatonfüred között közlekedett, a másodikként üzemképesé tett vashajó, a „Boglár” pedig Balatonboglár és Révfülöp, illetve Fonyód és Badacsony között biztosította az átkelési lehetőséget. A BHRT, a magyar vasutakhoz hasonlóan részt vállalt az ország fegyverszüneti szerződéséből eredő kötelezettségének teljesítéséből és az 1945-ös hajózási évadban négy hajóval kapcsolódott be a csapatszállításokba. Emellett a vállalat alkalmazottjai 1945 végéig teljesen önerőből – állami hiteltámogatás igénybe vétele nélkül – úszóképessé tették és a siófoki téli kikötőbe vontatták az összes elsüllyedt hajót. Ehhez a teljesítményhez pedig, szerszámok és anyagok nagy szűkében lévén, nem kevés találmányra és erőfeszítésre volt szükség. A „Szent István” és a „Szent Miklós” motorosok sérüléseit rongyokkal tömték be és vödörrel merték ki a vizet a hajótérből.

A „Jókai” és a „Kisfaludy” gőzhajókat a mély vízből daruk hiányában két uszály és Archimédész törvénye segítségével hozták a felszínre. A két legnagyobb motoros, az egyaránt 140 Le teljesítmőképességű és 175 utast befogadó „Csobánc” illetve „Szigliget” súlyos sebeit víz alatti betonozással kötötték be. Néhány hajó – így a „Sió”, a „Klebensberg” és a „Hattyú” helyreállíthatatlan károkat szenvedett, a 3 legkisebb motoros pedig korábban is olyan ósdi volt, hogy újjáépítésük nem érte meg a fáradságot.⁹

⁶ Dokumentumok 1945–1949. 136. sz. dok.

⁷ OVL FM 38. t. 1946–51 314.

⁸ *Zsigmondi Márta*: A rebellis Petneházyak. Nők Lapja 1981. 14. sz.

⁹ Dokumentumok 1945–1949. 140. sz. dok.

1945. november 28-ig helyreállították a „Szent István” és a „Szent Miklós” motorosokat. A két hajó az elpusztult „Sió” illetve a „Tátika” nevet vette fel és a dunai átkeléshez kerültek. Rendezni kellett a BHRT-alkalmazottak fizetését és nyugellátásuk évtizedek óta megoldatlan ügyét is. A hajózársaság részvényeinek 99,4%-a a MÁV tulajdonában volt, alkalmazottai mégsem élvezhették 1945 előtt az államasítási kedvezményeit a bérek, a betegellátás és a nyugdíjak vonatkozásában. Mindezt a BHRT-alkalmazottak „MÁV-státusba” vételével 1945. október végén közmegegyezésre megoldotta a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium.¹⁰

A többi nagyobb hajótulajdonos is eredményesen munkálkodott elsüllyesztett úszóművei helyreállításán. A Balatoni Kikötők Állami Felügyelősége június közepén kezdte el Füreden elsüllyesztett úszóparkja kiemelésének előkészítő munkálatait. Egyszerű módon, ún. víz alatti lebontással fokozatosan úszóképes állapotba hozták a hajókat és a kis, vízben elsüllyedt „Balaton” kotrót kivéve még az ősz elején Siófokra vontatták valamennyit. A három vasúszályt hamar kijavították és még 1945-ben hozzákezdtek a „Dongó” vontató és a két állami úszókotró hajótestének az újjáépítéséhez.¹¹ A Balatoni Halászati Rt., amelynek a vontatásra is kiterjedt az engedély, 1946 végéig szintén üzemképessé tette „Zala” gőzöst, sőt 6 kisebb, 20–40 Le-s vontató motoroshajóját is, mintegy 8200 q halat szállított 1946. évében.¹²

A BHRT 1946 telén önerőből megkezdte a „Helka”, a „Kisfaludy” és a „Csongor” helyreállítását. De a már működőképes hajók is rászorultak a felújításra, átfestésre, a korhadt fenékrészek cseréjére. A forint bevezetéséig azonban csak néhány hajó nagyjavításával készültek el. Ennek az volt az oka, hogy a BHRT súlyos pénzügyi nehézségekkel küszködött. A társaság már a háború előtt is évente 200 000 pengő állami támogatásra szorult, a felszabadulás után pedig egyáltalán nem voltak bevételei, mert a működőképessé tett hajókat a csapatszállítások vették igénybe. 1946 januárjában már a munkások és tisztviselők fizetésére sem volt pénz. A vállalat igazgatósága emiatt február elején államsegélyért folyamodott. A Gazdasági Főtanács 1946. március 27-én hozott 2999/1946. számú határozatával megadta a 240 alkalmazott fizetésének fedezetét, a hajók újjáépítéséhez azonban csupán a stabilizáció után nyújtott hitelt.¹³

Az újjáépítési munkák sikerét jelzi, hogy az 1946-os hajózási idényben a BHRT a súlyos akadályok ellenére is forgalomba tudott állítani 6 személyhajót – 2 gőzöst és 4 motorost – összesen 1200 utas befogadóképességgel. Április elejétől már a „Komp I” közlekedett a szántódi és a tihanyi rév között, kora tavasztól rendszeres személyhajó járatokat tartottak fenn Balatonfüred – Siófok – Balatonalmádi, továbbá Fonyód – Badacsony és Balatonboglár – Révfülöp között. A nyáron 6 uszály követ szállított a badacsonyi és a győri kikötőkből.¹⁴

További hajójáratok indítását az újjáépített hajópark korlátozott volta mellett némely kikötők használhatatlansága is gátolta. A keszthelyi és sziligeti famólókat a jégzajlások tönkretették. A keszthelyi kikötő ráadásul nem is állami, hanem községi tulajdonban volt és a helységnek sem pénze, sem pedig faanyaga nem volt kijavításához. Végül a régi kikötőhid helyreállításához a Földművelésügyi Minisztérium nyújtott támogatást, így az 1947-es hajózási évadban „csatlakozó járat” Keszthely is bekapcsolódhatott a balatoni személyforgalomba, a hagyományos és kedvelt „hosszú hajójárat” beindítására azonban kellő számú hajó hiányában még nem volt módja a vállalatnak. Ugyanebben az idényben a BHRT ideiglenes megoldásokkal kompjáratot létesített Révfülöp és Balatonboglár között, de ezek ráfizetéssel közlekedtek, mert a kötött terményforgalom és a magas tarifa miatt kevesen vették igénybe. A sziligeti és a balatonkenesei móló az 1947. évi hajózási idényben is használhatatlan maradt, mert a fenntartásukra kötelezett Balatoni Kikötők Állami Felügyelőségének sem voltak meg az eszközei a kisebb javítás elvégzéséhez, így csak 1948-ra vehették tervbe a kikötők üzembe helyezését. A többi balatoni kikötő 1946-ban már használható volt, azonban az épületeket még több helyen nem, vagy csak időlegesen javították ki.

Amikor 1946. november közepén az illetékes hatóságok és egyesületek képviselői a „Helka” fedélzetén a felszabadulás után első alkalommal hivatalosan bejárták a Balatont, megállapították, hogy az aknaveszély megszűnt és az alsóörsi, balatonfüredi, tihanyi, balatonföldvári, révfülöpi, badacsonyi, balatongyőri, fonyódi, balatonboglári, balatonlellel, balatonszemesi és szántódi kikötők használhatóak, általában jó, vagy éppen kifogástalan állapotban vannak. A „Helka” utasai azonban ekkor is és az 1947. évi bejárás alkalmával is nyomatékosan felhívták a figyelmet arra, hogy a mólókon nincsen jelzővilágítás és nem működik a mentő- és a viharjelző szolgálat. Egyébként is fejleszteni kellett volna a nyári kikötők berendezéseit, mert Tihanyban, Szemesen, Lellén, Badacsonyban és Keszthelyen egyáltalán nem állt várócsarnok és pénztárpépület az utasok rendelkezésére. Szükség lett volna újabb kikötők kiépítésére Balatonaligán, Balatonfenyvesen, és Máriafürdön, de ez akkor csak a jövő tervei közé tarthatott.¹⁵

¹⁰ Új Magyar Központi Levéltár (Az alábbiakban: UMKL) Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium II/3. 1945–46 939 és 47 262.

¹¹ OVL FM 38. t. 1946–91 314. és 92 361.

¹² UMKL Közlekedésügyi Minisztérium (a továbbiakban Közl. M. II.) 1946–64 345.

¹³ Dokumentumok 1945–1949. 140. sz. dok.

¹⁴ Dokumentumok 1945–1949. 144. sz. dok. és A magyar hajózás 25 éve 28. old.

¹⁵ OVL FM 38. t. 1946–98 683. és UMKL Közl. M. II. 1946–60 252.

A legsürgősebb feladat a síófoki kikötő és zsilip újjáépítése volt. A balatoni gőzhajózás 100. évfordulóján 1946. szeptember 21-én a helyreállított 325 személyes „Helka”, a Balaton akkoriban legnagyobb hajója első útján hajógyári munkásokat szállított Füredről Siófokra, ahol ünnepélyesen megkezdődött a Sió-zsilip építése.¹⁶ A 123 km hosszú csatornába omlott hidroncsok eltávolítását a MÁV és a kultúrminiszteri hivatalok már 1945-ben megkezdtek és 1946. nyarára be is fejezték. Az 1891-ben épült síófoki zsilip vastáblás építménye csak a tó vizének leeresztését szabályozta, így a Sió 103 km-es szakasza csak időszakonként volt hajózható. Már a háború előtt tervezték, hogy hajózási zsilipet építenek és ehhez történtek is bizonyos előkészületek, a vízszabályozó mű felrobbantása azonban új helyzetet teremtett. A Gazdasági Főtanács 1946. szeptember 27-én hozott 7847/1946. számú határozata kimondta, hogy végig hajózhatóvá kell kiépíteni a csatornát, azaz meg kell valósítani a közvetlen vízi úti összeköttetést a Duna és a Balaton között. Egy másodrendű, „vicinális” hajóút létesítését jelentette volna ez a terv, amelynek megvalósításával a Sió és a Balaton körzetében fekvő 34 gyógy- és üdülőhelyen kívül további települések lakói számára vált volna lehetővé a termékek olcsó vízi szállítása. E szerény tervet azonban némely minisztériumok és hivatalok elképzelései hamarosan messze túlszárnyalták. Magas fórumokon a legkomolyabban tárgyalni kezdtek ama terv megvalósításának műszaki feltételeiről, hogy a csatornát alkalmassá kell tenni Duna-tengerjáró hajók közlekedésére és így a Balaton északi partjának kikötőiből átrakás nélkül szállíthatóak a Levantába, Egyiptomba, Libanonba exportált bauxitot és pétisot. E javaslatnak *Tildy Zoltán* köztársasági elnök volt az egyik fő szószólója. A kérdés több szakértői értekezleten is napirendre került. A kidolgozott tervváltozatok szerint csupán folyami hajók közlekedéséhez 106 millió Ft lett volna szükséges a vízellátási munkákhoz, a hidak és pályatestek emeléséhez, míg a Duna-tengerjáró hajókéhoz legalább 180 millió Ft. A harmadik változat szerint a munkálatok a nagyobb méretű Duna-tengerjáró hajók rendszeres közlekedésének feltételeit teremtették volna meg. Ehhez 6 vízlépcsőt kellett volna megépíteni – a Duna torkolatánál, Kövesd és Medina között, Pálfánál, Mezőkomárom mellett, Jut alatt és Siófokon, a torkolati műveknél, – továbbá az összes Sió-hidat fel kellett volna emelni és ez nem kevesebb, mint 314 millió forintnyi beruházást igényelt volna. A BHRT vezetői minden fórumon lelkesen támogatták a tengeri összeköttetés megteremtését, mert azt remélték, hogy a vállalat addig jelentéktelen áruszállítási üzletága nagymértékben felfejlődik és így megszűnik a pénzügyi mérleg évtizedek óta fennálló deficitje. A szakértők végül úgy foglaltak állást, hogy a már kidolgozott legszerűsebb tervek szerint épüljön meg a hajózási zsilip, de hangsúlyozták, hogy az építkezések során lehetővé kell tenni a jövőbeni továbbfejlesztést.¹⁷ Nem kétséges, hogy helyes volt a szerényebb elképzelések megvalósítását célul tűzni. A Sió állandó hajózása ugyanis káros a Balaton vízgazdálkodására, emellett a tömeges áruszállítás károsítaná a környezetet is.

A balatoni hajózás újjáépítése az 1947. augusztus 1-től 1949. december 31-ig végrehajtott I. hároméves terv keretében fejeződött be. 1949-ben a balatoni hajózás szervezeti kereteiben alapvető változások következtek be. A 91/1948 MT. számú határozat alapján január 1-vel nemzeti vállalatná alakult a már korábban is állami tulajdonban volt részvénytársaság. Az új vállalat, a Balatoni Hajózási NV működési körét három tevékenység – hajózás, hajóépítés és hajójavítás – alkotta. A balatonfüredi telep közepméretű uszályokat, kis motorshajókat, motoros vontatókat, állóhajókat gyártott, illetve vitorlásokat, csónakokat tárolt, javított. A balatoni személy- és teherhajózás irányítóközpontja Siófokon működött és ugyanitt kisebb hajójavító és csónaképítő műhelyek is dolgoztak. Nagy jelentőségű bővülést jelentett a vállalat tevékenységi körében, hogy a BHNV jogosultságot nyert uszályrakományú teherszállításra a Dunán és a Tiszán is. A vállalatnak Budapesti teherhajózási főosztálya alakult, Tokajban pedig hajóforgalmi kirendeltséget létesítettek. A BHNV 1949 júliusában majd decemberében az államosított magán-szektorból, illetve más állami vállalatoktól átvett több hajót, így úszóműparkja 1949 végén 16 motorhajóval (összes vonóerejük 1236 Le), 39 uszályval (összhordképességük 7938 tonna) és 12 egyéb úszótesttel gyarapodott. A BHNV így országos tevékenységi körű, nagy hajózási vállalat lett, füredi hajógyárában 340, folyamhajózási részlegénél 137, síófoki forgalmi részlegénél pedig 132 fő dolgozott 1949 decemberében.¹⁸

A balatoni hajózás forgalmi teljesítményei az 1945–1949-es évek során számottevő fejlődést mutattak. Ennek jellemzésére következzenek néhány számadat.¹⁹

Év	Utasszám	Ebből kompátkelő	Útas km
1945	42 000	28 000	405 000
1946	63 000	17 000	401 000
1947	259 000	31 000	2 484 000
1948	351 000	34 000	3 617 000
1949	470 000	34 000	5 317 000

¹⁶ A magyar hajózás 25 éve, 28. old.

¹⁷ UMKL Közl. M. II. 1946–60 252. és OVL FM 38. t. 1966–98 683. és 99 912.

¹⁸ Dokumentumok 1945–1949. 155. sz. dok.

¹⁹ Magyar hajózási statisztikai kézikönyv 1945–1968. Bp. 1971. 392. és 402. old. (a továbbiakban: MHSK 1945–1968)

Az első igazi nyári évad 1947-ben köszöntött a Balatonra. A korábbi két szezonban nemcsak a háborús pusztulás, hanem az infláció és az áruhiány miatt sem gondolhattak a városi emberek a gondtalan nyaralásra. 1947 nyarán azonban a kormány fontos szociális intézkedéseket hozott. A MÁV által ismét elindított filléres vonatokon, teherautókon tömegesen utaztak a Balatonra munkások, diákok és hivatali alkalmazottak. Ezekben az években kezdődött a szakszervezeti üdültetés is hazánkban. Természetesen minden pihenő, szórakozó vendég vágyott egy kis hajókázásra is. A kevés újjáépített személyhajó még a hétköznapiakon is zsúfolt volt. Az utasok száma már 1947-ben meghaladta az 1936. évit (203 000 utas, 116 942 hajó km.) 1948-ban és 1949-ben pedig még tovább növekedett.

Nagy jelentőségű esemény történt 1947. szeptember 22-én: átadták a forgalomnak az új siófoki zsiliprendszert. Két zsilip készült: a helyreállított vízleeresztő zsilip, valamint a 83,5 m x 12 m-es 1200 tonna teljesítőképességű, billenőtáblás hajózózsilip, amely közvetlen összeköttetést teremtett a Balaton és a Duna között. A tervekben megálmodott állandó Sióhajózás ugyan a zsilip megnyitásával nem valósult meg, de a rövidebb időszakokra korlátozódó hajóforgalom lehetősége létrejött.²⁰

A balatoni hajózás háborús károsodásainak helyreállítása a hároméves terv végére befejeződött. A BHNV 1949 decemberében 4 utasszállító gőzhajóval, 6 üzemképes és 1 még javítás alatt álló személyszállító motorossal, 2 vontató motorossal, 1 benzinmotorossal, a motoros Komp I-gyel és négy vasúzzallyal rendelkezett. Ez az úszóműállomány összesen 1407 Le vonóerőt, 1993 utas befogadóképességet és 463 tonna hordképességet képviselt – ami ugyan még mindig kevesebb volt a jogelőd BHRT 1944 decemberében regisztrált hajóparkjánál, de így is egyértelmű az újjáépítési munkák kitűnő eredménye.²¹ Az 1945–1949 között eltelt évek abból a szempontból is jelentősek, hogy ebben a korban kezdte meg betölteni igazi hivatását a balatoni hajózás: a tömeges üdültetés és a turizmus szolgálata ekkor került előtérbe. A kezdeti lépések folytatásaként a balatoni hajóállomány új hajókkal is gyarapodott. 1951-ben a Dunáról átirányították az „Üttörő” az „Ifjú Gárda” és a „Pajtás” motorosokat 1952-ben pedig elkészült a 600 személyes „Beloianisz” kirándulóhajó. A vízibuszok megjelenése 1956-ban, további új hajók építése és az utolsó gőzhajók átépítése Diesel-meghajtásra 1964-ben már az új korszak mérföldkövei, amelynek eredményeként napjainkban egy egész kis flotta szolgálja a Balaton mellett élőket és az üdülőket.

Pálmány Béla

²⁰ MHSK 1945–1968. 46. old. és Jankó Béla: A magyar állami hajózás 75. éves története 1895–1970. MTESZ GTE Budapest, 1970. 203. old.

²¹ UMKL Állami Ellenőrző Központ 1950. IV–242.

Malom (Sági István felvétele)

Rovásírásos lándzsavég a Komáromi Dunamenti Múzeumban

A magyar népcsoportok írástudói a kereszténység felvétele előtt nem a ma használatos latin betűkkel rögzítették szövegeiket, hanem a türk írásrendszerhez hasonló, nagyrészt abból sarjadó rovásírással. Ezt a XV–XVII. században szkíta, hun-szkíta, hun, majd székely írásnak, székely rovásírásnak nevezték. A különböző magyar népcsoportok először a nyugati-türk birodalom virágzása idején ismerkedhettek meg vele, de még valószínűbb az írásrendszernek a kései nyugati-türk (kazár) birodalom keretében való elsajátítása, a VIII–IX. században, amikor a magyar törzsek legalább három-négy emberöltőn át a kazár kagánság kötelékében éltek, és számos jelentős anyagi-szellemi művelődési hatás érte őket.¹

A latin írásbeliség általános elterjesztésével a rovásírás egyre jobban háttérbe szorult, végül pedig – úgy látszik – a Székelyföld területére korlátozódott, ahonnan a legtöbb ilyen emlék ismeretes. A rovásírás témának eléggé tekintélyes irodalma és számos hiteles emléke van, amelyeket *Sebestyén Gyula* a következőképpen sorolja fel: A középkori krónikások és a XVI. századi emlékirók feljegyzései, A középkori bolognai emlék (Marsigli másolata), A csikszentmiklósi felirat 1501-ből, A konstantinápolyi felirat 1515-ből, Szamosközy István rovásos emlékei, Telegdi János Rudimentája 1598, Az enlakai felirat 1668-ból, és végül Kájoni János feljegyzései 1673-ból.²

Ferenczi Géza és *Ferenczi István* igen figyelemre méltó munkájukban három csoportra osztják a régebben és az újabban felfedezett rovásírásos emlékeket.³ Rovásírásos régészeti emlékeink, Korai kézíratos rovásos emlékeink [a Nikolsburgi (Mikulovsi, Csehszlovákia) ábécét is említik, amely a magyar rovásírás időrendben első, tollal megörökített emléke], Felíratos rovásírásos emlékeink [ide tartozik a felsőszermerédi (Horné Semerovce, Csehszlovákia) felirat is, amelyet *Püspöki Nagy Péter* ismertett].⁴

¹ *Ferenczi Géza* – *Ferenczi István*: Magyar rovásírásos emlékekről, Művelődéstörténeti Tanulmányok, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 10–11. old.

² *Sebestyén Gyula*: A magyar rovásírás hiteles emlékei, Bp. 1915. 31–131. old. A rovásírásos emlékekkel, s azok elemző bírálatával *Szabó Károly* is foglalkozott (A régi hun–székely írásról, Budapesti Szemle, 1866. V. és VI. kötet), *Jerney János* pedig a hamisnak nyilvánított turóczi fakönyvet ismerteti (Közlemények a hun-scytha betűkkel írott Turóczi vármegyei régiségről, Tudománytár, Buda 1840. 8. kötet, 109–129. old.).

³ *Ferenczi G.* – *Ferenczi I.*: i. m. 32. old.

⁴ *Püspöki Nagy Péter*: A felsőszermerédi rovásémlék, Magyar Nyelv, 67/1971. 1–17. old.

⁵ *Ferenczi G.* – *Ferenczi I.*: i. m. 32. old.

Btró Béla felvételei

„Nemzedékünknek s az utánunk lépőknek kötelessége a ma vagy később felbukkanó bármely efféle emlék nyilvántartásba vétele, feldolgozása és gondos, szerető megóvása. Reméljük: a közelebbi-távolabbi jövő kedvező felfedezései révén még újabb jelentős rovás emlékekkel gazdagodhat művelődésünk e különleges öröksége” – írják Ferencziék.⁵

Örömmel közöljük, hogy a Komáromi Dunamenti Múzeum (Oblastné podunajské múzeum, Komarno, Csehszlovákia) gyűjteményében, illetve az állandó történelmi kiállításán bemutatott tárgyai között van egy minden tekintetben remek rovásírásos lándzsavég.⁶

Bár a régi évi gyarapodásokat, illetve az ásások leleteit is felsoroló jelentéseket, értesítőket, a helyi lapokat, valamint a múzeum 1905–1912. évi szerzeményi naplóját is gondosan végigböngésztük, eddig nem sikerült megállapítanunk, hogy a majdnem biztosan székely eredetű lándzsavég hogyan került a komáromi múzeumba.⁷ Lehetséges, hogy Komárom vármegye területén került elő ásás közben, mert Mátyás királynak – aki nemcsak gyakran tartózkodott ezen a részen, hanem 1465-ben a komáromi várat is birtokba vette – 16 ezer lándzsás, pajzsos, kéziyas székely könnyűlovásza, ugyanannyi és ugyanilyen fegyverzetű székely gyalogosa volt, és a vízi haderejében is szolgált 1700 lándzsás. Később, a XVI–XVII. században az erdélyi hadak fegyverzete a tűzfegyverek térhódítása ellenére is megtartotta az íjat meg a kopját. A drágaság miatt ugyanis a katonaság nagy része nem tudta a tűzfegyvereket beszerezni. A hajdúk felszerelésében is inkább a kopja, a fokos meg a balta, mint a puska volt a gyakori fegyver.⁸ Vétel útján is idekerülhetett a régiségkereskedőktől, vagy pedig a századfordulón olyan nagy mecénások ajándékaként, mint Végh Adorján, nemesőcsai műkedvelő régész, vagy Konkoly Thege Miklós (1842–1916), az ógyallai

⁵ Lelt. száma: III. 445/OPM. A Csehszlovák Tudományos Akadémia Prágában kiadott régészeti szaklapjában (Archeologické rozhledy, Academia Praha, XXX–1978. 5., 558–560. és 599. oldal) engedélyünkkel Nevizánszky Gábor, a Nyitrai Régészeti Intézet munkatársa publikálta, aki a rendelkezésére álló szakirodalom (köztük pl. Kirpichnyikov, A. N.: Drevnorusszkoe oruzsije. 2. Kopja, szulicy, bojevyje topory, bulavy, kisheny, IX–XIII. Archeologija SzSzSzR. Szvod, Archeol. Isztocsn. Vyp. El. – 36. Moskva–Leningrad, 1966. – Ruttkay, A.: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei, Slovenská archeologia, 1975–1976. 119–216. old.) alapján a lándzsavéget 14–15. századnak tartja.

⁷ A Komárom vármegyei és Komárom városi Történelmi és Régészeti Egylet (1887–1896). Jelentései, a Komárom vármegyei és Városi Múzeum-Egyesület (1900–1911) Értesítői, a Jókai Közművelődési- és Múzeum Egyesület (1911–1945) „Komárom” című Értesítői, valamint a helyi sajtó közül elsősorban a Komáromi Lapok (1880–1945). A szerzeményi napló a múzeum történelmi osztályán található.

⁸ Kalmár János: Régi magyar fegyverek, Bp. 1971. 13. és 42. old.

(Hurbanovo, Csehszlovákia) csillagvizsgáló megalapítója. A nagy ajándékozók között találjuk *Medveczey Medveczky Zsigmond* főmérnököt is, aki 1901-ben az ún. avar–hun fegyverekből álló gyűjteményét ajánlotta fel. Nagy részük Erdőfalva határából, a Hunhalomdombról származott, ahová a monda szerint a potenciáljai és a tárnokvölgyi ütközetben elesett hunokat temették.⁹

A gerincéles lándzsa pengéjének hossza a csapott sarkoktól számítva 330 mm (csúcsa letörött), szélessége 65 mm. A kiszélesedő köpű felső része hatszögletű, az alsó gömbölyű. Mindkét részen vörösréz tauszírozás figyelhető meg. A felső rész egyik oldalán 7 mm szélességű és 50, illetve 53 mm hosszúságú, két egymás alatti rézlapocskán valószínűleg 14 rovásjegy található összesen (úgy gondolva, hogy felül 3, alul egy összevont rovásjegy van). A másik oldal 46 mm hosszú, 7 mm szélességű, illetve a hiányos rézlapocskáján összesen 10 rovásjegyet véltünk felfedezni. A köpű alsó, tehát gömbölyű részén eredetileg két (vagy esetleg több) körbefutó vörösrézszalag lehetett, azonban most már csak egy maradt meg rajta, az is hiányos. A 100 mm hosszúságú szalagból 16 mm-es darab az idők folyamán kiesett, így most csak 13, szorosan egymásután sorakozó X látható rajta (a lehetséges 15 helyett), ami inkább díszítésként, de talán számozásként is felfogható, ha tudjuk, hogy a magyar rovás régi és újabb számsorában a függőleges és vízszintes vonallal nem áthúzott X a 10-es számot jelentette.¹⁰

A lándzsavég rovájségei az első látásra egyáltalán nem hasonlítanak a közismertebb, köztük a Sebestyén Gyula által közölt ilyen jegyekre és rovásírások szövegeire (pl.: A csikszentmiklósi felirat marosvásárhelyi másolata, Hickes ABC-je 1678-ból, Egy 1680 táján feljegyzett ABC, Bél Mátyás Kaposi-féle ABC-je stb.).¹¹ Ha azonban a szintén ő általa közzétett „középtengeri rovásírás egymással rokon betűsorai”-t¹² vizsgáljuk meg, rovájségeink kibetűzhetőnek bizonyulnak. Nekünk azonban a közzététel, s nem a megfejtés volt a célunk, azt bábizuk az illetékesebbekre.

Tok Béla

„Nincs ki mellettünk szólna”

A dunapentelei jobbágyság helyzete a XVIII. században

Pentele lakossága a tizenöt éves háború alatt pusztult el vagy széledt szét. Csak néhány évtized, később – 1620–1630 körül – telepedtek meg itt új lakosok. Az újratelepedésre vonatkozóan egykorú források nem maradtak fenn, de a néhány évtizeddel későbbi határjárások adataiból arra lehet következtetni, hogy a rác lakosok ekkor telepedtek le Pentelére.

A török háborúk idején Dunapentele rác lakosságának nagy része biztonságosabb helyekre menekült el, csak a török kiűzése után települt vissza. A XVII. század végén és a XVIII. század elején a lakosság száma meglehetősen hullámzott. Az összeírások a lakók számának csökkenése mellett a jobbágyság elszegényedését is mutatják: kevesebb lett az egész-, fél- és negyedtelkes, ugyanakkor ugrásszerűen nőtt a nyolcadtelkes jobbágyság száma.

Az 1710-es évek közepétől a betelepülések miatt a jobbágyság száma lassan ugyan, de emelkedett: 1715-ben 29, 1720-ban 32, 1727-ben a szellekkel együtt 57 jobbágycsalád élt Pentelén. (Ekkor már katolikus magyar jobbágyság is laktak a faluban, 1727 körül pedig valószínűleg szlovák betelepülés is történt. Innen származik a mai Petőfi Sándor utca elődjének, a Tót utcának a neve.)

Ebben az időben bőven állott föld rendelkezésre, ezért mindenki annyit foglaltatott el, amennyit az állataival meg tudott művelni. 1734-ben arról panaszkodtak a pentelei szegény emberek, hogy „az marhájuk harmadiven igen eldöglött, annyira (hogy) kinek egy, kinek kit ökre vagyon, nincs több.” A faluba újonnan beköltözőkre háruló sokféle teher közül a legsúlyosabb a császári seregek élelmezése és ide-oda szállítása volt: „... az tekintetes nemes Vármegyének szélén és országútban vagyunk, akár vízen, akár szárazon mennek, sok gazdálkodással, sok forsponttal nem gyűzünk ... már nyolc gazda ment el, kiknek terhit s portióját mink viseljük”. Ezért kéri a vármegyét, hogy terheiken könnyítsen, különben „... lehetetlen nekünk megállanunk, hanem bizonyára pustán kell hagynunk az helyiséget. Mi lesz oka annak? Mink nem tehetjük, mert nincs ki mellettünk szólna”.

Dunapentelei birtokainak hasznosabbá tétele érdekében br. Száraz Györgyné Daróczy Katalin 1736-ban 70 magyar jobbágycsaládot telepített: „... hogy említett Falumban külömb utcázt szakasztván,

⁹ A Jókai Közművelődési- és Múzeum Egyesület 1901/2. évi Értesítője, 10–11. old. és a Komáromi Újság 1901. évi mutatószámja 8. old. Lásd még: *Gyárfás István*: A tárnokvölgyi ütközet és a hun-scythák temetkezési módja, Századok, 1867. 353–377. old.

¹⁰ *Sebestyén Gyula*: Rovás és rovásírás ... 51. és 52. old.

¹¹ U. o. 192., 246–247. és 252. old.

¹² *Sebestyén Gy.*: A magyar rovásírás hiteles emlékei ... 157. old.

Duna Parcele névű Helyrésznek Urbanizációs Táblája

Kereszt és Vezeték Nevek.	Jobbágy Hellynek Művelésége.	Jobbágy Hellynek		Ervénytelenül Számoltak a vag. tábla.	Kilenczed.	Adózási							
		Bejó. Külö.											
		Mivolta.											
omnes liberæ Migrationis.	Podányi Máté vá. h.	Szabó Pál H. ad.	Rát. Székére vá. h.	Marthyai Károly Vagy e. h. h. ad. székére.	Mindenféle Föld Tenyésztés	Exvánd. bel. Arad.	Társ. vá. Pa.	Pályat.	Ki. h. ad. V. h.	Tippány.	Szék.	Tóka.	
	No.	No.	No.	No.		No.	No.	No.	No.	No.	No.	No.	
	Matthias Bitter	1	1702	0 55		1102	1	2	2	12	9	2	12
	Georg Föld.	1	1702	0 55		1102	1	2	2	12	9	2	12
	Leop. Bolvári	1	1702	0 55		1102	1	2	2	12	9	2	12
Joan. Raff.	1	1702	0 55	1102	d	1	2	2	12	9	2	12	
Georg Föld.	1	1702	0 55	1102		1	2	2	12	9	2	12	
Joan. Föld.	1	1702	0 55	1102		1	2	2	12	9	2	12	
Leop. Vá. h.	1	1702	0 55	1102		1	2	2	12	9	2	12	
Jacobus Föld.	1	1702	0 55	1102		1	2	2	12	9	2	12	
Micolasz Magyar	1	1702	0 55	1102	d	1	2	2	12	9	2	12	
Mate. Föld.	1	1702	0 55	1102		1	2	2	12	9	2	12	

mostani Rác Jobbágyaim szomszédságában ottan magok számára házakat építenének... Ez az utca lett a Magyar utca (ma Vöröshadsereg útja). Az új telepesek a megyétől háromévi adómentességet kaptak. A földesúrral kötött urbárium (meg egyezés) szerint a szántóföldek, szőlők művelése, valamint a rétek kaszálása fejében háromszáz forint adót fizettek. A kocsmahasználatot fél évre átengedte az uraság a falunak, a mészárszéket árendába adta a magyar gazdáknak. Mivel ebben az időben a földesúrnak majorsági birtoka még nem volt Dunapentelén, ezért a jobbágyok szántási kötelezettségüket ötven forinttal váltották meg. Fuvart, kilencedet, kappant, tyúkot, „egyéb aprólékot” a magyar gazdák a rác jobbágyokhoz hasonlóan házak szerint tartoztak beszállítani. Az 1736-ban Pentelére érkező 70 magyar gazda korábbi lakóhelyére vonatkozóan a fennmaradt iratokban nincsen adat. Neve is mindössze néhány jobbágyról ismeretes.

Az új telepesek nagy része azonban hamarosan elhagyta a falut. Elköltöztetésük oka valószínűleg szabad vallásgyakorlásuk korlátozása volt. (A telepesek ugyanis kálvinisták voltak, s a templomépítésre nem kapták meg az engedélyt.)

Száraz Györgyné halála után a dunapentelei birtokok kormányzását veje, Rudnyánszky József vette át. Nagy lendülettel látott hozzá birtokai hasznosításához. 1743–1744-ben katolikus magyar telepeseket hozott a faluba. Ezzel a telepítéssel Pentele rác jellege teljesen megszűnt. Az idetelepülők a kálvinista magyarok elhagyott házaiba költöztek, s ekkor épült ki a Cigány utca (ma Arany János utca) és terjeszkedett tovább a Tót utca.

Az 1743–44-ben telepített jobbágyok származáshelyéről, a betelepülők pontos számáról sem maradtak fenn írásos feljegyzések. Egy 1744-ben készült összeírásból, amely név szerint felsorolja a pentelei római katolikus lakosokat, arra lehet következtetni, hogy az új betelepülés az 1736. évinél nagyobb méretű volt.

A telepesekkel a földesúr szerződést kötött: „Én, alább írt Pentelének egyik ura és mostani possesora

(birtokosa), adom tudomására mindenkinek, akinek illik, hogy emlétett Helységet jámbor és istenfélő pápista magyarokkal szőlitanom és szaporitanom kívánván, léptem vélek, úgy mostanság itt lakos rázokkal ilyen contractusra (szerződésre), ők is ellemen elszánt jó akarattukkal ez alább írt punctumokra (pontokra) kötelezték magokat...". A lakosság adózásának és egyben megélhetésének alapja egészen a XIX. század elejéig ez a szerződés volt. De a terhek aszerint nőttek, ahogyan a földesúrnak szüksége volt a jobbágyság szolgáltatására.

A lakosság számának növekedése és az 1750 táján kiépülő, földesúri haszonra dolgozó majorsági birtok fokozatos terjeszkedése miatt a korábbi földbőség megszűnt, kevesebb lett a jobbágyföld. A települések lezárulása után, amikor a jobbágyság gazdaságilag erősödni kezdett, a földesúr növelni kezdte az úrbéri szolgáltatásokat. 1768-ban így panaszkodtak a penteleiek: „... emellett pedig az szolgáltatásokat mi illeri, csak öt vagy hat esztendeig tették állandóul... az után esztendőről esztendőre változtatván több szolgálatokra foglaltattak...".

A lakosság több ízben szembeszegült a növekvő földesúri kizsákmányolással. 1766-ban nyílt lázadás tört ki. A jobbágyság a provizor házára támadtak, a földesúr baracsi ispánját bántalmazták, és kijelentették, hogy ezentúl sem a robotot, sem a szolgáltatásokat nem teljesítik. Mozgalmukat a vármegye segítségével elfojtották.

1768-ban Pentelén is sor került az úrbérrendezési eljárásra. Összeírták a telkes jobbágyságot és a zselléreket, összeírták a kezükön levő úrbéres föld nagyságát. Elkészítették az úrbéri tabellát, melyen feltüntették minden egyes úrbéres nevét, telkének nagyságát, s ennek megfelelő kötelezettségeit. Az úrbérrendezés Dunapentelén nagy csalódást okozott a jobbágyság között, mert kedvezőtlenebb volt az 1744-es szerződésnél.

Az úrbéri rendelet tényleges bevezetésére azonban ekkor nem került sor. A földesúr 1769. január 1-én új szerződést kötött a jobbágysággal, amely lényegében az 1744-es szerződés kibővítése volt. Ez a szerződés volt érvényben egészen 1806-ig.

A XVIII. század utolsó harmadában a lakosság száma rohamosan növekedett, részben a további betelepülések, de elsősorban a lakosság természetes szaporodása következtében. A jobbágytelkek pedig osztódtak, aprózódtak, s a jobbágyság nemzedékről nemzedékre mind kisebb telekrészhez jutott. Az újonnan beköltöző népességnek pedig egyáltalán nem jutott föld, mert a földesurak nem osztottak ki új jobbágytelkeket.

Matuss Lászlóné

Miért nem alakult Győrről Demokrata Kör?

Az 1867-es kiegyezési tárgyalások utolsó szakaszában a megtévesztett nép még abban bízott, hogy a függőben maradt belső nemzeti kérdések rendezésével a kormány eleget tesz korábbi kötelezettségvállalásának. A megállapodásokat követő hónapok fejleményei azonban Győr megyében is arról győzhették meg a reménykedőket, hogy illúziókban ringatják magukat. Az új rendszernek ugyanis pénzre és katonára volt szüksége, így valóságos adószedési és újoncozási hadjárat kezdődött szerte az országban. A legnagyobb csalódás azonban a szegényparasztságot érte, mert a jobbágyfelszabadítás elintézetlensége továbbra is szaporította a sérelmeket, megaláztatásokat. A Győr megyei községek nincstelen lakói is hiába küldözgették kéréseiket az alispánhoz, vagy akár a vármegye törvényszékéhez, a válasz legfeljebb az volt, hogy az országgyűlés majd ezeket a kérdéseket is szabályozni fogja.

A kiegyezés közjogi következményeivel leginkább szembehelezkedő szélsőbal párt azonban sehogysémit akart belenyugodni ebbe a helyzetbe, s ezért 1867 őszén felhívást bocsátott ki úgynevezett Demokrata Körök alakítására, azzal a céllal, hogy ezek a szervezetek a városokban és falvakban mozgalmat indítsanak a 48-as alkotmány visszaállítására és a polgári forradalom jelszavainak megvalósítása érdekében. A felhívás alapján egyre-másra alakultak az ilyen helyi egyesületek, amelyek összefüggéseiken a napisajtó kirívóbb politikai cikkeit ismertették és a száműzött Kossuth üzeneteit tolmácsolták tagságuk előtt. Az akció természetesen Győrött sem tévesztette el hatását, aminek körülményeit és tényleges eredményeit a belügyminiszterhez küldött főispáni jelentés vázolta a következő megjegyzések kíséretében:

„Már hosszabb idővel ezelőtt Győr városában is igyekeztek némelyek, nem annyira polgári, mint inkább megyei férfiak, egy Demokrata Kör alakítani, mégpedig olyan utógondolattal, hogy bevárva a pesti hasonló egyet alapszabályait, annak alapján fognak maguk is szervezkedni. A vezérek megyei tisztviselők lévén, felszólításomra szándékolt tervüket elejtették, s ezzel látszólag feledésbe is ment az egész.

Beiktatásom alkalmával azonban Komárom megyei urak tisztelegtek nálam nagy számban és az ünnepélyességek elmúltával, amikor este az egyik külvárosi vendéglőben gyűltek egybe, újból felelevenítették ezt az eszmét. És minthogy ezúttal a szélső pártok szokásos, sőt erkölcsileg kényszerítő eszközeinek az alkalmazásától sem tartózkodtak, némelyeknél a belépéshez szükséges aláírást is sikerült megszerezniük."

Véleményem szerint – írta a továbbiakban Gr. Viczay Héder főispán – a megalakítandó politikai egyletek célkitűzéseikben nem is annyira a városi polgárság, mint inkább a megyei lakosság tömegeire kívánnak hatni, de annál különösebb, hogy értekezleteiket, illetőleg szervezkedési kísérleteiket mégis a város területén akarják lebonyolítani. Győr városának hatósága nincsen alárendelve, de érintkezésbe léptem Kozma Imre polgármester úrral és felkértem őt, hogy szem előtt tartva a várost és megyét egyaránt érdeklő ügyet, a megalakulás előtt álló Demokrata Kör minden mozzanatát ő is figyelemmel kísérje. Ugyancsak megegyeztünk abban, hogy a fejleményekről engem időnkint tudósít és a netalán előforduló káros következményű esetek meggátolására velem együtt fog eljárni."

Az államhatalom és közigazgatás helyi vezetőinek azonban már nem sokáig kellett foglalkozniuk ezekkel a kérdésekkel. A mozgalom veszedelmes erősödése ugyanis gyökeres és erőszakos intézkedések végrehajtására készítette a kormányt. Wenckheim báró, belügyminiszter, 1868 március havában Győrbe küldött figyelmeztetése már előszelét jelentette annak a legfelsőbb döntésnek, hogy a szélsőbal által életre hívott Demokrata Köröket fel kell oszlatni. A kormány előzetesen Dedk Ferenc véleményét is kikérte, aki annak ellenére, hogy a nép számára beígért szabadságjogok tekintetében jól érezte a sérelmeket, a saját személyében is hozzájárult a megtorló lépésekhez. Sőt a pesti kör működését betiltó rendeletet ő fogalmazta meg. Indokolásában a hasonló vidéki egyletek további tevékenységét is tűrhetetlennek nyilvánította, miután minden megmozdulásukban az izgatás szándékát vélte felismerni.

A Győri Demokrata Kör szervezkedése ekkor még mindig a megalakulás szakaszában lehetett, mert a működését igazoló dokumentumok nem állnak rendelkezésre. Annyi azonban kétségtelen, hogy az érdeklődés itt is eléggé erős volt, mégpedig nemcsak a szegényparasztság részéről, hanem a városi középrétegek körében is. A tiltó rendelet értelmében persze minden további szervezést le kellett állítani, hiszen a vádak túlzásában már olyan kitételek is szerepeltek, hogy az efféle ténykedések forradalomserű kicsapongásokra vezethetnek. De a fejlemények is arra intették a józan gondolkodásúakat, hogy a fennálló körülmények és erőviszonyok mellett nem volna értelme a küzdelem ilyen irányú folytatásának. A Demokrata Körök mintegy hatvan szervezőjét letartóztatták és ezek közül harmincnál többet ítétek hosszabb-rövidebb fogságra, börtönre.

A Negyvennyolcas Párt néven tovább működő szélsőbal ugyan viharos támadást intézett a képviselőházban a kormány intézkedése és a végrehajtó közegek eljárása ellen, de ezek a lépések már nem változtattak a tényeken. A Győri Közlöny című helyi lap diplomatikusan agyonhallgatta a Tisza Kálmán által „Jelkiismeretlen izgatónak” nevezett hazafiak felszólalását, de virágnyelven mégis tudomására adta olvasóinak, hogy egyetért a parlament döntésével, amikor egyik áprilisi számában ezeket írta:

„A politikai népjogok egyik legkitűnőbbje a szabad egyesülési és társulási jog, melynél fogva az állampolgárok bárminemű jogos cél, vagy érdek előmozdítása végett összeköttetésbe léphetnek egymással. Nem következik azonban ebből az, hogy az államhatalomnak a politikai egyesületek irányában ne volnának ellensúlyozási, vagy megszorítási jogai. Úgyes demagógok ugyanis hatalmukba keríthetik az ilyeneket és akkor a kormány legjobb, sőt legcélszerűbb intézkedései is népszerűtlenné válhatnak. Alig férhet tehát kétség az államhatalom azon jogához, hogy ilyen esetekben, amíg az politikai egyesülés tulajdonképpen kluburalomná és terrorizmussá válnék, az állam céljaival összeütközésbe kerülő egyleteket feloszlathatja és betilthatja. Ha valamely kormány ugyanis lemond e jogáról, a saját létét ássa alá, mert meghajol egy olyan hatalom előtt, amely jogilag, de ésszerűleg is képtelen volna az ország egészének az igazgatására és vezetésére."

A város lakosságának széles látókörű polgári rétege, amelynek egy része kétségtelenül érdekelt volt a mozgalom sikerében és kihatásaiban, természetesen a sorok között is megértette, hogy a helyi sajtó cikke a mentegetőzések mögött valóban mire akar célozni. De a Demokrata Körök feloszlatása után hozott országgyűlési határozatokból a szegényparaszti tömegek is meggyőződhetek arról, hogy a kormányzat még a jobbágyfelszabadítás elintézetlen kérdéseit is csak úgy és olyan mértékben kívánja rendezni, hogy azoknak hasznát egyedül az állam, illetve rajta keresztül a birtokos osztály lássa.

Dr. Lengyel Alfréd

Rákóczi hamvainak fogadtatása Zemplénben

A Honismeret 1981. évi 5. számában dr. Balla György tollából részletes ismertetés jelent meg II. Rákóczi Ferenc és néhány bujdosó társa hamvainak sorsáról és 75 esztendővel ezelőtt történt hazaszállításáról. Amint az említett írásban olvasható, a budapesti egyházi szertartások után „a koposókat a fővárosiak tízezeinek sorfala között ismét beszállították a különvonatba”, amely a Keleti pályaudvarról tovább indult Kassára.

Talán nem érdektelen, ha a különvonat további útjáról is szólnunk, és elmondjuk, hogy nem egyenesen a mai miskolc–hidasnémeti vasútvonalon haladt Kassa felé, hanem egy kis kitérőt tett, hogy a szülőföld, Zemplén népe meghajtott fővel köszönthesse a Borsiban született és a sárospataki, regéci, szerencsi várakban nevelkedett vezérő fejedelemlnek és társainak hamvait.

Mindez 1906. október 28-án kezdődött és a következő napon folytatódott a fejedelem szülőföldjén, Zemplénben. Éjfélre járt már az idő, amikor a különvonat Budapestről és Miskolc felől Zemplén földjére érkezett. Amerre csak elhaladt, ezek és ezek álltak sorfalat végig a vasúti pálya mentén, levett kalappal, megindult szívvel tisztelgve történelmünk szabadságharcos nagyjainak hamvai, emléke előtt. A zempléni hegyek tetején körös-körül mindenfelé örömtüzek lobogtak, hogy a nagyságos fejedelem – holtában is – hazaérkezett.

Sárospatakon, a Rákócziak ősi városában a történelmi esemény alkalmából lelkes ünnepséget rendeztek. Október 28-án délután fél 3-kor a kollégiumban kezdődött az előadásokból, ünnepi megemlékezések-ből, szavatokból, ének- és zeneszámokból álló műsoros ünnepély. Csontos József gimnáziumi tanár II. Rákóczi Ferenc, Zoványi Jenő és Rohoska József főiskolai tanárok pedig Thököly Imre, illetve Zrínyi Ilona történelmi nagyságát méltatták ünnepi előadásukban.

Este 10 óráltól a nemzeti és a Rákóczi-színekkel fellelőgőzött város utcáin a lakosság és a diákság zászlók alatt fátylas-lampionos felvonulást rendezett, s közben kuruc dalokat énekelt. A köcsipkés Rákóczi-vár, a három templom és az öreg kollégium fényárban úszott. A Rákócziak által felvirágoztatott ősi iskola homlokzatát Deák Geyza festőművész tanár készítette portrék ékesítették: középen a nagyságos fejedelem, tőle balra Thököly Imre, jobbra Zrínyi Ilona nagyméretű képmása.

Éjfél után fél 1-kor rendezett menetben vonult a város lakossága és a kollégium ifjúsága a vasútállomásra, ahová fél 2-kor méltóságteljes lassúsággal gördült be Szerencs felől a különvonat az erre az alkalomra épített, hatalmas diadalkapu alá. Két fényes transzparens ékesítette a diadalkaput, az egyik a „pro patria”, a másikon a „pro libertate” feliratot lehetett olvasni.

A fényárban úszó halottas kocsiját kinyílt. A rézkoporsók mellett a megye határáról kezdve Zemplén vezetői álltak díszőrséget. A kollégiumi kórus kuruc dalokat énekelt, majd előbb Molnár János városi főbíró mondott lelkesítő beszédet, és a fejedelem koporsójára elhelyezte azt a koszorút, amelyet a sárospataki lányok és asszonyok a Rákóczi-vár falára felfutó borostyánból kötöttek, piros-kék és nemzeti-színű szalagjain ezzel a felirattal: „Dicsőült urának – Sárospatak.” A Rákócziak iskolája nevében beszédet mondott és koszorút helyezett el a koporsókon Novák Lajos kollégiumi igazgató is.

Október 29-re virradólag a vonat tovább indult Sárospatakról Sátoraljaújhelyen át Kassára. Itt a székesegyház kriptájában kőszarkofagokba fektették a rézkoporsókat fényes gyászszertartás és ünnepség keretében. Thököly Imre koporsóját október 30-án a különvonat Késmárkra vitte. Az ő hamvait ugyanis az ottani evangélikus templomban helyezték örök nyugalomra. A kassai ünnepségen a Rákócziak városa, Sárospatak több száz küldöttel, köztük 20 tanárral és 300 diákkal képviseltette magát. És 3 tanár, 6 diák vett részt a késmárki gyászszertartáson is.

A kassai székesegyház márvány síremlékén ez a felirat olvasható: „Itt nyugszik II. Rákóczi Ferenc, Magyarország és Erdély fejedelme, meghalt 1735. április 8-án Rodostóban, az ő hőselelkű anyja, Zrínyi Ilona, I. Rákóczi Ferencné, utóbb Thököly Imréné, meghalt 1703. február 18-án Nikodémiában, és fia Rákóczi József, meghalt 1738. november 10-én Csernavodán: kiket nemzetünk balsorsa számkivetésbe juttatott. Számkivetésüknek I. Ferenc József apostoli királyunk vetett véget, ki drága porait a nemzet határtalan örömeire visszahozatta és a haza szent földjén helyeztette örök nyugalomra 1906. évben. Az ő dicső emlékükről erősítse az utódok hazaszeretét.”

Hegy József

A honismereti mozgalom Pécsett az 1930-as években

Nemrég ünnepeltük szervezett honismereti mozgalmunk megindulásának 20. évfordulóját. Ennek tudatában valószínűleg sokaknak furcsán hangzik, hogy Pécsett, már az 1930-as évek elején szervezett honismereti munka folyt, amit az is bizonyít, hogy több mint ötven kötetre tehető ilyen jellegű kiadás jelent meg a Pannonia Könyvtár sorozatban, dr. Gorka Sándor szerkesztésében. Igaz, az egyesület neve nem hangsúlyozta, hogy honismeretről van szó, de munkájuk, kutatásaik teljes mértékben fedték azt, amit ma a honismeret lényegének tartunk.

Dr. Gorka Sándor egyetemi tanár célratörő, jó szervező munkával 1934-ben létrehozta a M. Kir. Erzsébet-Tudományegyetem Barátainak Egyesületét, mely társaság elnökének Keresztes-Fischer Ferencet választották. Az elnöki tisztség csak névleges volt, mivel a szervezést, az ügyintézkést és a művek sajtó alá szerkesztését is dr. Gorka Sándor végezte.

Az Egyesület célja: „a pécsi egyetem tudományos munkájának minden irányú támogatásával a magyar tudományos élet fejlesztése, 2. a pécsi egyetem tudományos törekvéseit a magyar kultúra javára előmozdítani akaró társadalomnak és az egyetem volt polgárainak az Alma mater szeretetében való egyesítése abból a célból, hogy az Egyetem székhelyén és környékén az egyetem munkáját megértő, méltányló, támogató és az önzetlen kutató tevékenységét élesztő milieu fejlődhessen ki.” E céljának előmozdítására sikerült megnyernie Mészáros Józsefnek, a Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T. vezetőjének megértő, jóindulatú támogatását is.

Az egyesület összefogott, jó munkáját dicséri, hogy már 1935-ben 16 (!) füzet látott napvilágot, elsőként Klemm Antal: Pécs és a Mecsek neve c. nyelvészeti jellegű munkája.

A publikáló tagok sorában említést érdemel Klemm Antal, Paulovics István, Kerényi Károly, Kardos Tibor, Nagy Lajos, Szabó Pál Zoltán, Horváth Henrik, Horvát Adolf, Juhos Lajos, Tompa Ferenc, Birkás Géza, Mayer Erzsébet, Borzsák István, Fabinyi Tihamér, dr. Hodinka Antal, akik igen tevékeny, néha leletmentő munkát végeztek. Nagy érdeme volt az Egyesületnek, hogy tagjai között külföldieket is találunk, akik magyar témákat dolgoztak fel.

Nem érdektelen, ha felsorolok néhányat azok közül, amelyek az Egyesület ösztönzésére jöttek létre. Az érdekesebbek: Paulovics: Római kispasztikai műhely Pannóniában (1935), Ejnar Dyggve: Das Mausoleum in Pécs (1935), Kardos Tibor: Janus Pannonius bukása (1935), Nagy Lajos: Asztrális szimbólumok a pannóniai bennszülött lakosság síremlékein (1935), Horváth Henrik: Pannóniai antik elemek továbbélése román épületplasztikánkban (1935), Giuseppe Lugli: Memorie archeologiche in Italia relative alla Pannonia (1935), Horvát Adolf: A baranyai növényvilág kutatásának irodalma (1935), Juhos: Dunántúli kiscigányok jövedelmi helyzete (1935), Tompa: A Dunántúl őstörténelme (1935), Klemm: Pécs helynevei (1935), Lebzelter: Römische Schädel aus Pannonien (1935), Borzsák: Magyarország földje a régi görög irodalom tükrében (1936), Horvát A.: Mediterrán elemek a baranyai flórában (1936), Timár: Dunántúli magyar kódexek sorsa (1936), Relković Davorka: Pécsi vonatkozású délszláv énekek a török hódoltság korából (1936), Klemm: A pécsi Nyirkállai-kódex magyar glosszái (1937), Koszó János: Ungarn und die geistesgeschichtliche Forschung (1938), Alföldi András: Bibliographica Pannonica I–IV. (1935–38), Kerényi: Die Göttin Diana im nördlichen Pannonien (1938), Dr. Hodinka: Adalékok Pécs város történetéhez 1686-tól 1701-ig (1942).

A kezdeti élénk könyvkiadás lassan lehetetlenné vált, egyre ritkábban jelentek meg publikációk. Az Egyetem anyagi helyzete is megromlott, az utolsó kötetek megjelenítését már a szerzők saját zsebükből voltak kénytelenek fedezni. Emiatt az igen jól induló Egyesület gyakorlatilag megszűnt létezni. A háborús idők nem kedveztek az ilyen jellegű munkáknak. A felszabadulás után voltak kísérletek újraéleszteni e nemes munkát, de a kor szelleme nem kísérte megértéssel szándékukat.

Honismereti mozgalmunk az elmúlt húsz esztendő alatt meggyökeresedett, kiterelvényesedett, lényegében egy az utunk elődeinkével, példájukból tanulhatunk, sőt illik is tanulnunk.

Sokkal kedvezőtlenebb helyzetben is meg tudták találni a módját annak, hogy kutatásaikat széles körben publikálják. Az érdeklődésre mi sem jellemzőbb jobban, mint az, hogy nem egy kötet után a következő olvasható: elfogyott!

Nagyon lendítene honismereti mozgalmunkon, ha legalább egy ilyen könyvkiadási lehetőséggel rendelkeznenék! Ennek fontosságáról, előnyeiről, amely egyszersmind a honismereti munkát is nagyban elősegítené, nem kell senkit sem meggyőznöm.

Gelencsér Mihály

Régi történetek Hencidáról

Hencida község nevét több régi mondás teszi ismertté. „Folyt a Sárga lé Hencidától-Boncidáig” vagy „Megütötte magát mint a hencidai asszony”. Helytörténeti gyűjtőmunkánk során több érdekes régi történetet jegyeztünk fel az V. megyei honismereti úttörőtábor helytörténet-kutató szekciójának segítségével.

De lássuk mit ír a községről Bihar legjobb ismerője *K. Nagy Sándor*, Bihar vármegye földrajza (1886) című művében: „Hencida nagyközség, a Berettyó mellett, Újfalutól északkeletre található. Lakosai országos híru szalmakalapokat készítenek. Iskolájában a szalmafonás is tanítatik”.

A község nevét 1291-ben említi a Váradi Regestrum. Saulhida elnevezéssel később is említik. Ez a községnév már utal a Berettyót átszelő hídra, amely a község nevét történeti folyamatában végig

meghatározza. Az 1660-as szejdi pusztítás után az újraterlept község neve Hencidja. A Károlyi-ok-mánytár egyik dokumentumában, 1405-ben a községet Hencida néven említik, míg 1520-ban Hencyda néven, mint vámhely szerepel.

A község mai vezetői nagy szeretettel fogadták a honismereti úttörőtábor kis csoportját. Szívesen adták át Hencida XIX. századi bírói székét. Felhívták figyelmünket arra, hogy a község öregjei sok mindent tudnak a régi időről. Keressük meg – mondták – a község legöregebb emberét, a 102 éves *Peterszegi Sándor* bácsit, aki még ma is friss emlékezőképességgel rendelkezik.

Barangolásunk során a falu határának északkeleti részénél egy emlékoszlopot fedeztünk fel. Efelől érdeklődtünk a mellette lakó *Sz. Tóth Gyula* bácsitól. „Ez a rigi emlékmű még *Kossuth Lajos* emlékre vót felállítva. Itt táborozott le a sereggel *Nagysándor József* is. Apámtul hallottam, akkor egy híd is vót itt e mellett a domb mellett. 1896-ban állították az emlékoszlopot.”

Az oszlopon az alábbi felírás található:

„Emeltette Hencida közönsége közadakozásból az 1896-ik évben a magyar nemzet Ezredéves örömnépén. Szabadság, Egyenlőség, Testvériség.

Hazának rendületlenül légy híve ó magyar. 1848. márc. 15 emlékére”.

Mit tud az emlékműről *Peterszegi Sándor* bácsi?

„Az emlékmű felállításánál még gyerek voltam. Emlikszem nagy ünnep vót a faluba. *Nagysándor József* itt ütött tábornak a sereggel. Ez nagy eseménynek számított a faluba, ezért emlékre állították fel ezt az emlékoszlopot. Rígebben majálist is tartottak ott.”

A szürkegránit emlékmű és a vaskerítéssel körbevett díszkert sajnos elhanyagolt állapotban van. Igazán ráférne egy kis karbantartás.

Egyik érdekes eseménynek számított az, hogy 1878-ban *Dobos Gábor*, a híres betyár Hencidán járt. *Sz. Tóth Gyula* így mesél erről:

„1878-ban történt. Apám 1866-ban született, ütőle hallottam, hogy ő látta *Dobos Gábor*-t. A fröstöket vitte ki nagyapámnak az Évaklára. Nagyapám kaszás volt a *Balásházy*-birtokon. Aznap *Balásházy* is kiment a rétre. Odament a napszámosokhoz és kérdi tőlük.

– Nem láttak-e itt a bojtj úton egy kocsit menni?

– Most jön ott egy sárga kocs – szolt az egyik kaszás.

A kocs velük szembe megállott, oszt két szűros ember, hortobágyi kalapban, mentek *Balásházy* felé.

– Vajon kik lehetnek ezek? – kérdezte az egyik napszámos. *Balásházy* elébük ment és adott nekik valamit. Apám eleven gyerek volt. Odasettenkedett közelükbe, s jól megnézte mindkettőt. Később apám megtudta, hogy az alacsonyabbik szűros ember *Dobos Gábor* vót. Ez vót apám első személyes találkozása *Dobos Gábor*-ral. Később *Szalárd* és *Margita* környékén látták a híres betyárt.”

Hallottunk olyan történetet is, ami azt bizonyítja hogy Hencida valóban vámhely volt.

„Vót itt egy *Vajna* nevű család. Az a család meg a mienk évszázadok óta juhászszámadók voltak. A *Vajna* család kint lakott a marjai sziken. A *Vajnák*kal mi mindig jó barátságba vótunk. Erős emberek vótak ezek nagyon. Rígi őszünk *Vajna László* olyan erős vót, ment számárháton a garasos hídhöz. Itt egy garast kellett fizetni annak, aki át akart menni a hídon. Megállítják a vámszedők.

– Hé, álljék meg! Akkor mehet át, ha fizet két garast.

– Miért kettőt? – kérdi *Vajna László*.

– Egyet magának, egyet a számárnak.

– Ha átviszem, mennyit kell fizetni?

– No, azt megnézzük.

Fogta az öreg a számarat, hátára vette és átvitte a hídon.

– No öreg ilyen még nem láttunk – mondják a vámosok. Ne fizessen semmit. Menjék nyugodtan át.

Még láttam annak az embernek a tenyerét – mármint kívágya a kocsma asztalán, de én mondom, hatalmas tenyere vót. Ez a *Vajna László* a *Szunyogh*-birtokon lakott.”

Gyűjtőmunkánk végeredménye e történetek mellett Hencida népszokásait is tartalmazza. Beszélgetés közben többen említették *Gáborján* és *Szentpéterszeg* nevét. Azokban a községekben is sok érdekes történetet tudnak mondani. Sőt tárgyi gyűjtés is lehetséges. Ezek azonban már a következő tábor színhelyei lesznek.

Szőllősi Kálmán

A csáti „miskák” kigyómotívumának rejtélyéhez¹

Néprajztudományunk rejtélyeinek egyike az ún. miskakancsók *kigyómotívuma*. Népi kerámiatörténetünk egyik legkitűnőbb szakértője írja: „Ennek értelmét sem sikerült mind ez ideig megfejteni. Pedig ez is megtalálható a legtöbb darabon, zömmel a hasi részen, ritkábban a fül két oldalán és magán a fülön.”² A legutóbbi évek komolyabb etnográfiai összefoglalóiban is csak feltételes megfogalmazásokkal találkozhatunk: „A férfit ábrázoló boroscancsók, a »miskák« hasán gyakran ott találjuk a kigyót, mely talán a borban lévő veszélyekre igyekezett figyelmeztetni a mérték nélküli borivókat.”³ Vagy: „Talán a miskakancsókban lévő kigyó is a kigyó gyógyerejében való hittel magyarázható.”⁴

Ez utóbbi gondolat olvasásakor „rémllett fel bennem”, hogy közel két évtizede Borsod megyei gyűjtésemkor szóba került a nevezett edények díszének értelmezése. Úgy emlékszem, minha valami hasonló, mégis más értelmezést adtak volna adatközlőim.⁵

Előkeresett feljegyzéseim valóban újszerű etimológiát jelentenek. Lényegét a következőként fogalmazhatom meg:

A miskakancsók a komódok díshelyén tartott borosedények voltak. Kizárólag a paraszti élet ünnepein használták a módosabb gazdák. (Esküvő, keresztelő). A huszár hasán tekeredő *kigyó a kancsó tartalmára utaló jelzés. A bor gyógyító erejét mutatja. A jó bort valamikor patikákban gyógyszerként is tartották, s maguk az adatközlők elődei is használták „étvágytalanság, gyomorrontás, sárgaság” esetén. Értelmezésük szerint tehát nem a kigyó gyógyerején, s nem a borban lévő veszélyeken van a hangsúly, hanem a bor gyógyhatásán.*

S ha elgondoljuk, hogy az egykori mezőcsáti fazekasok azt a népi bölcsességet – „A bor kicsiben orvosság, nagyban mérég” – nem is igen fejezhették volna ki szellemesebben, díszítésbe illeszthetőbben, mint éppen a kigyóval; az adatközlőim értelmezésének valóságtartalmához nem sok kétség férhet.

A népi magyarázat elemkapcsolódás tehát:

kigyó – gyógyító erő
bor – gyógyszer

kigyó – bor

Ezt az értelmezést egyébként művelődéstörténeti adatok is erősítik.

A patikák cégjelzésében a kigyómotívum régi idők óta használatos volt. (Ma is előfordul.) „A patika szó pedig, mint tudjuk, a görög apotéka szóból származik, ami viszont borraktárt jelent. Századokon át a bor jelentette a legfőbb orvosságot.”⁶

Pápai Páriz Ferenc 17. század végi Pax corporisában például sokféle gyógyborról olvashatunk. (Ürmös, sállyás, rozmarinos, székfűves stb.)

„Zircen 1742-ig nem volt patika, hanem a betegeket a somlai borral kúrálták az orvosok.”⁷

A birtokomban lévő 1808-as kiadású gyógyítókönyv több mint 200 esetben használja fel a bort gyógyszer készítéséhez. Példaként csupán egy receptet idézzünk fel belőle:

„Vinum medicatum, orvosi bor. –

Két itze ó fehér borba tégy pápa-füzből, földi epe fűből, fehér ürömből különösen mindenikéből egy-egy drakmányit, vagyis egy latnak negyed-részt, fenyő-magot megtörve egy latot, össze-vagdalt örvénygyökeret két latot. Huszon-négy óráig ezek áznak együtt, azután meg-szűrve, ebéd, és vatsora előtt minden nap igyál belőle egy közönséges fél pohárnyit.”⁸

Még az 1959-ben megjelent magyar gyógyszerkönyvben is szerepel a fehér bor (vinum album) és a tokaji bor (vinum tokajense passum). „Szellemi gátlásokban, reconvalescentiában és kimerítő betegségekben az alkohol okozta eufória a gyógyulást elősegítheti, az erőállapotot javíthatja, roborálólag hathat. Fertőző betegségekben, sepsisben, pneumóniában tapasztalás szerint a nemesborok, a konyak, a pezsgő a vérkeringést és légzést javítják.”⁹

A kígyó gyógyerejébe vetett népi hiedelmek sokasága ismert a néprajzi szakirodalomban. A Néprajzi Lexikonban is terjedelmes szócikket kapott. Ennek részletezésétől éppen ezért eltekinthetünk.

A bor és a kígyó asszociációja a múlt századi csáti fazekasokban és termékeik egykori vásárlóiban természetesen jóval kézenfekvőbb, egyértelműbb lehetett. Hiszen akkor még mind a népi gyógyításban, mind pedig a patikákban fontos szerepet játszott a jó bor. A kígyóval kapcsolatos hiedelmek is élőbbek voltak, mint századunkban. A patikacégjelzések kígyójelképe is erősítette a bor–kígyó kapcsolat „nyilvánvalóságát”.

A miskakancsó kígyószimbólumának most ismertetett értelmezését erősíti Tokaj címerének magyarázata is. „A pallosra küsző koronás kígyó borának gyógyító erejét jelképezi.”¹⁰

Dr. Varga Gábor

¹ Varga Gábor dr. írását, mint a „miskakancsók” motívumainak egyik lehetséges értelmezését közöljük (Szerk.).

² Domanovszky György: Magyar népi kerámia. B.pest, 1973. 37–38.

³ Balassa–Ortutay: Magyar néprajz. B.pest, 1979. 394 old.

⁴ Magyar Néprajzi Lexikon. B.pest, 1980. III. kötet. 193–194.

⁵ Adatközlőim 1963 nyarán Lak községben Perényi István és id. Pap Dániel ún. kislaki lakosok (Ady út) voltak. Ők még emlékeztek az utolsó falubeli „miskára”, amelyet néhány éve pesti felvásárlók vittek el „fillérekért.”

⁶ Kövi Pál: Erdélyi lakoma. Kritérium, B.pest 1980. 294. old.

⁷ Katona–Dömötör: Magyar borok–borvidékek. Bp. 1963. 199 p.

⁸ Házi orvosságok, melyek az emberi testnek külön-különféle nyavályainak meg-orvoslására röviden egybeszerkesztve találhatunk... Vázt. (1808) 48. old.

⁹ Katona–Dömötör: Id. mű. 201. old.

¹⁰ Andruskó K. Papp Miklós: Tokaj Szépirod. 1975. 9.

Festett kazetta rajza a gyűgyei ref. templom mennyezetéről
(Hornyák László rajza)

Emlékműkultusz – emlékműkultúra

*Deregán Gábor beszélget
dr. Liptai Ervin hadtörténésszel*

Múltunkhoz és többnyire korunkhoz is méltó emlékműveket állítunk országszerte. Koszorúzunk és elnevezünk, tisztelgünk és emlékbeszédeket mondunk. S versenyt futva a pusztító idővel, igyekszünk menteni, számba venni, megörökíteni történelmünk emlékeit. Befejezéséhez közeledik például az illetékes minisztérium, számos tudományos intézet, múzeum, hivatal, szövetség, helytörténész együttes munkája nyomán a *Magyarországi történelmi emlékhelyek 1832–1962* című országos kataszter összeállítása, amely mintegy tízezer emléket jelöl.

Becsüljük tehát múltunkat – mondom dr. Liptai Ervin ezredes hadtörténésznek, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának.

Ez a nép évszázadok során soha nem volt olyan helyzetben, hogy szíve szerint idézhesse múltját. A szabadságharcok katonáit a győzők puskacső elő állították, börtönbe vetették, vagy bujdosásra kényszerítették, vezetői pedig – csak a legismertebbeket, Rákóczit, Kossuthot említem – rendre idegen országban kerestek menedéket. Az utódoknak apáik nevét felejteniük kellett, s ha később változott is a politika, az uralkodó osztályok történelmünk emlékeit mindig a saját céljaikra használták fel. A mai, a szocialista Magyarország történelmi hagyományainak alapvető, szerves részei a *nemzeti történelmi hagyományok*, s ezen belül is a jelentőségüknek megfelelő helyet foglalják el a *forradalmi osztályhagyományok*. Az törvényszerű és természetes is, ha egy forradalmi hatalom a saját előtörténetét jelentő hagyományokat megkülönböztetett módon ápolja. Hazánk mai szellemi arculata minden korábbiánál gazdagabb azáltal is, hogy saját hagyományainak tekinteti a haladó nemzetközi, mindenekelőtt az internacionalista forradalmi hagyományokat. Sajátjaként tiszteli az egyetemes emberi történet minden olyan jelentős eseményét, amely előrevitte a haladást. A mi hagyományunk is a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, ezért nemzeti ünnepünk november 7-e. A mi hagyományunk is – hogy egy másik példát mondjak – a Párizsi Kommün, s nemcsak azért, mert Frankel León és másokon keresztül személyes kapcsolat volt a francia és a magyar munkásmozgalom között, hanem azért is, mert a Kommün jelentős hatással volt a magyarországi munkásmozgalomra. Történelmünk, múltunk, hagyományaink jelentőségével a szocialista nemzettudat formálásában, a szocialista hazafiság, a szocialista hazaszeretet erősítésében betöltött szerepével a párt, a kormány és a Hazafias Népfront vezetése is tisztában van. Nem véletlen, hogy a népfront egyik alapvetően fontos feladatának tekinti a nemzettudat, a közösségi érzés, a hagyományok ápolásának erősítését. Vitathatatlan eredmény a honismereti mozgalom kibontakozása, a helytörténeti kutatások általánossá válása, az emlékek összegyűjtése. Nem egy emlékmű – emléktábla – került ily módon, e társadalmi mozgalom nyomán, a helyére. Más megközelítésben is elmondható: számos emlékmű kezdeményezője volt a Hazafias Népfront, s példákat lehetne idézni, amikor felkarolta nemes szándékú „megszállottak” okos javaslatát.

Miként ítéli meg a kutató: beszélhetünk-e Magyarországon emlékműkultuszról?

A felszabadulás után, tehát az elmúlt harminchét esztendőben nagyon sok szép emlékmű született ebben az országban, kezdve a felszabadulási emlékművektől, amelyek megtalálhatók a legkisebb falvakban is, egészen Kiss István egyszerű tanácsköztársasági emlékművéig. Hogy csak találmokra említsék további példákat, a Mező Imre úti mártíremlékmű, Ady, Károlyi Mihály, Radnóti, József Attila szobra, Kerényi partizán-emléke. Néhány évvel ezelőtt avattuk fel a pákozdi dombon az 1848.

szeptember 29-e emlékére készített múzeumot és körülötte az emlékparkot, s méltó emlékhely övezi a mohácsi csata elesettjeinek sírait is. Napjainkban bontakozik ki nagy energiákkal egy nagyon szép kezdeményezés a pusztaszeri emlékegyüttes kialakítására, s szó van több – ha nem is ilyen országos jelentőségű eseményhez kötődő – emlékpark építéséről is. Joggal mondhatjuk hát, hogy valóban jelentős azoknak az emlékműveknek a száma, amelyek történelmi múltunk nagy eseményeihez kötődnek. De nem hallgathatjuk el, hogy sok még a tennivaló. Itt van például a mohi csata színhelye. Hozzánk, a Hadtörténeti Intézethez is sok kérdés jut el, amely arra kér választ: miért nem talál az oda látogató, az arra utazó egy méltó emlékművet, amely figyelemztetné, itt történt a magyar történelem egyik legnagyobb katasztrófája. Vagy – néhány év választ el bennünket Buda 1686-os felszabadításának évfordulójától. Egy Fiáthra emlékeztető, olvashatatlan kopott táblán kívül semmi jelentősebb emlékmű nem idézi azoknak a magyar hősöknek az emlékét – mintegy 15 ezer magyarét –, akik hallatlan bátorsággal küzdöttek az ország felszabadításáért, visszafoglalásáért. Sajátos módon Savoyai Jenő hatalmas szobra nyomja rá a bélyegét a várpalotára, azé a Savoyai Jenőé, aki ebben az időben még alárendelt szerepet játszott. Az ő szobra ott áll, ugyanakkor – még egyszer hangsúlyozom – azokról a magyarokról, akik az első között törtek be az ostromlott várba, s akiknek a nevét a korabeli krónikák is megjelölték, semmiféle méltó tárgyi emlékeztető nem található.

Annak idején, itt a bástyán, a Hadtörténelmi Múzeum előtt állt Görgey szobra. Arról lehet vitatkozni, hogy Görgey milyen szerepet játszott az 1848–49-es szabadságharcban, de arról nem, hogy ő volt ebben az időszakban a szabadságharc vezére. Buda visszafoglalása mindenekelőtt az ő nevéhez kötődik. Mi lett ezzel a második világháborúban megsérült, eléggé tönkretett szoborral? Senki sem tudja. Megemlíteném – ha már kronológiailag haladunk előre a történelemben –, hogy 1919-el szemben is vannak még tartozásaink. Méltó alkotás nem idézi emlékét olyan személyiségnek – katonaként is hadd beszéljek erről –, mint Stromfeld Aurél. Nemcsak 1919-es vezérkari főnöki tevékenységével, hanem későbbi egész életével is rászolgált a magyar nemzet, a munkásosztály, a szocialista Magyarország tiszteletére. Ugyanez vonatkozik a magyar internacionalistákra, akik – mintegy százezeren – ott voltak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és harcoltak a polgárháborúban, részt vettek az egész emberiség sorsára kiható küzdelmekben. Még tovább menve az időben: a II. világháború végén a szövetségesek oldalán hadba lépett magyar demokratikus hadsereg, az I. és a VI. hadosztály emlékét sem jelöli semmi. Legalább egy emléktáblát, egy-egy szál virágot pedig megérdemelnének ezek az önkéntesek, akik az 1945 eleji bonyolult viszonyok között, amikor már mindenkinek elege volt a háborúból, vállalták, hogy fegyvert fognak a kezükbe és küzdenek a fasiszták ellen. Emlékeznünk kellene arra a több száz hősi halált halt tüzserészre is, aki – bár a béke idején – azért áldozta életét, hogy a termőföldet újra szánthassa az eke. Ez utóbbihoz hozzátartozik: már évekkel ezelőtt megszületett az elhatározás a tüzserész-emlékmű felállítására, Budapesten az I. kerületben. Minden illetékes jóváhagyta a tervet, ám az mind ez ideig mégsem valósult meg. Az ok egész egyszerűen az, hogy többszöri kiírás után sem találkozni olyan emlékműtervvel, amely egyaránt megnyerte volna a Képzőművészeti Lektorátus és a közvélemény, illetve a megrendelő szervnek képviselőinek a tetszését. Úgy gondolom, a kudarcba nem szabad belenyugodnunk.

Nem, semmüképpen sem, mint ahogy azzal is csak egyetérteni lehet, hogy jócskán vannak még adósságaink múltunkkal – önmagunkkal – szemben. Nyilvánvalóan az adósságok törlesztésének szándékát jelzik az alkalmanként meghirdetett emlékműpályázatok. Érdemes felfigyelni azonban arra, hogy a bírálók mind gyakrabban ítélik sikertelennek a pályázatokat, nem találak a célnak megfelelő, megvalósítható tervet. Örülni kell ennek az igényességnek. Inkább legyen hamvában holt bármily nemes szándék, semmint dacoljon idővel és közvéleménnyel valamely félresikerült emlék. Idéznek példákat, amikor városaink testében idegen test maradt az emlékmű, az általa közvetített üzenet szerencsétlen megfogalmazása miatt?

Nem hiszem, hogy én lennék illetékes bizonyos művészeti kérdések tisztázására – mondja a hadtörténész –, határozott magánvéleményem azonban van. Eszerint az emlékmű – értve azon a szobor, a domborművet, az emléktáblát, a -parkot, az emlékegyüttest, az oszlopot, s a kegyelet kifejezésének bármelyik formáját – sajátos művészeti alkotás. Nemcsak egyszerűen a művész önkifejezése, hanem egy meghatározott gondolat – közösségi gondolat – hordozója. Éppen ezért sajátos feladata is van. Nevezetesen az, hogy az adott történelmi eseményhez, személyhez, hagyományhoz kapcsolódó gondolatot közvetítse a tömegekhez, méghozzá oly módon, hogy az a szemlélőkben megfelelő visszhangot keltsen. Az emlékműveknek az az értelmük, hogy a remélt, várt kedvező választ váltsák ki a nézőkből, nemes gondolat, eszme melletti állásfoglalásra készítsenek. Az emlékmű publicisztikai alkotás. Sikeresen, elhibázott az olyan, amelyre közöny a válasz, vagy amely az alkotói szándéktól idegen gondolatokat, érzéseket inspirál. Mert nem szabad a magasztos neveltségű formálni, a nemes ellenszenvenessé tenni. Természetesen nagyon megfelelhet a funkciójának az az emlékmű is, amely céljai érdekében meghökkenti, netán éppenséggel sokkolja a nézőt. A külföldi példák is bizonyítják, hogy a fantáziának óriási szerepe és óriási lehetőségei vannak, és az emberek – a tömegek – igenis értik a jelképeket. A modernségben odáig elmennek, hogy egyebek között sikerrel alkalmaznak hanghatásokat is, mint például a rigai emlékparkban. Itt, a fasiszmus áldozatainak emlékművenél egy mélyedésben elhelyezett metronom ketyegése figyelemztet állandóan arra, hogy még

nem múlt el a háború, az embertelenség veszélye. (Ehhez tudni kell, hogy a Szovjetunióban, a II. világháborúban a metronomot a légieriadó idején használták. A szíriának jeleztek a riadó kezdetét, s mindaddig, míg nem múlt el a veszély, a metronom ketyegése hallatszott a hangszórókban.) A kérdésére, vagy pontosabban: a közbevetésére szánt válaszom teljességéhez azonban mindenképpen hozzátartozik – tudunk mi is méltó emlékművet állítani, sőt, emlékműveink többségére büszkén tekinthetünk fel, és kegyelettel hajtunk fejet előttük.

Mégis, mintha mégsem tölténék be életünkben, hétköznapijainkban azt a helyet, amelyet nekik szántunk. Dózsa, Rákóczi, Kossuth, Petőfi, a Tanácsköztársaság még csak-csak mond nekünk valamit, Mohács, Pustaszer is ismerős fogalmak, példamutatóan gondozzuk a felszabadulási emlékműveket, úttörők ápolják a virágokat a szovjet hősök sírjain. Ugyanakkor némely kegyhelyünket felveti a gaz, mauzóleumunkat kikezdi az idő, sírhelyeket nem találunk, az emléktábláról pereg az aranyfészték, utcanévadóinkat nem ismerjük. Emlékművet állítani tudunk, megbecsülni azonban gyakran már kevésbé vagyunk képesek. A szobrok szoborrá válnak, az emléktáblák márványdarabbá, az obeliszek kővé, az emlékparkok kirándulóhelyekké, idegenforgalmi látványossággá. Gyakran úgy megyünk el emlékműveink mellett, hogy a szívről nem mozdul meg semmi. Miért?

Emlékeznünk kell előbb, hogy emlékműveket állíthassunk és emlékműveket állítsunk, hogy emlékezhessünk. Az egyik legfőbb pontként idézem azt az eléggé el nem marasztaló hibát, hogy évekken keresztül alárendelt szerepet játszott a történelemoktatás középiskolánkban. Nagyon nehezen jövéthető mulasztás ez, mert korosztályok nőttek fel, válnak felnőtté anélkül, hogy a magyar és az egyetemes történelem kiemelkedően fontos eseményeit, személyeit, számunkra hallatlanul jelentős hagyományainkat kellőképpen ismernék. S aki nem ismer valamit, azt igaz meggyőződéssel aligha becsülheti, tisztelheti, szeretheti. Sorra kerülnek ki a főiskolákról, egyetemről magasfokú szakképzettség birtokában olyan fiatalok, akik akár a magyar történelem jelentős eseményeiről is alig tudnak valamit. Nem egy közülük gazdasági, társadalmi, tudományos életünkben vezető beosztást tölt majd be, emberek kisebb-nagyobb közösségeit irányítja. A jövődó fizikaprofesszora, a közgazdaságtan tanára stb. lesz, miközben a legújabb kori magyar történelem olyan kérdéseiről, hogy mit jelentett 1918-ban a polgári demokratikus forradalom, vagy hogy miért következett be ezt követően nálunk a Tanácsköztársaság, és ez a fejlődés miként fűgött össze a magyar társadalom belső ellentmondásaival, fogalma sincs. Nem beszélve arról, hogy a forradalmi eseményekben vezető szerepet betöltött személyekről, Károlyiról, Kun Béláról, Landleréről, Szamuelyről és másokról is alig tudnak valamit, sok esetben még frázisokat sem. De igaztalanok lennénk, ha mindezt csupán az iskola számlájára írnánk!

A szocialista nevelés minden gyengéjét, minden hiba következményét érzékeljük a hadseregben is, és éppen ezért kiváltképp szükségesnek tartjuk az ilyen jellegű nevelőmunka erősítését. A Magyar Néphadseregben folyó nevelő munka nélkülözhetetlen része a szocialista hazaszeretet, az internacionalizmus érzelmi és tudati erősítése. Ennek természetes velejárója, hogy katonáink jelentős szerepet játszottak a pákozdi, a mohácsi és egész sor más emlékmű, emlékpark kialakításában. Ha azt mondtam, hogy önbecsülésünk fehér foltjaient hiba lenne csupán az iskolát elmarasztalni, ugyanilyen hiba lenne azonban azt hinni, hogy a hazaszeretetre nevelés, a haza fegyveres védelmére való felkészítés is elsődlegesen katonai ügy, vagy katonai érdek. Ez az egész társadalom érdeke és feladata.

Elég gyakran lehet tapasztalni, hogy bizonyos alkalmakkor valóban ügyszólván az egész társadalom megmozdul, emlékezik. Utcákat, intézményeket neveznek el, új emlékművek magasodnak, tudományos üléseket rendeznek, koszorúznak, emlékező-méltató cikkek sora lat napvilágot a lapokban, a folyóiratok különszámokat jelentetnek meg, könyvek sorakoznak a boltok kirakataiban, a televízió, rádió reprezentatív műsorokat sugároz. Ezek az alkalmak az évfordulók, amelyek megünneplése gyakran a kampány méreteit ölti. Emlékeztessék csak például a Rákóczi, az Ady, a Bartók, a Batthyány évfordulóra, s még jószírvél előtte vagyunk a Kodály-centenáriumnak.

Kétségtelen, eléggé sajátos jellemzője a mi történelmi-művelődéstörténeti emlékezéseinknek a kampányszerűség. De azt is elmondanánk: becsülni való szép emberi vonás, hogy bizonyos alkalmakkor – s kézenfekvő, hogy éppen az évfordulókkor – megállunk egy pillanatra emlékezni, felerősítjük halványuló emlékképeinket. Van abban valami haszonnal járó elkerülhetetlen szükségyszerűség is, hogy az évfordulók alkalmából jobban koncentrálunk meghatározott történelmi események idézésére. Az évfordulós készülődések, ünneplések felszínre hozhatnak lapppangó értékeket is. Jónéhány esztendeje volt már, de azt hiszem, nagyon sokan emlékszünk jó érzésekkel a fővárosi kerületek televíziós vetélkedőjére, amely tízezreket, a szó szoros értelmében tömegeket mozgatót meg. Bizonyította: hagyományaink, értékeink közül emlékeztünk sok mindent őriz, könnyen kaphatók vagyunk arra, hogy újabb ismeretek nyomába eredjünk és igenis, tudunk büszkének lenni múltunkra, jelenünkre. Tapasztalhattuk s gyakran tapasztalhatjuk, hogy milyen nagy jelentősége van a közös emlékek és az ezekhez tartozó tárgyi jelek – s így az emlékművek – ismeretének, idézésének a közösségi tudat, a jó értelemben vett lokálpatriotizmus kialakításában. A baj akkor van, ha túl az évfordulón, mondjuk így: a kampányon, fellélgünk, nagy kő esik le a szívünkről és a következő jubileumig mindenről megfeledkezünk.

Meglehetősen viharos és ellentmondásokkal teli volt ennek az országnak a múltja, bizonyos kérdésekben nem könnyű tisztán látnunk. Némely történelmi korszakok helyes megítélését szemléletbeli tisztázatlanságok nehezítik. Sokak szerint például ilyen tabu-téma I. világháborús emlékműveink helyzete. Mi erről a véleménye a hadtörténésznek?

A helyükön vannak és a csendes kegyelet övezi őket. Ezek az emlékművek a Horthy-rendszerben a nemzeti tudat manipulálásának, a nacionalizmus szításának eszközei voltak. Ezt a népet századunkban a nacionalizmus felszításával kétszer sodorták saját érdekei ellenére olyan háborúba, amely katasztrófát hozott az országra. A szerencsétlen „Jánosok” akik egy a nép érdekeitől idegen, imperialista háború áldozataivá lettek, jobbára abban a tudatban vonultak a harctérre, hogy a Haza küldi őket és abban a hitben haltak meg, hogy a Hazáért adják életüket. Amíg a háborúért bűnös vezetőket elítéljük, az ő bátorságuk, áldozatuk megértést, kegyeletet érdemel. Múltunk részei ők.

Vannak emlékműveink, sírjaink, sírkertjeink, amelyekről viszont annál többet, beszélünk, okkal. A Mező Imre úti Nemzeti Pantheon témája például újra és újra előkerül, visszatérő gond, hogy történelmünk, nemzeti kultúránk kiemelkedő alakjainak sírja gondozatlan, emlékműve megkopott. Belenyugodhatunk ebbe?

Nagy jelentőségű döntés volt, hogy a korábbi Kerepesi temető váljék nemzeti pantheonunkká. A munka elkezdődött, folyik. Maradjunk azonban a realitások talaján, egy-egy emlékmű felállítás, rendbehozása, gondozása nemcsak a kegyelet függvénye, hanem jelentős erőket is követel. Magam is többször eltűnődtem, hogy miként lehetne szándékunk szerint e téren gyorsabban előre haladni. A Mező Imre úti temetőben nyugvó legkiválóbbjaink nevét országsszerte számos intézmény, üzem, termelőszövetkezet, szocialista brigád, úttörőcsapat, iskola viseli. Elképzelhetetlen cselekedet lenne, ha tavasz közeledtén egy-egy közösség kivinne néhány szál virágpalántát, ha megfogná a kiskapát, ne adj isten, a vakolókanalat, ha felajánlaná a segítségét névadója sírjának rendbentartásához, illetőleg rendbehozásához?

Túl azon, hogy nemzeti ünnepeinken, évfordulóinkon egy pillanatra megállnak és megemlékeznek kegyelettel a névadókról.

Mert ugye, megemlékeznek?

*Petőfi kőrefája
Székelykeresztúron
(Molnár Kálmán felv.)*

Új Minden Gyűjtemény

Összeállította: Zalabai Zsigmond
(Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1981. 203. old.)

Idestova kétszáz éve, hogy *Péczy József* Komáromban megindította népszerű tudományos folyóiratát, a *Minden Gyűjtemény*nt, abból a célból, hogy haladó ismeretterjesztő munkát végezzen és olvasáshoz szoktassa honfitársait. A színvonalas, felvilágosodott szellemű folyóirat, amelyben szépirodalmon kívül történelmi, földrajzi, gazdasági és egyéb tudományági tanulmányok jelentek meg, eleinte hetente kétszer, majd – anyagi nehézségek miatt – évkönyv formájában jelent meg.

E hagyomány továbbfolytatására vállalkozva jelentette meg most a pozsonyi Madách Könyv- és Lapkiadó *Új Minden Gyűjtemény* címmel szlovákiai magyar szerzők társadalom- és természettudományi írásait tartalmazó évkönyvnek első kötetét. A kiadó e hatalmas és tetszetős kiadványával nyilvánosságot óhajt teremteni a szlovákiai magyarság önismeretét gazdagító tudományosságának, a szülőföld valóságát vizsgáló történelmi, helytörténeti, művelődés- és gazdaságtörténeti tanulmányoknak, a nemzetiség néprajzával, demográfiájával, szociológiájával foglalkozó dolgozatoknak.

Jóleső érzéssel vesszük tudomásul ezt a kezdeményezést, amely azt tanúsítja, hogy a koalíciós években szellemi dolgozói, tudósai zömétől megfosztott szlovákiai magyarság három évtized elteltével újratermelte szakértelmiségét és ismét rendelkezik olyan szellemi erővel, amelyek felkészültségükkel fogva a tudomány különböző ágaiban felmutatni való munkát végeznek. A kötetben levő nyolc tanulmány témaköre is ezt tükrözi. A gyűjtemény lapjain történelmi, demográfiai, néprajzi, zenetörténeti és agrártudományi tanulmányok követik egymást.

Az első, amelynek *Püspöki Nagy Péter*, a nálunk is jól ismert történész a szerzője, Quintus Atilis Primus római határőr századosnak a román kori boldogfai templom falában a II. század közepéről fennmaradt sírfeliratával foglalkozik. Közli az 1976-ban felfedezett felirat latin szövegének olvasatát és magyar fordítását s megállapítja, hogy e jelentős lelet a Szlovákia területén talált első és legrégebb szövegemlék. Nem kisebb jelentőségű *Blaskovics József*, a prágai Károly Egyetem neves turkológusának tanulmánya Küprülzáde Ahmed pasa török nagyvezír Érsekújvár környékén 1664–1685 között létesített kegyes alapítványairól. A szerző

korabeli török nyelvű levéltári okiratok felhasználásával hiteles adatokat közöl a hódoltsági terület életéről, nemzetiségi és vagyoni helyzetéről, birtokviszonyairól. Így képpen számos olyan történelmi eseményről és helyzetről tudósít, amelyekről sem a magyar és török krónikák, sem pedig a történetírók könyvei nem nyújtanak eléggé tárgyilagos, megbízható képet. Rendkívül érdekesek és sokatmondóak az eredeti okiratokban szereplő helységnevek, valamint az adófizetők neve. Levéltári és korabeli sajtóközleményekre támaszkodva *Mácsa Mihály* muzeológus, a Dunamenti Múzeum munkatársa érzékletes képet rajzolt Komárom politikai erőviszonyairól az első Csehszlovák Köztársaság idejéből. A tárgyilagos hangú tanulmány adatokat közöl Komárom Csehszlovákiához csatlakozásáról, a város politikai életéről és párttharcairól. Ugyancsak levéltári és más kútforrások adatainak felhasználásával írta meg *Popély Gyula*, a pozsonyi Bartók Béla Dalegyesület történetét. Tanulmányában a többi között kimutatta Bartók hatását a szlovákiai magyar kisebbség két háború közötti kulturális életére.

Néprajzi témával két tanulmány is foglalkozik. *B. Kovács István*: Adalék a gömöri magyarság mesekincsének ismeretéhez című tanulmányában a nemzetközi és hazai mesekatalógusokban is nyilvántartott Égig érő fa mesetípus gömöri változata kapcsán műfaji besorolási és stílusvizsgálatokat végez. Tudományos következtetésekre készítő dolgozatában hősepikánk motívumainak, a palócság mesekincsének, a cigányság körében gyűjtött magyar nyelvű meséknek kérdéseit elemzi. *Dodekné Chovan Ilonának* a koloni lyukas himzésről írt tanulmánya arról ad hírt, hogy ez a zoboralji (Nyitra megye) magyar nyelvű szöveghez tartozó község megőrizte az ősi magyar kultúra elemeit. Két nagy történelmi kor – a reneszánsz és a barokk – stílusa és gazdag formakincse maradt fenn és él tovább ennek az elszigetelt községnek díszítőelemeiben. Külön értéke e tanulmánynak, hogy szerzője közli a himzéssel kapcsolatos szokásokat, amelyek a fonóban kialakultakhoz hasonlítanak.

Különös érdeklődésre tarthat számot *Mihály Géza* demográfiai tanulmánya, amely Dél-Szlovákia társadalmi alakulását és gazdasági fellendülésének a népesedési folyamatok alakulására tett hatását boncolgatja az elmúlt évtizedek számadatai alapján. Kimutatja – a többi között – a népesség alakulását 1918–1977 között, a lakosság nemzetiségi összetételét a CsSzSzK-ban és az SzSzK-ban 1970–1977 között, foglalkozik a népesedés jövőjével stb. A száraz számadatokból felettébb érdekes kép alakul ki. Így például az 1973-ban 3278 vegyes házasságból származó gyermek közül 1667-nek az apja, 1611-nek az anyja volt magyar nemzetiségű. Hiánnyoljuk azonban, hogy a tanulmány nem tér ki ar-

ra, hogyan alakult e gyermekek nemzetisége, anyanyelve, jóllehet az elemző adatközlés ezt megkívánta volna. A társadalomtudományi tanulmányok mellett – aránytalanul kevés, mindössze egy foglalkozik természetstudományi kérdéssel. *Vadkerty Katalin*: A műtrágyázás kezdete Szlovákia területén című tanulmánya. A szakszerűen megírt dolgozat a Csehszlovák Köztársaság létrejöttéig tekinti át e terület műtrágyázásának múltját, tehát annak az időszakát, amikor ez a terület még a történelmi Magyarország szerves része volt. Sokkal célszerűbb lett volna az 1918 utáni időszak vagy mindkét időszak műtrágyázásának megvizsgálása, mert ez esetben módja lett volna a szerzőnek a mára vonatkozóan hasznos gyakorlati következtetések levonására.

Nem kétséges, hogy e kiadvány hézagot tölt ki és az olvasók széles körű érdeklődésével fog találkozni. Kíváncsian várjuk a sorozat további köteteit.

Sándor László

A Bibliotheca Bekesiensis kötetei

(Kiadja a Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Nyomdaipari Szakközépiskola igazgatósága és Gyula város Tanácsa, Békéscsaba, 1967–1978)

Voltaképpen nem kerek számú kötete ennek a szemre is igen vonzó, bordázott papírra nyomtatott bibliofil sorozatnak az 1978-ban megjelent 16.: mégis, valahogy mezszygekőve ennek az észrevételről felmúlt, példás honismereti könyvtárnak. A *Szabó Ferenc* szerkesztésében megjelent 16. kötet címe: *A Tevan Nyomda- és Kiadóvállalat történetéből (1903–1941)*. S ehhez tudnunk kell, hogy a sorozat a Békés megyei Kner Nyomda tanműhelyében készül a nyomdaipari tanulók vizsgamunkájaként, tehát technikailag, könyvművészetiileg a megye legrangosabb hagyományait folytatja. De a tartalom sem marad el a nagy elődökhöz méltó művészi külsőtől! Az 500 példányban megjelenő bibliofil kiadványok tipográfia és késterve *Petőcz Miklós* ízlését és szaktudását dicséri. Az első 11 kötetet *dr. Papp János* szerkesztette, a többi *dr. Szabó Ferenc*.

A sorozat a Vihaszok településeinek „feltérképezését” vette célba, köteteivel mindig egy-egy évfordulóhoz kapcsolódik. „Alkalmi” művek tehát, de ez senkit ne tévesztessen meg, mert azonkívül, hogy a jubiláló város, község, intézmény valamilyen évfordulójához kapcsolódnak, nincs bennük semmi elcsúsztatott vagy erőltetett „alkalmiság”, a legnagyobb alaposággal, szakértelemmel, filológiai pontossággal gyűjtik egybe a megye múltjának kiadatlan vagy ma már alig hozzáférhető dokumentumait, ritkaságait. Ritkaságait: s erről a Magyar Irodalmi Ritkaságok s az Erdélyi Ritkaságok két

nevezetes sorozata jut eszünkbe: ez is méltán viselhetné a Békési Ritkaságok címet.

Az 1. kötet a gyulai vár elestének 400. évfordulójára jelent meg *Emlékezzünk Vég Gyula várának* címmel, *dr. Papp János* szerkesztésében. A kötet az ismeretlen szerzőjű, XVI. századi, magyar nyelvű históriás ének, a *Cantio de militibus pulchra* mellett (magyar fordításban) tartalmazza *Istvánffy Miklós* leírását Gyula 1566-i ostromáról, valamint *Vörös Mihály* 1807-ben megjelent népi hősköltőményét (amely *Arany Toldi-jára* is hatással volt): *A bajnokok Vég-Gyula várán*.

A 2. kötet Békéscsaba újratelepülésének 250. illetve városává válásának 50. évfordulójára jelent meg a Békéscsabai Városi Tanács közreműködésével, s a város tudós lelkészének és művelődéstörténészének, *Haán Lajosnak* 1858-ban írt városörténetét adta közre az eredeti kéziratból, *Békéscsaba története* címmel, 4 képpel. Haán Lajos klasszikus munkájáról – amelyhez a levéltárak mellett az élő szájhagyományból is merített – elég, ha saját szavait idézzük: „Célom nem egyéb, mint ... ezen helynek hű leírása által is előmozdítani a historicostatisticus irodalmat, s a maradéknak megtartani azt, amit ha föl nem jegyeznek, egykoron talán az örök feledés homálya borítja”.

A 3. kötet Orosháza alapításának 225. évfordulójára jelent meg az orosházi Városi Tanácsal közös kiadásban, *Vallomások a legnagyobb magyar faluról* címmel. A város múltját feltáró, ma már nehezen hozzáférhető kiadványokat és hírlapi cikkeket foglalta kötetbe a szerkesztő *Beck Zoltán*, így *Balassa Pálnak* 1844-ben megjelent munkáját: *Orosháza múltja- és jelenének rövid vázlata a százados innepi alkalomra*. *Veres Józseftől* A mi apáink címmel kiadott korrajz az Orosházi Újságban 1882-ben megjelent cikksorozatból veszi anyagát. A mi hőseink című fejezet szerzője pedig az agrárszocialista mozgalmak ismert szószólója, *Czizmadia Sándor*. Végül *Darvas József* Nyaralási naplója az író 1936–1940 között írt naplójegyzeteit közli.

A 4. bibliofil kötet a Gyomai Községi Tanács együttműködésével jelent meg, címe: *Kner Imre gondolatai életéről, irodalomról, nyomdászatról, könyvművészetről*. A kötet anyagát *Elek László* válogatta és rendezte sajtó alá. A Kner Imre leveleiből és fontosabb szakkikkeitől összeállított válogatás közreadását a gyomai nyomdászati múzeum megnyitása tette időszerűvé. Nem von le semmit a nagy könyvművészhez méltó kiadvány értékéből, hogy levelei s szakkikkeit bővebb válogatásban másutt is megjelentek.

Az 5. kötet *Tessedik Sámuel írásairól* címmel a nagy nevelő és mezőgazda halálának 150. évfordulójára, 1970-ben látott napvilágot, a Magyar Pedagógiai Társaság Békés megyei tagozatának közreműködésével. Anyagát *dr. Tóth Lajos* rendezte sajtó alá s ő írta a bevezetőt is. A kiadvány Tessedik önéletrajzából s *A parasztember Magyarországon* ... című munkájából közöl részleteket, valamint „Tessedik-aforizmak” címmel az író velős mondásaitól az szerencsés összeállítást. A bibliofil

kötet értékét emeli *Ruzicskay György* szarvasi szár-
mazású festőművész Tessedik-portréja s illusztrá-
ciói.

A 6. kötet (1971) ismét *Haán Lajos*nak, a megye jeles művelődéstörténészének gazdag hagyatékából merített: kiadatlan *naplójából* közöl részleteket halálának 80. évfordulójára. Ez a Békéscsabai városi Tanáccsal, a Munkácsy Mihály Múzeummal és a Megyei Könyvtárral közös kiadásban jelent meg. A szerkesztő *Papp János*, munkatársa *Papp Margit* és *Szepesi Ildikó* volt.

A 7. kötet (1972) ismét újdonsággal szolgált: az 1971-ben elhunyt kiváló tudós, *dr. Banner János*nak két, Békés megyéről szóló tanulmányát közli a Békési Nagyközségi Tanács közreműködésével, abból az alkalomból, hogy Békés község városra lépett elő. A következő tanulmányok kerültek a *dr. Becsei József* által gondozott kötetbe: Adatok Békés megye településföldrajzához; Adatok a XVIII. századbéli falusi életből; A békési pásztorok élete a XVIII. században; Adatok a békési határ XVIII. századbéli vízrajzához; A békési magyarság népi építkezése.

A Bibliotheca 8. kötete *Írások a régi Mezőberényről, s Mezőberény és Petőfi* címmel a megye másik nevezetes községének múltjából adott közre dokumentumokat Berény újratelepítésének 250., s Petőfi születésének 150. évfordulójára emlékezeve. Az első rész – amelyet *dr. Szabó Ferenc* rendezett sajtó alá – az újratelepített község történetének első másfél századába nyújt bepillantást. Az első dokumentum címe: A Mezőberénybe települni kívánó felvidéki szlovák családok kérései és az azokra adott uradalmi válaszok, a másodiké pedig: Mezőberény határleírása 1768-ból. A Petőfiről szóló részt Szarvas jeles Petőfi-kutatója, *dr. Irányi István* válogatta s rendezte sajtó alá.

A 9. kötet színháztörténeti ritkasággal szolgált. *Justh Zsigmond parasztszínháza* címmel a századelő érdekes íróegységének, Justh Zsigmondnak szent-tornyai kísérletéről számol be, az íróról s kortársaitól származó dokumentumok tükrében. De akad a kötetben mai értékelés is, amely 1969-ben hangzott el az író halálának 75. évfordulóján, Orosházán tartott irodalomtörténeti vándorgyűlésen. Az egyik legérdekesebb írás a parasztszínházról élő népei emlékezeteket gyűjtötte egybe. A *Beck Zoltán* által válogatott anyag az író születésének 110., illetőleg a parasztszínház megnyitásának 70. évfordulójára jelent meg, *Würtz Ádám* illusztrációival.

A 10. kötet anyaga ma még talán érdekesebb olvasmány, mint amikor 1974-ben megjelent: közben ugyanis mind regényben, mind a színpadon meghódította az olvasókat *Szabó Magda* méltán híres munkája, a Régimódi történet, amelynek egyik hőse, Gacsári Emma annak a *Gacsári István* füzeggyarmati prédikátornak az unokája, akinek füzeggyarmati krónikáját a regényben is emlegetik. Nos, ez a könyv nem más, mint Gacsári István „hazafi prédikátor” 1838-ban kelt *Füzeggyarmati króniká*-ja, illetve annak részletei. Anyagát – a kéziratok naplóból – *Miklya Jenő* és *Tokaji Gyula*

válogatta, s a Füzeggyarmati Nagyközségi Tanács közreműködésével jelent meg.

A 11. kötet *Föl kéne szabadulni már!* címmel az országban először fölszabaduló Battonyának állított emléket az esemény 30. évfordulóján. A kiadvány három korszakra bontva mutatja be a község történetét, külön kiemelve az agrárszocialista mozgalmakat. Békés megye Tanácsával és Battonya nagyközségi Tanácsával közös kiadásban jelent meg, anyagát *dr. Takács László* válogatta s rendezte sajtó alá.

A 12., *Levelek Munkácsyhoz – Munkácsyról* című kötet a megyéhez kötődő nagy művész halálának 75. évfordulójára jelent meg 1976-ban, s a Magyar Nemzeti Galéria, az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémiai Kézirattárban őrzött levelekből ad gazdag válogatást (62 levelet mutat be). A Békéscsaba tanácsának közreműködésével megjelent kötet anyagát *Czegledi Imre* gondozta.

Igen hű, szép és tartalmas az *Írások Szeghalom múltjából* címet viselő 13. kötet, amely 1976-ban látott világot a Szeghalmi Nagyközségi Tanáccsal közös kiadásban. A ritka régi képekkel is illusztrált mű verses és prózai anyagát *Miklya Jenő* válogatta: változatos tartalmából csak kettőt ragadunk ki: boszorkánypör iratai a XVIII. századból, valamint a sárréti nádvágás és nádkereskedelem dokumentumai.

A nagy és szép nyomdai hagyományokkal rendelkező megye, az 1977-ben kiadott 14. kötetet első nyomdászának, *Réthy Lipó*tnak szentelte, születésének 160. évfordulóján. A kiadatlan levéltári dokumentumot is tartalmazó kötetet *Szabó Ferenc* és *Elek László* rendezte sajtó alá. Politikailag legérdekesebb Réthy Lipót hazafias tevékenysége az 1848-as szabadságharcban, majd a Bach-korszakban, nyomdászatilag pedig a képmellékletek, a remek hasonmások – köztük a *Liliomfi* és *A Peleskei nótárius* eredeti méretű színlapja 1850-ből Szarvasról, valamint *Réthy Lipót* „betűmutatóványa”, azaz betűmutatókönyve – érdemelnek említést. A kötet a Kner Nyomdával közös kiadásban jelent meg.

A sorozat 15. tagja sajtósággal irodalomtörténeti: *Darvas József* kiadatlan Ifjúkori leveleit tartalmazza, amelyeket az orosházi Bohus család két leányához: Annához és Sárihoz írt tanítóképzés korában. Az író szellemi útkeresésének megismerése szempontjából is igen értékes válogatást *Beck Zoltán* rendezte sajtó alá s látta el jegyzetekkel. A fényképeket, kéziratasonmásokat, dedikációkat is bemutató kötet az orosházi Darvas József Emlékház megnyitására, az Orosházi városi Tanács segítségével jelent meg.

A 16. kötetről, amely a békéscsabai Tevan Nyomda- és Kiadóállalat működéséből mutat be szemelvényeket, már szoltunk.

Mit mondhatnánk befejezésül? Településtörténet, művelődéstörténet, néprajz, irodalom, művészet, nyomdátörténet van együtt e páratlanul gazdag honismereti sorozatban, amelynek csak azt kívánhatjuk: a kerekesebb 25., s az 50. kötetet is

ugyanilyen igénnyel s ugyanilyen nemes hivatástudattal alkossák meg. Példát adva: hogyan kellene, hogyan illene minden megyének összegyűjteni, megbecsülni, megmenteni a feledéstől legjobb hagyományait.

Szilágyi Ferenc

Somogy megye múltjából

Levélrtári Évkönyv 8., 9., 10.

Szerkeszti: Kanyar József

(Kaposvár, 1977. 440 old. 1978. 416 old. 1979. 496 old.)

A Somogyi Levélrtári Évkönyv ismertető kötetét két nagy egységre bonthatók: Tanulmányok és a Függelék. A 8. kötet 13 tanulmányt és az 1976. november 9–11-én Kaposváron, a történelemtanítás és levélrtári témakörben megtartott országos konferencia főreferátumait, valamint a megyei intézmények képviselőinek korreferátumait tartalmazza. A 9. kötetben a 10 tanulmány mellett: A levélrtárak szerepe a közművelődésben című szegedi konferencián elhangzott előadások, a Somogyi Levélrtári Napok 77 rendezvény anyaga és a Somogy megyei Levélrtár kiadványai és közművelődési munkájának 1977. évi krónikája című összeállítás olvasható. A 10. kötet 12 tanulmányát az 1978. évi Somogyi Levélrtári Napok programja – referátumai – egészíti ki.

A Somogyi Levélrtári Évkönyv utóbbi köteteire is érvényes Hanák Péternek az 1977. évi Somogyi Levélrtári Napok alkalmával elhangzott megállapítása, miszerint „a Levélrtári Évkönyv nagy, általános érdeme és értéke, hogy a helytörténetírás legjobb szakmai hagyományait a korszerű történelem-szemlélettel és módszerekkel tudta egyesíteni.” Országos rangra emelkedett a kiadvány tartalma, jellege alapján egyaránt. Végigtekintve az eddig megjelent tíz kötetben, megállapíthatjuk, hogy a Somogy megye múltjából című évkönyv régen túlnőtt a helyi érdeklődés, a szűken értelmezett „helytörténetírás” körén.

Gazdaságtörténet témakörben Szili Ferenc Cukorrépa-termesztés a Mezőgazdasági Ipar Rt. Kaposvári Cukorgyárának vonzáskörzetében című tanulmánya olvasható. (8., 9., 10. kötet). Áttekintést ad a Dél-Dunántúlon rendszeresített cukorrépa-termesztésről, a Mezőgazdasági Ipar Rt. kaposvári cukorgyárának 1894-es alapításáról és az 1904-ig kibontakozó tevékenységéről, de a cukorrépa-termelés rész kérdéseivel (áralakulás, jövedelmezőség, technológia, termesztési kísérletek stb.) is megismerkedhetünk. A következő 10 évről megállapítja, hogy „a kaposvári cukorgyár vonzáskörzetében a cukorrépa termesztése ... egybeesett a magyar cukoripar fellendülésével, így a cukorgyár részvényesei és a cukorrépa-termesztők egyaránt részesedhettek a konjunktúra előnyeiből.” A továbbiakban a cukorrépa árának, a cukorrépa-termesztés alakulása-

nak, a „cukorrépa-munkások” helyzetének bemutatása olvasható. Az első világháború, a forradalmak kora, az országos infláció, a Dél-Dunántúli cukorrépa-termesztésben különösen kedvezőtlenül éreztette hatását. A későbbiekben elsőrendű feladat volt a korszerűsítés, a cukor minőségének javítása. Szili Ferenc munkája nagy szakismerettel, igen sok adat és anyag felhasználásával, a mezőgazdasági művelés és az iparosítás kapcsolatának bemutatásával megírt gyár- és cukorrépa-termesztéstörténet.

A másik gazdaságtörténettel foglalkozó tanulmány Takács Éva munkája (8. kötet). Tíz zselici község paraszti erdőgazdálkodását vizsgálja az első és az új erdőtervény megjelenésének időpontja között (1879–1935). Elemzést olvashatunk az erdők faállományáról, azok területi és kormegoszlásáról. A 9. kötetben ugyanő a Somogy megyei erdők törzskönyvét mutatja be, amelyet az 1978. évi erdőtervény végrehajtásának eredményeként készítettek el. A Zselic, mint termelői táj az 1935-ös üzemtatisztítka tükrében című, 10. kötetben található tanulmányból arról kaptunk tájékoztatást, hogy a tájegységben az 1930-as években is meghatározó szerepet betöltő erdő mellett a mezőgazdasági termelés más ágazatai milyen mértékben voltak jelen. Takács Éva tanulmányainak a szakszerű feldolgozása mellett az a fő értéke, hogy az agrártörténetnek szinte alig művelt ágáról szerezhetünk ismereteket.

Benda Gyula írása (A Somogy megyei adózók térképe 1816-ban) az 1848-at megelőző korszak ábrájelentését dolgozza fel, képet adva az 1816-os íráses esztendő somogyi kihatásáról.

T. Mérey Klára tollából gazdag, széles körű elemzést kapunk a Dél-Dunántúli dualizmus kori iparának fejlődéséről. A gazdasági alap változását és a társadalmi tagozódás alakulását összefüggésben tárgyalja a tanulmány, mely a gyáriparról, a kisipar alakulásáról egyaránt jó áttekintést ad, kiegészítve szemléletes térképekkel, táblázatokkal. Az ipar, a gyáripár helyzetét iparáganként taglalva mutatja be a szerző.

A művelődéstörténeti tanulmányok sorában Kanyar József két munkája is szerepel. A 8. kötetben a Középkiskola és középfokú oktatás a Dunántúlon a XVIII–XIX. században című témáról olvashatunk. A török hódoltság korától rajzolja meg azt a fejlődésvonalat, amelynek keretében az egyház, a földesurak alapította gimnáziumok, középfokú tanintézetek létrejöttek és működtek. A 10. kötetben található Népiskola és középfokú oktatás Dunántúlon – különös tekintettel Somogyra (1848–1867) című tanulmánya. Keresztmetszetet ad az egész Dunántúli elemi- és középkiskolahálózatról, bővebben szól a Somogy megyei viszonyokról. Összeveti a dél-dunántúlival. Elemzi az 1849-es időszakot, az abszolutizmus korában a Thun-féle ideiglenes és végleges reformokat, az ezeket fellazító „változások korát”, – amely az Eötvös-féle népis-kolai törvénynek készítette elő az útját.

A két tanulmányban vizsgált időszakhoz kapcsolódik Benda Kálmán: Az iskolázás és az írástudás

dunántúli parasztság körében az 1770-es években, és *Kelemen Elemér*: Somogy megye népoktatása (1871–1880) című írása. Az előbbi az 1869-es összeírás dunántúli eredményeit elemzi, az utóbbi pedig az 1870-es évek megyei népoktatás-történetének alakulását vizsgálja. Ezekkel a tanulmányokkal egy megyei művelődéstörténeti monográfia alapját rakták le a szerzők.

Rippl-Rónai irodalmi kapcsolatairól – különös tekintettel a somogyi sajtóra – közöl összeállítást a 8., 9. kötetben *Laczkó András* a művész önvalomásának és levelezésének felhasználásával. A 10. kötetben pedig *Roboz István*ról (költő, író, újságíró, szerkesztő, Petőfi, Jókai iskolatársa) ad pályaképvázlatot. *Péterffy Ida* írásaiban Pálóczi Horváth Ádám, a somogyi banderistával, költői munkásságával (8. kötet), valamint Kazinczy János somogyi prédikátor gazdag könyvtárával ismert meg bennünket. (10. kötet).

Olvashatunk még a dél-balatoni fürdőkultúra kialakulásának történeti korszakairól, *Kanyar József* tollából.

Elvi-módszertani szempontból jelentős a *Strier Miklós–Szász Zoltán* szerzőpárosnak az Új- és legújabbkori helytörténetírásunk módszertani kérdéseiről szóló tanulmánya, amelyet mintegy a színvonalas helytörténeti kutatómunka „vezérvonal”-ának tekinthetünk.

A tanulmányokat gazdag jegyzetanyag, valamint idegen nyelvű tartalomjegyzék és az eddig megjelent kötetek tartalomjegyzéke egészíti ki.

Ismeretiségünket azzal az óhajjal zárhatjuk: bár az országban sok helyen működne hasonló, a helytörténeti fellendülését magas szinten segítő „műhelyek”!

Leblancné Kelemen Mária

Kecskemét és a kecskeméti puszták

Magyarország és Erdély képekben 1. köt. (Pest 1853. Hasonmás. Kecskemét, 1980.)

1. A kiadói tevékenység egyik örömdetes jellege, hogy a régebbi megjelenésük miatt, gyakran még a tudományos kutatás céljaira is nehezen hozzáférhető kiadványokat közkinccsá teszi. *Kubinyi Ferenc és Vahot Imre* művét nemcsak az idő: a tartalma érlelte új kiadásra, hiszen település-, gazdaság- és művelődéstörténeti, néprajzi, földrajzi adatokat bőségesen tartalmazó munka, ami nem csupán a helytörténet, a néprajz művelőinek, de a mai kor olvasóinak egyaránt hasznos kiadvány. Kecskemét város Tanácsa, a Petőfi Nyomda és a Katona József Múzeum összefogása eredményeként megjelent kiadás túl ezen a nemes szolgálaton a szép könyvet szeretőknek is igazi csemegét nyújtott át – hiszen hasonmás.

2. A reformkorszaktól – amelyet a XIX. századi polgári történetírás haladó szellemű, kimagasló művelője *Horváth Mihály* a „nemzeti önébredés” dicső korszakának nevez – kezdve egyre inkább igényként jelentkezik a haza alaposabb megismerése. Ennek kielégítésére egy sor kiadvány jelent meg.¹ Ezek közül az egyik legjelentősebb a *Kubinyi Ferenc és Vahot Imre* szerkesztésében és kiadásában megjelent Magyarország és Erdély képekben.²

Céljukról a sorozat előszavában így írnak: „Válatunk célja: a természet áldásaiban, szépségeiben, a történeti műemlékekben, népeletünk eredeti sajátságában egyaránt gazdag, s tudomány, művészet, ipar, kereskedés s gazdaszat dolgában is szép előmenetelt mutatható Magyarország és Erdély múlt és jelen állapotját, természetét, történeti, állam-, föld-, népismeri és szépirodalmi tekintetben, hű leírások és képek által, nem csak a bel-, de a külfölddel is körülmenyesen, alaposan megismertetni. Célunk továbbá: Magyarország és Erdély mindennemű közérdekű ritkaságait, nevezetességeit, rejtett természeti és műkincseit, fölkeresni, napfényre hozni, egy halomra gyűjteni, nemzetünk anyagi, szellemi haladásának fokozatait, eredményeit, mint egy nagy tükörben felmutatni, s a közjó érdekében további fejlődésüket elősegíteni.”³ Művük fontosságát növelte az a körülmény, hogy a Habsburg-önkényuralom időszakában: 1853-ban jelent meg.

3. A Magyarország és Erdély képekben 1. kötetben adták közre a Kecskemét és a kecskeméti puszták c. részt. E rész bevezetőjében olvashatjuk: „Magyarország legnagyobb kiterjedésű s legnépesebb mezővárosa, Kecskemét körülményes ismertetése annyiival is inkább érdekelheti a hazát és külföldet, mert itt a magyar alföld eredeti sajátságait, egyszerű szépségeit, fény- és árnyoldalait, s az erőteljes magyar népelet tiszta jellegét, mintegy összpontosulva lehet fölitalni.”⁴

Vahot Imre leírása széles, megbízható helyismeretről tanúskodik. Az adatgyűjtésben felhasználta mindazok közléseit, akik a korabeli Kecskemétet a legjobban ismerték: Hajagos Illés polgármester, Hornyik János történész, Kiss Mihály városi főjegyző, Kalmár János levéltáros, Csányi János társasbírósi elnök, Gömöri Frigyes városi aljegyző, Polgár Mihály a dunamelléki református egyházkerület szuperintendánsa, Losonczy László igazgató tanár, költő. A könyv Vahot Imre történeti bevezet-

¹ Kiemelkedő fontosságú *Hunfalvy János*: Magyarország és Erdély eredeti képekben. Rajzolta *Rohbock Lajos*. I–III. Darmstadt 1856–1864. 205 acélmetszettel.

² *Kubinyi Ferenc – Vahot Imre* (szerk., kiad.) Magyarország és Erdély képekben. I–IV. Pest 1853–1854. 132 old. + 11 mell., 161 old. + 13 mell., 140 old. + 11 mell., 131 old. + 10 mell.

³ Magyarország és Erdély képekben I. k. 1. p.

⁴ Uo. 83. p.

tésével kezdődik, és ez napjainkban már forrásértékű, annak ellenére, hogy az újabb kutatások néhány ponton eltértek. Jelentőségében ezt is felülmúlják azon részek, melyek a múlt század közepének Kecskemétjét, gazdasági, kulturális állapotát, népeletét leíró jelleggel közlik. E szakaszok a gazdaságtörténet – mindenek előtt az agrártörténet – és a néprajz alapvető forrásai közé tartoznak.

A kiadványt több tábla és számos szövegközi kép egészíti ki. A táblaképek közül a legérdekesebb: „Kecskemét város a vaspályai indóháztól fölve.” Pompás táblaképek mutatják be a különböző korú és mindkét nemű kecskemétieket jellegzetes viseletükben. A szövegközi képek sok, ma már csak múzeumokban látható szerszámot, napjainkban már nem létező épületeket és romokat ábrázolnak.

4. Végezetül közöljük a kötet tartalmát, amely minden további elemzésnél ékebben tanúskodik a tartalmi sokféleségről és gazdagságról.

I. Kecskemét története a legrégibb időktől a török hódításig. II. Kecskemét a török és kurucz világban. III. Kecskemét története a 18. század elejétől a legújabb időkig. IV. Kecskemét helyzete, fekvése, természeti tulajdonai és termelése. V. A Kecskeméti nép létszáma, vallása, tájszólásmódja, jelmeze, foglalkozásai, erkölcsi, szokásai, viselete, mulatságai, tánca. VI. Tanyagazdászat Kecskeméten. VII. Észrevételek a kecskeméti tanyagazdászatra. VIII. A kecskeméti szőlő- és gyümölcstermelés. IX. Kecskemét egyházi, polgári kormányzata, a város külseje, jelebb épületei, műtárgyai, emlékei, intézetei, köz- és mulatóhelyei, a legsürgösebb teendői.

Békés József

Szőreg és népe

(Szerkesztette: Hegyi András)

(Kiadja Szeged megyei Városi Tanács
V. B. Művelődésügyi Osztálya
Szeged, 1977. 403 old.)

A kötet tanulmányaiból egységes egészként áll elénk a település minden jellegzetessége, földrajzi, történelmi, néprajzi vonatkozásai. Végigkövethetjük az első településnyomoktól napjainkig az itt kialakuló, majd állandóan változó életformát, az azokat a hatásokat is, amelyek az átalakulást előidézték. Egyrészt, egymást erősítve, kiegészítve, néha – az effajta írásmód természetéből adódóan – egymást ismételve kapja az olvasó a tudósok kutatómunkájának olyan eredményét, amelyet a szakfolyóiratokban aligha találhat meg ilyen részletességgel.

Igen olvasmányos formában, sok statisztikai adattal, jó minőségű, érdekes fotóanyaggal illusztrálva kapja kézhez az olvasó a település krónikáját. Forrásanyagában igen gazdag írásos emlékekre támaszkodott a 14 szerző, de igen sok ma élő idős

szőregi is hozzájárult emlékei elbeszélésével az adatok hitelességéhez. Erénye a könyvnek, hogy felhasznál néhány egyetemi és főiskolai szakdolgozatot is.

Szőreg földrajzának néhány vonatkozását vázolja először a kötet. Dr. Andó Mihály tanulmányából megismerjük annak a területnek földrajzi fekvését, természeti földrajzi viszonyait, amely helyszíne lett annak a hosszú küzdelemnek, amelyet az itt lakók a természet erőivel folytattak. A község nevének eredete sok kutatót foglalkoztatott már, mint ahogy azt Dr. Szabó Józseftől megtudjuk. Egyértelműen nem bizonyított egyik feltevés sem, de az tény, hogy a Gellért-legendában a Szőreg név már szerepelt.

Dr. Trogmayer Ottó múzeumigazgató Tömörkény Istvánra, Móra Ferencre emlékezik tanulmányában, akik jelentős részt táltak fel Szőreg és történetéből. Az ásatások alapján a tatárjárás koráig követi az itt élő, egymásra települt népek életmódját, szokásait. Dr. Karácsonyi Péter arról az időszakról ad képet, amelynek során a tatárok után elpusztult községből viszonylag fejlett gazdasággal, kereskedelemmel, úthálózattal rendelkező település lett. A török uralom idején Szőreg is elnéptelenedett, pusztává vált.

Az újjátelepítéstől 1848-ig tartó korszakot dr. Rákos István mutatja be. Megrajzolja azokat a körülményeket, amelyek között a magyar és a szerb családok letelepítése történt a területen. 1746-ban nyilvánították hivatalosan községgé Szőregot, s ezt követően gyors ütemű fejlődést kísérhetünk figyelemmel. A magyar és szerb családok mellett elenyésző számban német, cseh és morva telepesek is kerültek a községbe, de ezek rövid idő alatt beolvadtak. A nehezen megművelhető, nagyrészt mocsaras föld csak akkor nyújtott megélhetést, ha a családok minden tagja keményen dolgozott. A téli pihenés idejét is kihasználta az itteni parasztok, és messze földön híres háziipart fejlesztettek ki. Ki nem ismerné ma is a szép torontáli szőnyeget, terítőket!

A szabadságharc idejére itt is erős vagyoni rétegződés jött létre. Dr. Szántó Imre tárja az olvasó elé a szabadságharc időszakának eseményeit. Itt figyelhetjük meg, hogyan sikerült egy község magyar és szerb lakosságát egymás ellen uszítani. Többek között ennek az ellenségeskedésnek lett a következménye, hogy 1849 januárjában Szegeddel együtt Szőreg is elesett, a falu pedig porrá égett. A szabadságharcot követő abszolutizmus időszakára vonatkozóan nem állt elég adat a kutatók rendelkezésére, ezért a korszak feldolgozása sajnos elmaradt.

A Csongrád megyei Levéltárban megtalálhatók azonban a szőregi képviselő testület 1881–1918. évi jegyzőkönyvei, amelynek alapján dr. Bezdn Sándor mutatja be a dualizmus korának néhány jellemző vonását. Részletesen ismerteti a lakosság életkörülményeit, jövedelemforrásait, rétegződését, a gazdálkodási ágakat, az adózást. Leírja, hogy a község módosabb lakói a szerbek, a magyarok kevesebben és szegényebbek voltak.

Az ellenforradalmi korszak eseményeiről forrás-

anyag bőven állt a kutatók rendelkezésére. Dr. Hegyi András és dr. Székely Lajos bemutatja a mezőgazdaság helyzetét, a birtokviszonyokat. A gyárparfejlettsége miatt ez a település jóval fejlettebb volt az átlagos magyar falunál. A trianoni békeszerződésben elfogadott új határok kedvezőtlen hatása elsősorban az addig virágzó kereskedelem elsoványodásában jelentkezett.

A társadalmi szerkezet változására vonatkozóan igen sok adat áll rendelkezésre, bár ezek megbízhatósága néha kétséges. De változás következett be a község nemzetiségi megoszlásában, amikor a szerb megszállás megszűnésével jónéhány szerb család is elköltözött Jugoszláviába. Helyükbe Romániából menekült magyarok jöttek.

A felszabadulás utáni agrárviszonyokról, a bekövetkezett változásokról dr. Szabó István tanulmánya tájékoztat. A háború után egymást követően alakuló pártok harcát, az üzemi bizottságok tevékenységét dr. Nagy István ismerteti.

Hogyan éltek, milyen szokások, hiedelmek határozták meg a szőregi nép mindennapjait, arról ír dr. Ferenczi Imre. A mai szokások eredetét tárja fel még élő idős emberek elbeszélései, vagy már lejegyzett, összegyűjtött adatok alapján. Külön érdekességet jelent, hogy különböző népek éltek és élnek itt együtt ezen a területen, kapcsolatuk akár baráti volt, akár ellenséges, egymásra gyakorolt hatásuk vitathatatlan. A hagyományok szempontjából jelentős tényező volt a vallás, a római katolikus és a görögkeleti egyház hatása. Érdekes szokásokat ismerünk meg a gyermekszületéssel, a házasságkötéssel, névnap, szerb egyházi ünneppel kapcsolatban. A viseleti módokról is Ferenczi Imre ír, vázolja azt az utat, amíg a szőregi asszony maga szabta-varrta ruhától eljutott a géppel varrott, majd gyáiban előállított konfekcióig.

A fau két végéről, a múlttól, a folyók árterületén kialakult ősi kultúráról és a jelenről, a nagyüzemi gazdálkodásról, Szeged jelentőségéről Tóth Béla ad képet. Dr. Endre pedig három mai szőregi embert mutat be, nevezetesen a termelőszövetkezet elnökét, a tanácsai kirendeltség vezetőjét és a görögkeleti szerb plébánost.

Molnárné Mayer Mária

Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig

Szerkesztette: Bándi Gábor

(Kiadja a Baranya megyei Tanács

V. B. megbízásából

a Baranya megyei Levéltár, Pécs, 1979. 423 old.)

A Baranya megyei Tanács V. B. a maga nemében talán egyedülálló tudományos vállalkozást valósít meg, amikor a megye természeti és társadalmi viszonyainak bemutatását határozta el. A munka

irányításával dr. Babics Andrást és dr. Szita Lászlót, kiadásával a Baranya megyei Levéltárt bízta meg. Összefoglaló címe *Baranya Monográfia Sorozat*, terjedelme 25 kötet. Ebből 12 szintézis, 13 pedig forráskiadvány, községtörténeti lexikon és a Baranya Bibliográfia.

A sorozatból eddig hét kötet jelent meg: Válogatott dokumentumok a baranyai – pécsi munkásmozgalom történetéhez 1869–1918, 1918–1929 és 1929–1944. Mind a három kötet anyagát Babics András és Szita László válogatta. Azután a népi demokrácia kezdeti időszakának dokumentumai Baranyában. A dokumentumokat Kopasz Gábor és Szinkovich Márta közli. Továbbá három kötet szintézis, mégpedig: 1. Lovász György – Wein György: Délkelet-Dunántúl geológiája és felszínfejlődése (1974). Ebben a kötetben a szerzők részletesen ismertetik a terület geológiai viszonyait korok, rétegek, emeletek és aleletek szerint. 2. A Baranya megye természeti földrajza c. kötetet (1977) Lovász György szerkesztette, és rajta kívül egy 13 tagú szerzői munkaközösség írta. Mindkét kötet szerzőinek nagy érdeme, hogy munkájuk végén részletes bibliográfiát közölnek, amelyben nem csupán Baranya megyei forrásmunkákat talál a kutató, hanem a tárgyhoz tartozó téma általános feldolgozását is.

A harmadik kötet 1979-ben jelent meg. Címe: *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig*. Szerkesztette: és részben írta – Bándi Gábor. Szerzőtársai: Sz. Burger Alice, Fülepp Ferenc, Kiss Attila, Maráz Borbála, és F. Petres Éva.

Nem könnyű feladat megoldására vállalkoztak a szerzők, amikor a megye őstörténetének a megírásához fogtak. A legtöbb korszak viszonyainak ismertetéséhez ugyanis egyedül a régészeti leletek szolgálhatnak forrással – mindig figyelembe véve természetesen, hogy egyetlen megye történetét írják meg – ezekből pedig gyakran vitatható következtetéseket lehet levonni. A nehézségek ellenére munkájukat jól végezték el.

Figyelmet érdemel a fejezetek szerkezete. 1. Szövegrész, közben a nevezetesebb épületek alaprajza, a leletek fényképe. 2. A megye térképe, rajta a fejezetben tárgyalt kor.lelőhelyei, mellette (alatta) névsorban a községek, amelyekből, vagy amelyek határából a leletek származnak. 3. A „Lelőhelyek jegyzéke”, amelyben nemcsak a lelőhelyeket sorolják fel a szerzők, hanem a leleteket tételeként, azok tárolóhelyeit, sőt a velük foglalkozó szakkikéket is. 4. A fejezet irodalma.

Napjaink magyar történet iránt érdeklődő olvasói számára a legérdekesebb, a riportok nyelvezetét használva: a legizgalmasabb a kötet III. része, Kiss Attila munkája: A népvándorlás és a magyar honfoglalás kora Baranyában (331–415. old.). A korszak történetének megírásához – akárcsak az előző fejezetekéhez – a forrásmagyarat csaknem kizárólag a régészet adja. A népvándorlás és a honfoglalás korából származó leleteket eddig 119 helyen találtak a megyében, mégpedig 1945 előtt 2098, azóta pedig a munka megírásáig 2964, V–XI. századi sírt

tártak fel. A két szám világosan mutatja, az utóbbi három és fél évtized alatt mennyit fejlődött a régészet.

Taba István

Perczel Miklós honvéd ezredes naplója az emigrációból

(Tankönyvkiadó, 1977. és 1980.)

Mindig izgalmas, ha egy korról a szemtanú, a cselekvő részes vallomását olvashatja az ember. 1977-ben a Tankönyvkiadó jelentette meg *Perczel Miklós* naplójának egy részét *Papp János* szerkesztésében, *Závodszky Géza* bevezetőjével és szövegközlésével. 1980-ban pedig a napló II. része látott napvilágot, amely az amerikai évek eseményeit rögzíti. Az eredeti kézírásos kétkötetes naplót az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.

Perczel Miklós 1812-ben született Bonyhádon. Élete szorosan összefonódott egy évvel idősebb bátyja, a legendás honvédtábornok, *Perczel Mór* sorsával. Mindketten *Vörösmarty Mihály* tanítványai voltak – és már gyermekkorukban a hazáért és a szabadságért lelkesedtek, megfogadva, hogy mindent megtesznek a magyar nemzetért. Az 1830-as évek reformküzdelmeiben a radikálisok táborában harcoltak a nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért. Az 1839–1840-es országgyűlés Tolna megyei választási küzdelmei során a kormány lázítási perbe fogta a Perczel fivérek, 1848-ban Perczel Miklóst a kölesdi választókerület küldte az első népképviselői országgyűlésre. Hamarosan a harcra vett ki részét a haza védelméből. Ő alakította meg az ország első szabadcsapatát a tolnai önkéntesekből, az általa toborzott emberekkel megszervezte a 7-ik honvédtáborral, amelynek őrnagyává nevezték ki. Részt vett a délvidéki mozgalmak lecsillapítására vezetett hadjáratban. Jelentős szerepe volt a pákozdi győzelemben: *Móga* seregében a jobb szárnyat vezette, és sikeresen visszanyomta az ellenség támadását. Részt vett Jelasics üldözésében, a swechati és a móri csatában, a bánáti hadjáratban. Pétervárad és Arad várparancsnoka volt, érdemeiért ezredessé nevezték ki. Bátyjával együtt a végsőkig küzdött, s a szerencsétlen temesvári csata után, ahol már csak mint önkéntesek vettek részt *Bem* oldalán, elindultak Törökország felé, az emigrációt választva.

Perczel Miklós naplójának I. kötete 1849. augusztus 5-én kezdődik és 1851. augusztus 31-én fejeződik be. A Törökországba menekülés és az internálás történetét mondja el a vidini, sumlai és kutahiai tartózkodást, egészen az Amerikába tartó Mississippi fregattá való felszállásig. Augusztus 16-án lépték át a határt: „Egy kanyarulat, s eltűnt hazánk utolsó dombja szemünk elől” – jegyzi meg keserűen. Október 18-án egy külföldi újságból értesültek az emigránsok Batthyány Lajos és a 13 tá-

bornok kivégzéséről. „Leirhatatlan a hatás, mit e rettenetes hírek okoztak – elgondolhatom, mily benyomást tehettek otthon. Irtózatossá lehet ocsúdása a népeknek, mely azt hitte, hogy Ausztria más leszen most, mint hajdan, s a – vae victis!-t (jaj a legyőzöttek!) nem fogja teljesen éreztetni, midőn bosszúját öntehetetlenlenségének lealázó érzete is növeli. Egy szerencsétlen fatalisztikus hit élt a népben, hogy Magyarország el nem vesztet, tökéletesen meg volt csaknem mindenki győződve, hogy legfeljebb az 1848-i törvények fognak eltörölni, s az ország a régi boldog táblabíróság korába fog visszalépni”. Az európai országok vezetői az ősz folyamán megegyeztek az emigránsok jövőjén. November 23-án írta Perczel: „Sorsunk felett megegyeztek a hatalmasságok. A főbbeket Ázsiába fogják száműzni”. „Most legalább tudjuk, hogy foglyok vagyunk – Európa foglyai. A gyámoltalan törököknek a tömlőtartó díszes szerepe jutott.” Az emigránsok az újságokból látják, hogy segítséget hiába várnak más országoktól: „Európa politikája béke mindenáron –, még a szabadság rovására is.”

1851. augusztus 31-én Perczel Miklós társaival Amerikába ment, ahol eleinte nyelvtanítással foglalkozott, majd földet vásárolt Iowa államban. Szoros barátságot kötött a Tamás bátyja kunyhója című könyv írójának, Harriet Beecher Stowe-nak testvérével, aki a rabszolgatartás ellen küzdött. Perczel 1859-ben visszajött Európába és Itáliában harcolt az osztrákok ellen. A villafranca-i béke után tért vissza Amerikába. Itt Észak oldalán küzdött a rabszolgatartás ellen a polgárháborúban. Az Iowa államban alakított ezred parancsnoka volt. A ki-egyezős hírére hazatért és csatlakozott a *Dek*-párthoz. 1868–1887-ig Baranya megye és Pécs főispánja volt. 1892-ben teljesen visszavonult a politikai élettől, 1904-ben hunyt el Baján.

Dr. Kisasszonyi Éva

Hidvégi Lajos:

Ceglédi históriák

*Kiadja a Városi Tanács, Cegléd,
1980. 64 old.*

Nyelvünk egyik érdekes sajátossága, hogy a *história* szónak több értelme is van. Nemcsak valamely népek, területnek, intézménynek múltját feltáró történeti adatokra utal, hanem gyakran elbeszélést, szokatlant, ritka, néha romantikus történeti eseményeket is jelöl.

Hidvégi Lajos: *Ceglédi históriák* című munkájának alcímében a „történeti elbeszélések” műfaji megjelölés szerepel ugyan, de a kötet éppúgy tartalmaz helytörténeti adatokat, mint szociográfiát vagy életrajzokat, anekdotákat. A Budapestről Ceglédre települt szerző könyvtárak, levéltárak és múzeumok anyagát tanulmányozta, majd az itt szerzett anyagot kiegészítette saját kutatásai eredményével. Az összegyűjtött anyagból mintegy kétszáz cikk született a Ceglédi Hírlap hasábjain. Ezekből válogatott ki huszonhámat, hogy legalább a

Ceglédhez kapcsolódó történetkéket megmentse az elkallódás veszélyétől.

A kötet célkitűzése: „Felkelteni az érdeklődést öregben és fiatalban egyaránt Cegléd múltja iránt, ében tartani a történeti tudatot. Formálni, nevelni, nemesíteni akar és nem dokumentálni.” Úgy hisszük azonban, hogy ennél többet ad. Nemcsak jószándékú lelkesültség, patriotizmus hatja át a cikkeket, hanem az ismeretterjesztési szándék is. Cegléd történetéből olyan részeket ragad ki a szerző, amelyeket az olvasók közül minden bizonnyal csak kevesek ismernek.

Megtudjuk, hogy évtizedes gyűjtés eredményeként a ceglédi múzeumba került a városkörnyéki puszták, dűlők, halmok, árkok, vízjárta laposok, tavak neve, számszerint mintegy ezeregy száz földrajzi név. Azt tudjuk, hogy Balaton tavunkon kívül Balaton nevű községünk is van, távol a tótól, Heves megyében. Hidvégi kideríti, hogy a történelmi Magyarországban hat ismert Cegléd nevű település volt. A gyakori helynévazonosság felveti azt a érdekes kérdést, mi az oka annak, hogy egy-egy nagyobb település körül azonos vagy rokon földrajzi nevek alakultak ki.

Felvilágosít a szerző arról a közérdekű kérdéstről is, mit jelent a város neve. A legszívósabban tartott, de a szerző által elavultnak mondott elmélet szerint a városnév a Szeglet – Sziglet – Ciglet – Cigléd szóváltozás eredménye. Vannak viszont, akik Sicambriával és a székelyekkel hozzák kapcsolatba Cegléd nevét: Kézai Simon krónikája nyomán. A XVIII. századi Pozsonyi Német Lexikon adata szerint a várost ostromló hunok között székelyek (németül a székely: Cekler) is voltak, akik a csaták után Ceglédén állapodtak meg. Idézi a szerző Kiss Lajos szófejtését is, aki *Pais Dezső* után a városnevet a cige – cegle (= Fűzfajta) főnév -d képzős származékának tartja. Ellentmond e fölfogásnak Hidvégi szerint is az a tény, hogy „Cegléd mára kitöltötte az egész ősi határt, utcahálózata elfoglalta az egész birtokot, seholy vízállás nincs, melyen megteremhetett volna az egész falura jellemző cige, azaz fűz.” Végül is abban egyezik meg az író, hogy a város Cegléd nevű embertől vette a nevét. Erre vonatkozóan azonban semmiféle okmányoszerű adatot nem közöl Hidvégi.¹

¹ Véleményünk szerint Cegléd nevében összetett szó rejlik. Az első tag: a *ceg*, *szeg* szó megegyezik Szeged nevével, amelyet többször írtak *Ciged*, *Cegedi*-nek, és „ék, sarok, kiszögellés” jelentésű. Az utótag: *léd*, *löd* – több helységnevében is szerepel: Kislöd, Városlöd, Tiszalök stb. E szó leueld (leveld) formában található egy 1270-es oklevélben és a *lő* ige v-s tövének származéka (löv-ő). Amíg tehát a Löd helységnevek az ő-s formát, addig a *Ceg-löd* név az ősi, régebbi alakot örökölte meg. A *Löd* – *Léd* neveknek az a magyarázata, hogy e helységeket a középkorban erdőóvók lakták, olyan emberek, akiknek foglalkozásában a vadászat, a lövöldözés jelentékeny szerepet játszott. A városnév tehát feltételezésünk szerint a honfoglaláskorban erdővégi település jelzésére szolgált.

Érdekes képet fest a szerző a mezővárosi jobbagság zendüléseiről, a pásztorok és a falusiak elkeseredett határvillongásairól, a törökkori törvénykezés jogszokásairól, a béresek, a cselédek és a csizmadia életviteléről. Több cikk foglalkozik a ceglédi 1848-as nemzetőr zászlóalj szervezésével, az újoncszerzésnek másutt is szokásos módjaival és a szabadságharc egyetlen jelentős ceglédi csatájával.

Témaváltással a szerző elvezet bennünket a bormetelő Cegléd, a tanyák, a szárnyékok, kalibák világába. Innen lassan a városiasodás felé haladnánk, de ebből kevés fért be a kötetbe. A kötet utolsó harmadában ugyanis azoknak a nevével találkozunk, akiknek emlékét a helyi hagyományokon túl a történelem lapjai is megörökítették, így a bajvivő *Dózsa* alakját, az 1849-es „csaták oroszlanjának”, *Földváry Károly* ezredesnek érdemeit, *Táncsics* és Cegléd kapcsolatát, *Várkonyi István*, *Károlyi Mihály* és *Kárpáti Aurél* ceglédi vonatkozásait.

Hidvégi Lajos színes tollal írt ceglédi történetei, értékes helytörténeti adatközlései nagy mértékben felkeltik az érdeklődést Cegléd város minél teljesebb megismerésére.

Tóth István

A közös gazdálkodás 30 éve Túrkevéen

Szerkesztő: Hagymásy Sándor
és Urbán László
(Kiadta a Vörös Csillag Mezőgazdasági
Termelőszövetkezet,
Túrkeve, 1979. 157 old.)

Túrkeve dolgozó parasztsága egy történelmi lépéssel megelőzte az ország többi települését és 1951. február 18-án az ország első termelőszövetkezeti városává nyilvánították. *K. Nagy Sándor* előszavának egyik legfontosabb mondata ez, hiszen a kötet különleges hangsúlyát éppen az adja, hogy Túrkeve volt a példakép, a minta a magyar parasztság középparaszti terjedő rétegei, illetve a mezőgazdaság átszervezéséért felelős tanácsi és pártvezetés előtt. Az ötvenes évek elején a „túrkevei szint” elérése nem egy tanács értekezleten volt központi téma. Nem egy község, város vagy éppen megye készített irreális fejlesztési tervet, hogy fel tudjon zárkózni Túrkevéhez. Az MDP agrárpolitikájának súlyos hibái, az alkalmazott módszerek durvasága, nem ritkán embertelensége Túrkeve felfutásának időszakára volt a leginkább jellemző. Nem áll szándékunkban polemizálni az előző szerzőjével, azonban le kell szögeznünk: „történelmi küldetésnek” csak akkortól és olyan mértékben tekinthető a termelőszövetkezeti város története, Túrkeve parasztságának munkája és élete, amikortól a termelőszö-

vetkezettek, a termelőszövetkezeti parasztság egyenrangú félként integrálódhatott „szocializmust építő” társadalmunkba. Túrkeve parasztsága nem 1951. február 18-án aratta igazi győzelmét, hanem azokban az években, amikor saját elképzeléseit is érvényre juttatva, nagyüzemi mezőgazdaságot teremtetett. Ez a tett – K. Nagy Sándor szavaival – valóban történelmi küldetésnek nevezhető.

Említésre méltó az előző befejező gondolata, amely szerint a gazdaságtörténet módszereivel nem lehet visszaszánni „a paraszti lélek győtrődését, az enyéből a mienkké levés elfogadását...” Valóban a legfőbb ideje lenne, ha a magyar falu korszakváltásának lélektani, szociológiai vetületeit is elkezdene feldolgozni. Az irodalom, a történelem, a jog és közgazdaságtan ma már jelentős eredményeket ért el, de a fenti területeken még kísérleteknek sem igen örülhetünk.

A szerzők kettős célt tűztek ki maguk elé: segíteni a honismereti munkát és előmozdítani a termelőszövetkezet-történeti kutatást. Munkájukban elsősorban gazdaságtörténeti jelleggel a hagyományos paraszti gazdálkodás felbomlását és az ebből kibomló modern nagyüzemi termelést kívánják bemutatni.

A szerkezet világos és áttekinthető. Az első fejezetben a gazdálkodás feltételeiről és az előzményekről szerezhetünk fontos információkat (gazdasági környezet, termelési hagyományok). A fejezetet 1944–1948 időszakának agrártörténeti elemzése zárja. A második fejezetben a termelőszövetkezeti várossá nyilvánításig ismerhetjük meg a város mezőgazdaságának történetét. A földbérlo-szövetkezetek alakulását követően eltért Túrkeve mezőgazdaságának fejlődése az átlagostól, az országostól „1949 közepe táján a túrkevei Vörös Csillag tszcs helyzetét egyre inkább a mintacsoporttá, a szövetkezeti közös gazdálkodás reprezentánsává fejlesztésére irányuló külső törekvések határozták meg.” A szövetkezet fokozott állami támogatása kedvező lehetőséget kínált *ennek a szövetkezetnek, ennek a városnak.* (Kiemelés: G. I.).

De ez a kiemelés nem segítette a szövetkezeteket szerte az országban!

A szerzők korrekt módon mutatják be a mintaváros születését. Rendkívül találó a harmadik fejezet címe: Nagyüzemi keretek – kisüzemi jellegű termelés. Sorra veszik az ágazatok fejlődését. A beruházások zömét az állattenyésztés kapta, kialakult a nagyüzemi méretű állatállomány, anélkül, hogy minőségi fejlődésre sor kerülhetett volna. A növénytermesztésben sikerek születtek a kalászosok termelésében, a kapások terén nem volt kedvező fejlődés. Néhány kultúra meghonosítása kudarcba fulladt.

A szövetkezetek pénzügyi helyzete bizonytalan volt. A negyedik fejezet tárgyalja a megszilárdítást. Az ellenforradalom okozta visszaesést követően az 1957-es esztendő a megszilárdulásra irányuló törekvések jellemezték, 1958 tavaszától pedig egyre inkább előtérbe került a mezőgazdaság szocialista átszervezésének gyorsítása. 1960-ra kedvező szerve-

zeti-politikai változások következtében a gazdálkodás rendszerének átalakítása került előtérbe. A hatvanas évek elején Túrkeve mezőgazdasága – a gyors növekedés ellentmondásain túljutva – színvonalasabb feltételekhez jutott (modern géppark, épületek, talajjavítás stb.).

A záró fejezetben a korszerű nagyüzemi gazdálkodás megvalósításáról kapunk tájékoztatást. A hatvanas évek közepén megnövekedett a szövetkezetek önállósága. Fontos *rendelkezések, lépések történtek: termelői árak rendezése*, hitelek részbeni törlése, termelőszövetkezeti törvény születése. Csökkent a város munkaerőgondja és jelentős nagyságrendű beruházási tevékenység bontakozott ki a város szövetkezeteiben. Átalakult a növénytermelés szerkezete, az állattenyésztés szakosodott. A város életében fontos állomásnak számít 1976. január elseje, amikor a város három szövetkezete egyesült és létrejött az ország egyik legnagyobb szövetkezete, a 17 000 hektáros Vörös Csillag Tsz.

A szerzők – *Hagymásy Sándor és Urbán László* – széles körű forrásanyagot dolgoztak fel kiváló kritikai érzékkel. Tájékozottságuk a felszabadulás utáni agrárpolitikában elismerésre méltó. A kötetet a korszerű szakirodalom és a szükséges sajtóanyag ismeretében állították össze. Igen gazdag a felhasznált levéltári forrásanyag is. A kötet végén elhelyezett fotók dokumentálják a Túrkeve életében lezajlott történelmi korszakváltást.

A kötetrel – bátran kijelenthetjük – nemcsak gyarapodott, hanem értékesebbé is vált agrártörténeti irodalmunk. Meggyőződésem, hogy a jövőben születő hasonló művek szerzői kötetünket kézikönyvként is hasznosíthatják. Talán még teljesebbé válhatott volna a feldolgozás, ha a szerzők sort kerítenek a tagok életkörülményeinek, életmódjának vizsgálatára.

Gazdag István

Kósa László:

A burgonya Magyarországon

(Akadémiai Kiadó, 1980. 254 old. 51 kép)

Termesztett növényeink néprajzi feldolgozására a széles látókörű, a feladatokat kitűnően ismerő etnográfus, *Bátty Zsigmond* már az 1910-es években felhívta a figyelmet. Ő nemcsak a növények természetének feldolgozását sürgette, hanem a belőlük készített táplálékok, munkaeszközök bemutatását is. Bátty több kisebb tanulmányban rá is mutatott arra, hogy milyen sokrétű néprajzi, művelődéstörténeti tanulságot rejtette néhány természetesen termesztett növényünk. Mégis csak az utóbbi évtizedekben – főleg akadémiai támogatással – láthatott napvilágot néhány termesztett növényünk néprajzi mo-

nográfiaja. Ezek közé tartozik Kósa László könyve is a burgonya hazai természetéről. Kósa Lászlónak elismerést érdemel az a törekvése, hogy a XVII–XIX. századi gazdaságtörténeti jellegű irodalom nyomán minél részletesebben, a táji különbségeket figyelembe véve világosítsa meg a burgonya magyarországi megjelenését és paraszti, valamint nagyüzemi természetét. Néhány korábbi kísérlettel eltekintve csak a XVIII. század második felében kezdik hazai földön termesztetni ezt az újvilági eredetű növényt. Meghonosításában nagy szerepe volt a különböző hatósági intézkedéseknek. A XIX. század elején még az erdélyi templomokban is beszélnék a lelkészek a burgonya hasznáról. Parasztságunk eleinte idegenkedett a termesztéstől. A gumókat mérgesnek, betegséget terjesztőnek tartották. A burgonya valószínű, hogy több forrásból és irányból jutott el a paraszti termelésbe, amit változatos elnevezése is bizonyít. Kósa László a burgonya 41 elnevezését (*bibircsók, burgundia, gollandé, india, körömpe, pifó, tótfánk* stb.) tartja számon. Statisztikai adatokkal alátámasztva részletesen szól a paraszti és nagyüzemi terméshozamáról, a városi lakosság burgonyafogyasztási igényéről, a mezőgazdasági iparban való szerepéről. Munkájának egyik igen tanulságos fejezetében a burgonyatermesztő tájainak (Nyírség, Belső-Somogy) mutatja be. Sajnálhatjuk, hogy nem szólhatott részletesebben a székely, a moldvai „burgonyatájakról”.

Kósa László könyvéből megismerjük a burgonya paraszti művelésének menetét, a korábbi gazdasági munkák tanácsainak népközi körében való továbbélését. Már 1796-ban az *Erdélyi Házi és Úti, Új és Ó Kalendárium* pontokba foglalja a burgonya művelésével kapcsolatos tudnivalókat. Hangsúlyozza azonban Kósa, hogy a különböző gazdasági tanácsok mellett a burgonya termelési technikájában lényeges helyi jellegű ismeretek, tapasztalatok, paraszti találmányok és újítások (pl. ekekapák) is megjelennek. Parasztságunknak különösen gazdag tapasztalatai vannak a burgonya termesztésére alkalmas földek minőségéről (Belső-Somogy, Nyírség, Szeged vidéke). Egyidőben micsurini találmányként emlegették a félbe metszett gumók, a csirákkal együtt lehámozott burgonyahéj elültetését. Gazdasági irodalmunk azonban erről már a múlt század elején tudott. Még nem minden esetben derítettük fel a burgonya fajtáinak (pl. mőzsi róza, rakamazai cseh krumpli) eredetét.

Kiterjedten foglalkozik Kósa László a burgonyának a táplálkozásban való jelentőségével, a különböző burgonyaételekkel. 1762-ben még csak a vízben főtt burgonyát említi egyik táplálkozási munkánk. Néhány évvel később már lisztpótló a kenyérsütésnél. Egy 1816–1818-ban Miskolcon megjelent munka szerint közel százféle ételt készíthetnek belőle vagy felhasználhatják pótanyagként az ételek készítésénél. Nem marad el ettől a ma fogyasztott burgonyaételek száma sem, amelyek jó részt tájhoz kötöttek a egyikük-másikuk (pl. a szabolcsi *cinkepuszta, krompéjsajom*, a zalai *krumplismálé*, a zempléni *lapcsánka*) a vendéglői étlapokon is szerepelhetne. Népünk ételkultúrájára jel-

lemző, hogy a szerzőnek egy gávai (Szabolcs) parasztságos burgonya huszonháromféle étkezési felhasználását sorolta fel.

Néprajzi és gazdaságtörténeti eredményeinket gazdagítja, a sokoldalú népi tudást tárja fel Kósa László könyve, amelyet tanulsággal vehetnek kezükbe azok is, akik a burgonya gyakorlati természetével foglalkoznak.

Gunda Béla

A Győri Múzeum Évkönyve

Arrabona. 19–20. 1977–1978.

A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve.

Szerk. Dávid Lajos

(Győr, 1979. 430 old.)

Nem tudjuk, hogy az évkönyvsorozat történetében szokatlan összevont kötet tanulmányok, vagy pedig pénz hiánya miatt jelent meg két év együttes anyagával, de gazdag tartalma és terjedelme kárpótol a várakozásért. A 7 régészeti, 4 néprajzi, 1 művészettörténeti és 4 helytörténeti tanulmány felöleli a múzeumok tevékenységi területeit. Kissé sokalljuk az előző kötetekhez képest megnőtt régészeti, ugyanakkor nincs az évkönyvben egyetlen legújabb kori történettel foglalkozó tanulmány sem. Hiányzik az előző kötetben már megszokott beszámoló a megyei múzeumi szervezet munkájáról. *Domonkos Ottó* néprajzi tanulmánya kivételével helyi témákat dolgoztak fel a szerzők, bár az analógiák és kapcsolatok keresésénél gyakran kitekintenek a megyén, sőt az országon túlra is.

T. Szőnyi Eszter a soproni Deák téri római temető feldolgozásáról közölt előzetes jelentést. *Tomka Péter* a kalföldi avar kori népesség temetkezési szokásairól szóló terjedelmes tanulmányának harmadik részét adta közre a tápi temető feltárt anyagának értékelésével. *Gömöri János* a Burgenlandba is áthúzódó, úgynevezett nyugat-magyarországi vasvidék területéhez tartozó Tarjánpusztán (Pannonhalmától 5 km-re) talált avar kori vasolvasztó kemence leleteit vetette össze hasonló ásatások régészeti anyagával. A következő három tanulmány is ugyanennek a leletegyüttesnek különböző szempontú leírása: *Vastagh Gábor* a leletek kémiai összetételéről, *Tóth Judit* archeomágneses vizsgálatokról számolt be, *Kisházi Péter* pedig a nyugat-magyarországi vaskohászati leletek röntgen-diffrakciós vizsgálatának eredményeit foglalta össze. *Éry Kinga* a Győr-Sopron megyei Szakonyi honfoglalás kori magyar temetőjének csontleleteiről követteztetett a korabeli népesség demográfiai és antropológiai jellemzőire.

Domonkos Ottó a hazai képfestő műhelyek századfordulótól az 1960-as évekig terjedő időszakának munkájáról, küzdelmeiről és változásairól rajzolt érdekes képet 55 helységben, 65 műhelyben végzett helyszíni gyűjtés, valamint levéltári források és a szakirodalom alapján. Terjedelmes összefoglaló tanulmányát a vásárokról, műhelyekről, berendezési tárgyokról, ruhákról és mintákról készített fotók teszik szemléletessé. *Sergő Erzsébet* öt csoportban ismerteti a dóri fazekasok munkáit. Kitér a díszítésekre, az értékesítésre és nyomon követte a Dörből elköltözött fazekasokat is. Tanulmánya egy előző közlemény folytatása, amint *S. Lackovits Emőké* is, aki négy Fertő tó menti magyar lakosságú község lakáskultúrájának változásait dolgozta fel az 1920–1930-as évektől napjainkig. Leírta a lakóházak különböző típusait, a helyiségek funkcióit, berendezését, a tüzelő- és világító eszközöket, a lakást díszítő elemeket és a házban folyó mindennapi életet. *Dr. Timaffy László* az évkönyv korábbi köteteiben közölt néprajzi tanulmányát folytatta, amely a paraszti átrétegződés néprajzi módszerekkel vizsgált folyamatát mutatja be a szigetközi és rábaközi falvak lakóinak életében.

H. Kolba Judit a győri püspökség szinte ismeretlen gótikus ötvöstárgyait, kelyheit írta le, s a 10 gótikus kehelyről 29 fényképet közölt. Sok térképpel és vázlattal illusztrálta a Rába szabályozás előtti felméréséről írt tanulmányát *Dóka Klára*, aki a Rába mellékfolyóinak, vízrendezési terveit és a vármegyék ezzel kapcsolatos ellentéteit is feltárta írásában. *Dr. Gecsényi Lajos* Győr megye XVII–XVIII. századi történetére tekintett vissza, amikor a török és német seregek ismételt pusztításai után telepésekkel népesítették be a háborúk következtében elnéptelenedett falvakat. *Szűts Tibor* tanulmánya Fényes Elek nagyszerű reformkori statisztikája alapján írja le a mai Győr-Sopron megyéhez tartozó Moson, valamint Pozsony, Győr és Sopron megyei községek gazdasági és társadalmi helyzetét, adatait, különös figyelmet fordítva a mezőgazdasági termékekre és kereskedelmükre. Végül *Balázs Péter* a gyors gazdasági fejlődésnek induló Győr város gazdálkodását elemezte a feudalizmus utolsó évtizedeiben (1820–1848), részletesen kitérve a bevételi forrásokra és a kiadásokra.

A tartalmas és színvonalas évkönyv szép nyomdai kivitelben készült, fényképek, rajzok és térképek illusztrálják. Német vagy angol nyelvű összefoglalók segítik a külföldi kutatók tájékozódását.

Tuba László

A Bihar Múzeum Évkönyve II.

Szerk.: Héthy Zoltán
(Berettyóújfalú, 1978. 311 old.)

A régi Bihar megye kevésbé ismert tájait és hagyományait vizsgálja a kötet, s mindig úgy, hogy a kisebb tájegységet beleilleszti az egész nagy magyar kulturális közösségbe. Napjaink helytörténettel és honismereti kérdésekkel foglalkozó ifjabb kutatóinak nemcsak nagy segítséget nyújt, hanem példát mutat a tudományos feldolgozás módszeréhez is.

Nyitó tanulmányként *M. Nepper Ibolya* – felhasználva Sőregi János és Zoltai Lajos nagyon értékes kutatásait is – összeállította a megye halomkataszterét. *Mesterházy Károly* a Sárrétudvari területén feltárt X–XI. századi temetőket vizsgálja történeti kibontakozásában, s a nagyobbik és kisebbik fiúiskola udvarán talált csaknem 40 sírnak leleteit elemzi. *Szathmáry László* az ártándi IX. századi népességnek alsóvégtag elemein végzett kutatásainak metodikai szempontból is fontos és új eredményeit bocsátja nyilvánosság elé.

Történeti szempontból nagyon értékes a *P. Szalay Emőke* fordításában közzétett, Bél Mátyásnak Bihar megyére vonatkozó nagybecsű munkája, amelyhez *Csorba Csaba* írt bevezetőt és igen értékes jegyzeteket. Több mint kétszáz éve minden kutató forgatta ezt a nagybecsű munkát, de nyomtatásban, s magyarul csak most kerül az érdeklődők kezébe. Nagyon fontos, a helyszínen gyűjtött XVIII. század eleji feljegyzések kerülnek a nyilvánosság elé.

Igen jelentős tanulmányt közöl *Molnár Ambrus*: Adatok a körösszegi uradalom XVII. századi történetéhez címmel. Az 1635-ből és 1640-ből való eredeti forrásanyag egybevetése és az uradalom helyeire (Körösszeg, Böszörmény, Apáti, Károly, Pankota, Körös, Besenyő, Árpád) vonatkozó elemzése nemcsak helytörténeti és településtörténeti szempontból fontos, hanem a korabeli népiélet vizsgálatához is jelentősen hozzájárul. A gazdag levéltári kutatás elemzése és a megyére vonatkozó sokrétű ismereteknek felhasználása segíteni fogja az újabb kutatókat munkájuk folytatásában.

Kiválóan izgalmas *Kilián Zoltán* közleménye, amelyben Menszáros Károly nagykereki gazdaságának inventáriumát tette közzé 1837-ből. *Módy György* egy angol utazó (Paton, Andrew Archibald) 1850 februárjában a megyében és Nagyváradon való látogatására hívja fel figyelmünket. A más nemzetbeli ember megfigyelései és feljegyzései új színben mutatják be a korabeli magyar valóságot. *Roszoly József* alig ismert adatokat kutatott ki a múlt század végi és e század eleji (1861–1913) Bihar vármegyei képviselő-választások bonyolult

világából. Belőle még Arany János képviselőjelölt-ségéről is tudomást szerezhettünk.

A néprajzi tanulmányok között érdeklődésre tarthat számot *Ácsné Dankó Éva* tanulmánya: Emberi erővel történő teherhordás az észak-bihari síkságon a századforduló idején. *V. Szathmáry Ibolya* Szokások és hiedelmek a szerelmi élettől a keresztelőig a berettyóújfalusi néphagyományban c. írása gazdag emlékekkel tárja elénk a halványuló népszokás ma még összegyűjthető adalékait.

Külön értéke az Évkönyvek, hogy közre adta az *Osváth Pál* (1831–1908) emlékülés előadásait, amelyeket *Héthy Zoltán*, *Papp Antal*, *Varga Gyula* és *Ujváry Zoltán* készítették. A Szatmár megyei Csengerújfaluból Bihar megyébe került Osváth-család egyik ágának kiemelkedő alakja a csendbiztos Osváth Pál, aki a sárréti járásról s annak 48 községéről felbecsülhetetlen értékű anyagot örökölt meg 1875-ben kiadott kötetében. Másik kötete a Pandúrkorom emlékei címmel jelent meg s igen fontos személyes emlékeket őrzött meg a betyár-életéről.

Masits László leveleket tett közzé Gáborjáni Szabó Kálmán festőművész hagyatékából, amelyeket *Lyka Károly*, *Móricz Zsigmond* és *Veres Péter* írtak hozzá. *Nagy Sándor* Barsi Dénes levelének közlésével fényt derít Sinka István pályakezdésére. A kötet végén Héthy Zoltán, a Bihari Múzeum igazgatója, foglalja össze a múzeum 1976–1978. évi működését.

A tanulmányok végén német vagy angol nyelvű összefoglaló segíti a külföldi érdeklődők megértését.

Molnár József

Tóth Tibor:

Szénbányászat a Dorogi-medencében 1781–1981.

(Dorog, 1980., 147 old. és 218 kép)

Tóth Tibor bányamérnök sokéves gyűjtő munkájának egy része került a dorogi bányászat kétszázadik évfordulóján az olvasók kezébe. A nagy alakú, igényes kiállítású munka első része rövid történeti áttekintés a Dorogi-medence történetéről, amelyben a bánya meghatározó szerepet játszott. A földtani nehézségek és a halálos áldozatokat követelő balesetek ellenére a medence mindig bányászkozpontú volt. Ezt tükrözik azok az utalások, amelyek a bányatelep kiépítésére vagy a tágabb területtel való kapcsolat fejlesztésére vonatkoznak.

A Dorogi Szénbányák vezérigazgatója, *Kroszner László* méltán írhatta a könyv előszavában, hogy „... a bányászok munkája alakította ki falvaink,

községeink mai arculatát. Ez tette a 800 éves Dorogot virágzó, fejlődő nagyközséggé...”. A kétszáz éves jubileum (Rückschuss Antal bányász 1781. január 27-én kötött széntermelési egyességet a csolnoki bíróval) egybeesett Dorog nagyközség 800 éves fennállásának alkalmával. A nagyközség és bánya története valóban összefonódik, a környék élete, amely helytörténeti vonatkozásban nem kevés újat nyújthat (pl. a nemzetiségek helyzetének alakulása, az esztergomi–tokodi vagy tatabányai vonzaskörzet, Budapest hatása), de a munkásmozgalom gazdag anyaga is helyet kér egy ilyen megemlékezésben. Sajnálatos, hogy a tervezett munkásmozgalom-történet a jubileum idejére nem készült el. Tóth Tibor munkája így elsősorban a bányászat-történet és a műszaki történet gazdag tárháza, példája annak, hogy lehet részleteiben is áttekinthető módon megőrizni a műszaki eseményeket.

A képanyag és a mű egésze meggyőzően bizonyítja a bányavállalatok hagyományteremtő és a történeti értékeket ápoló tevékenységét.

Krisztián Béla

Horváth József:

Vörösberény története

(Veszprém–Vörösberény, 1979. 156 old.)

A falumonográfiák mindig különleges helyet foglalnak el a helytörténeti munkák sorában, a legösszetettebb, legértékesebb anyagot nyújtják a település múltjáról. Különösen így van ez, ha értő kéz nyúl a forrásanyaghoz, a feldolgozáshoz. *Horváth József* már előző munkájával (Káptalan-tóti története, 1975. 134 old.) igazolta, hogy felelősségteljesen, szakmai hozzáértéssel dolgozik. A püspöki könyvtár igazgatójaként létrehozója s ma is ösztönzője az 1970-ben alakult megyei egyháztörténeti munkaközösségnek.

Vörösberény területe már a rómaiak által lakott volt. A falu első írásos említése 990 körül keletkezett, de csak átiratban fennmaradt oklevélben, a görög szövegben Zagarbrűn, a latin megerősítő záradékban Zaarberin formában. E nagy múltú, ma Balatonalmádi belterületéhez csatolt község évszázadainak történetével ismertet meg bennünket a szerző.

A fejezetekben olvashatunk a birtokosokról: a veszprémvölgyi apácakolostorról (alapításáról, történetéről), a veszprémi káptalanról és birtokpereiről, valamint a vallási élettel összefüggő tárgyi emlékekről (templomok, harangok, temetők, keresztetek, szobrok), a község életében kiemelkedő életútúval rendelkező egyházi és világi személyekről. Értékes a tanúgygyel foglalkozó rész, amely jelentős adalékokkal szolgál a megye neveléstörténetéhez.

Gazdag adatállással ellátott feldolgozás a falu népéről írt fejezet, amely életüket az alapítólevél adataitól követi nyomon a jobbágysoron, a betelepüléseken át egészen napjainkig. (Az utolsó év-zá-

zad eseményeinek felsorolása csak vázlatos: a hivatkozás szerint egy újabb munka teszi majd közkincsé ezt az időszakot.) Függeléként a vörösbéri uradalom harminchét articulusból álló hegyközségi törvényét olvashatjuk, amely külön gazdaságtörténeti feldolgozást érdemelne.

T. J.

Szikszó

Szerk.: Lázár István

Kiadja: Szikszó Nagyközség Tanácsa,
1981., 156 old.)

„Hazánk felszabadulásának 35., községünk első okleveles említésének 700 éves évfordulója adta a gondolatot Szikszó történetének megírásához...” írja a könyv előszavában Rozman Gyula a nagyközség párttitkára. A könyv első fejezete a község földrajzi leírását tárgyalja. „A szikszóiak jövedelmének fő forrása már a XVIII. században is a szőlőművelés, illetve -termelés volt”. Már Budai Ézsás említi, hogy „I. Lajos király korában, jelesen 1351-ben ültették be a tokaji hegyet Furminttal. Alig hibázunk, ha azt állítjuk, miképp a Furminttal bővelkedő, s a tokaji hegytől 5 órányira fekvő szikszói szőlőhegyek is ugyanakkor ültetettek be a tokaji hegyről került szőlővesszőkkel.” Így tehát évszázadokkal ezelőtt, a tokajhegyaljai történelmi borvidék Sátoraljaújhelytől, hatalmas fordított L betű alakban egészen Göncig, majd Göncötől lefelé a Hernád-völgyben Szikszóig terjedt. Valószínű, a filoxéra pusztítása után csökkent le a hajdani nagy szőlőföldek területe. A fejezet szerzője a község szántóföldterületének dűlőneveit, továbbá rétek, a legelők és a szőlőhegyek dűlőinek neveit is felsorolja.

A történelem sodrában című fejezet jelentős terjedelmet kapott. Ennek ellenére megítésem szerint történelmi eseményekben sokkal gazdagabb Szikszó, mint amennyire a fejezetben kitértek. Például a Szikszói csatában szereplő Józsa István kuruc hős sem említik.

Szerencsésebb megoldásnak tartottam volna, ha a község iparát, mezőgazdaságát, néprajzát külön fejezetekben tárgyalják és ezekbe építették volna be az ÁTEV, a Mesterséges Termékenyítő Állomás friss adatait. A tüzőtő egyesület pedig – megítésem szerint – terjedelmében túlteng más, fontosabbnak látszó fejezetek rovására. Teljesen hiányzik a község néprajzi képeinek feldolgozása.

Szikszón született, vagy ott élt és alkotott szellemi kiválóságok külön fejezetben történő tárgyalása ügyes megoldás. Így válnak maradandóvá azoknak a nevei, valamint tevékenységük, akik a maguk idejében tettek valamit a község érdekében.

Kár, hogy az illusztrációt tartalmazó rész meglehetősen szegényes és a nyomdai kivitelezés sem kifogástalan. Ezeket a képeket néhány évztől múlva már nem lehet reprofotózni, s így az utá-

nunk következő generációk történészei nem tudják majd kellő minőségben hasznosítani. A jól sikerült, megfelelő színvonalon sokszorosított illusztrációk a szöveg, az adatok hitelességét mindenképpen növelik.

Összefoglalva elmondható, hogy a könyv a helytörténet, a honismereti mozgalom számára nagy nyereséget jelent, mert értékes adatokat, ismereteket közvetít az utókor számára.

Szikora András

Szekeres László:

Amit az idő eltemetett

(Kis vajdasági régészet

Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1981.)

Az utóbbi években mindenütt a világon nagy érdeklődés kíséri a régészeti kutatásokat, felfedezéseket. Szekeres László a kiváló jugoszláviai magyar régész ebben, a főleg nagyközönségnek írt könyvében a Vajdaság régészeti kutatásával, legszebb emlékeivel ismerteti meg az olvasót, jelen esetben a szülőföldjük története iránt érdeklődő Jugoszláviában élő magyarokat. A Vajdaság a Szerb Szocialista Köztársaság (Jugoszlávia) autonóm tartománya. Hozzá tartozik a nyugati és déli Bánság, Bácska (északi sávjának kivételével) és a Szerémség. Köztudottan a Vajdaságban lakik a jugoszláviai magyarok többsége.

A szerző könyvében egészen a paleolitikumtól (i. e. 600 000) a középkor végéig (1526) tárgyalja a Vajdaság történetét. Ismerteti a különböző kultúrák, népek kialakulását, legfontosabb lelőhelyeit (temetőit, telepeit). Megismerteti társadalmukkal, szokásaikkal, hiedelemvilágukkal, legjellemzőbb tárgyi emlékeikkel. Ezáltal színes kép kerekedik szemünk elé a Vajdaság területén megfordult népekről, a kőkorszak vadászaitól egészen az avar korig, a honfoglaló magyarokig.

Szekeres Lászlónak sem volt könnyű dolga könyve megírásakor, hiszen a hosszú évezredek tárgyalásánál irásos forrásokra alig-alig támaszkodhatott, főleg saját és kollégái régészeti kutatásai, megfigyelései és az előkerült régészeti leletek jelentették számára a biztos talajt. Az egykor virágzó kultúrák, népek, emlékei évezredek folyamán a föld alá kerültek. Korunkban a régész ásója szabadítja ki a föld alól emberi történelmünk e becses emlékeit, sajnos, néha csak töredékeiket. E könyv nagy érdeme, hogy ilyen töredékekből vázolta fel számunkra a szerző – a lehetőségekhez képest nagyon is hitelesen – a Vajdaság ősi történetét, azt „amit az idő eltemetett”.

Szekeres László könyve nagyszerű állomása a Fórum Kiskönyvtár sorozatának. A szülőföld ismerete, szeretete árad belőle.

Trugly Sándor

Az oszmán-török építészet Magyarországon

Művészettörténeti füzetek 12.
(Akadémiai 1980.)

A művészettörténeti füzetek számos kötete már eddig is kitűnt a magyar múlt egy-egy korában elhanyagolt, vagy egységében át nem tekintett kulturális jelenségének összefoglaló igényes feldolgozásával (lásd pl. a 4. füzetet körtemplomairól vagy a 9.-et Árpád-kori falfestészetünkről). Ezúttal is ezekhez fogható tanulmányt vehetünk kézbe. Gerő Győző szemhatára túlterjed a magyarországi fellelhető török emlékeken, természetszerűleg és kiváló anyagismerettel tekint az anyaország felé, ahol ez az építészet megszületett. Különösen előnyére válik a könyvnek, hogy a török *Aslanapa* és *Arseven* Magyarországgal kapcsolatos munkáját is felhasználta.

A könyv talán legnagyobb – mert mindenki számára szemléletadóan lényeges – érdeme a tényekkel indokolt szakítás az a korábbi, a Habsburg-korszakból örökölt szemlélettel, amely szerint – akár az „Európába tolatkodó” magyarok, úgy – a „hitetlen törökök” is pusztán a rombolást jelentették ott, ahová lábukat tették. A szerző leszögezi: az, hogy a törökök felhasználták a korábbi magyar épületeket, nem jelent egyet azzal, hogy alig építettek volna nálunk. Hiszen az új vallási, társadalmi és katonai igények eleve szükségszerűvé tették az építkezést. Természetesen provinciálisnak tekinthető ez az építési tevékenység, de kiugró eredményei is vannak (a híres *Mimár Szinán* is dolgozott Magyarországon). Ahogy a magyar középkor építészete nem egyenlő a fennmaradt romokkal, a Habsburg foglalkozás korának adatai, feljegyzései folyton említik a török építészeti emlékek nagyarányú pusztítását. „Mindezek csupán kísérői és megvalósítási formái voltak annak a Habsburg-politikának, amely igyekezett a törököktől visszahódított területeken a törökség és az iszlám minden – anyagi és szellemi – emlékét egyaránt kiirtani.” Ez annál inkább sikerülhetett, mert a török lakosság egészében nem volt népes hazánkban. Az itt maradtak nem merték lábukat gyakorolni és gyorsan beolvadtak.

A történelmi és társadalmi helyzet változása után a szerző szól a kialakult városképekről, majd rátér a legjellegzetesebb épülettípusra, a dzsámira. Érdekes jelenség, hogy míg a bizánci ortodox épületek (különösen a Hagia Sophia katedrális) erős hatást gyakoroltak a török szakrális építészetre, addig a hódoltság román, gótikus és reneszánsz templomai, ha szolgálták is a török egyházi célokat, a török építkezésekre nem voltak hatással. A síremlékek közül két türbe áll meg: Budán *Gül Babáé*, Pécsen pedig *Idrisz Babáé*. Annál jelentősebbek számunkra a fürdők. Budának már a középkorban kialakult fürdő-

város jellegét a törökök továbbfejlesztették és e területen kifejtett építőtevékenységük jobban szembeszökő: a pusztítás kisebb mérvű volt.

Egészében a török építőművészet hazánkban szorosan kapcsolódik a balkáni török mintákhoz. Éppen ezért nem tartom szerencsésnek a 101. illusztrációt, amely a mai Magyarország határai között ábrázolja az emlékeket. Joggal merül fel az olvasóban az igény: a hódoltság egész területének török építészetére legalábbis utalni kellett volna.

Összegezve: a könyv alapkönyv a magyarországi török építészeti polgári középületeire vonatkozóan (hadi célú építkezéssel nem foglalkozik), s egyúttal jó bevezető a magyar olvasónak az oszmán-török, sőt általában a mohamedán építészeti megismerésébe.

Kelemen András

Az ausztriai magyarokról¹

Az utóbbi években mind több tanulmány, cikk, riport foglalkozik a magyar diaszpórával, főleg a távolabbi országokba került hazánkfiaival. Egyelőre jóval kevesebbet tudunk szomszédunk, Ausztria magyarjairól, és ha igen, akkor elsősorban az őslakos burgenlandiakról. *Szépfausi István* könyve – tudtunkkal – az első olyan igényes összefoglalás, amely eredetétől és jelenlegi helyzetétől független, egységes egészként mutatja be az általa legalább 70 000 főre becsült – Csoóri Sándortól választott szavakkal – hatodik magyarságot.

A burgenlandi és a náluk több, mint kétszer nagyobb egyéb ausztriai magyarság megítéléséről, szerepéről állandónak látszó viták ismeretében már maga az egységes nézőpont is nem mindennapi felelősségvállalásról tanúskodik.

A szerző, *Szépfausi István* osztrák édesanya és magyar atya gyermeke, Budapesten élő osztrák-ként nevelkedett. Evangélikus lelkészé szentelése után, 1955-ben hazatelepült Ausztriába. A felmérést az Osztrák Evangélikus Egyház Magyar Lelkigondozó Szolgálat megbízásából végezte. 1970 január 1–1974. december 31. között 122 helységben 709 család (1701 személy) életére vonatkozó kérdőívet dolgozott fel. A protestánsokról gyűjtött adatokat 71 katolikus családról (168 személyről) felvett ellenőrzőív adatai egészítik ki.

A felmérés hatalmas adattömegét sokoldalúan, rendkívül olvasmányosan és egyben kellőképpen dokumentált formában adja közre a szerző. Részletesen bemutatja az ausztriai magyar művelődés lehetőségeit, a magyar iskolai oktatás helyzetét, a tanmeneteket, az igényeket. Adatokra támaszkodva tér ki a magyar nyelvű olvasás, a rádióhallgatás és a tv-nézés szokásaira. Adatfeltárából emeljük ki a magyarsághoz való tartozás témakörét.

A felmérésben való részvétel önmagában is a magyarság bizonyos megvallását feltételezte. A felke-

resett családok 81–83%-a örült ennek az akciónak. Velük szemben a többi 27–29% magatartásáról, – Határ Győző szavaival – a „*tartósított elkallódás*” állapotáról döbbenetes vallomásokot, megnyilatkozásokat olvashatunk. Szépfalusi István családi látogatása a kiválasztott 709 családból 32 esetben hiúsult meg különböző indokokból. Hadd idézzük a talán végetes, de bizonyos fokig mégiscsak jellemző elutasítók egyikét:

„*Látogatását sajnálattal nem fogadhatom, mert én már, nem is tudom mióta, de bizonyosan vagy 6–7 éve, osztrák állampolgár lettem a férjemmel és a gyermekemmel. A látogatása alkalmával szabadságon Magyarországra utazom.*”

Ellentétes példakkal lehet szemléltetni az anyanyelv őrzését, illetve elhagyását. A magyarságukat őrzők közül talán annak a tiroli faluban élő házaspárnak a magatartása a leginkább megkapó, amelyik 1949 óta teljesen idegen közegben élve is minden gyerekére tökéletes anyanyelvi tudást hagyományozott. Másrészt aggodalomra ad okot az a – sajnos, sokakra jellemző – magatartás, amelynek egyik képviselője eképp magyarázkodik:

„... A magyarral nem akartam gyermekeimet gyötörni.” Nem kedvező a magyar nyelv helyzete a burgenlandi lakosságnál sem. Egyik képviselőjük belátja, hogy sem magyarul, sem németül nem beszél jól. Az anyanyelv kallódásait érezhetjük számos, személyes jellegű elhatározásnál. Habár a családi név magyar írásmódját őrzi Burgenlandban, de az utónév magyaros írását szinte teljesen elhagyták. Jelentősen csökken a magyar anyanyelvű tanulók száma. Jóllehet a nemzeti törvény alapján jelentős eredményeket lehetne elérni a magyar nyelv oktatásában, a meglevő lehetőségek sincsenek elegendő kiaknázva. Felsőőr (Oberwart) város elemei (általános iskolájában 1945/46-ban 421 tanulóból 217 volt magyar anyanyelvű 1975/76 folyamán 455 diákból csupán 49. E városban a magyar lakosság száma az 1971. évi népszámlálás szerint 1486 fő volt, azaz 27,2%.²

Emeljük ki a magyar nyelvi szigetet alkotó négy burgenlandi helység adatait. Ezek: Felsőőr, Alsóőr, Felsőörpulya, Örisziget. (Oberwart, Unterwart, Oberpullendorf, Siget in der Wart.) Együttes lakosságuk 8892 fő, belőlük magyar 3147.³ A négy helység elemei iskoláiban 1969/70 folyamán 384-en tanultak magyarul, 1979/80-ban már csak 189-en.

A kérdőíves felmérés figyelmet szentelt a magyar nyelvű művelődésre is. Az ausztriai magyar családok mintegy 45%-a olvas több-kevesebb rendszeresekkel magyar nyelvű hírlapokat, és kétharmad részük több ilyen lapot is előfizet. Magyarul megjelent könyveket a családoknak csupán 10–13%-a olvas rendszeresen, de 70–80%-uk sohasem olvas ilyeneket! A mai magyar irodalmi életet a családok mintegy 0,1–0,3%-a kíséri figyelemmel. Ezek az adatok az első bevándorló nemzedékre érvényesek, az ő gyermekeik olvasottságát Szépfalusi István 1–2%-ra becsüli. Bizonyos művelődési lehetőséget is nyújtanak a különböző magyar egyesületek, a diákok részére pedig a

cserkészcsapatok. Tevékenységük azonban nem pótolhatja a belső meggyőződésből fakadó összetartozást, nem ellensúlyozhatja azt a jellegzetes magatartást, hogy sokan – az egyik adatszolgáltató szavaival – „privátim” magyarok. Úgy tetszik, Ausztria egésze nézve semmiképpen sem beszélhetünk egységes magyar diaszpóráról, de az összetartozás bizonyos kérdőjelei felmerülnek a burgenlandi magyarságnál is. Idézzük fel az 1976. évi, a nemzetiségi törvénnyel kapcsolatos népszavazás néhány körülményét. E törvény értelmében azokban a helységekből, ahol a nemzetiség számaránya eléri a 25%-ot, kétnyelvű helynévtáblákat lehet kihelyezni.⁴ A szavazás fontosságára tekintettel a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület elnöke, Johann Moór körlevélben hívta fel részvételre honfitársait:

„Mi, burgenlandi magyarok az itten lakó népcsoportok bokrétaájában ékes virágszál vagyunk, együtt lakjuk, építjük, fejlesztjük Burgenland kulturális életét... November 14-én mindenki adja magyar nyelvtudásának bizonyosságát... *Valljuk meg magyarságunkat* – nem utolsó sorban hazánk, *Ausztria javára.*” E nagy horderejű törvénnyel kapcsolatban Ausztriában a szavazásra jogosultaknak mindössze 26,6%-a élt jogával. A magyarok részaránya meghaladta az országos átlagot: 33,68% volt. Összehasonlítva a többi nemzetiséggel, ez a részvételi arány alacsonyabb, mint a csehek, a szlovének aránya, és csak a horvátokét múlja felül. Bizonyára helyesen látja Szépfalusi István, hogy a tartózkodás oka: „*a magyarok miniközösségekben élnek magyarságukat, és semmiféle helyi vagy országos szervezetben nem kívánnak részt venni.*”

Ez az állapot aligha teszi lehetővé, amit Johann Moór körlevele is célként jelöl meg: a kétnyelvűség adta előnyök kiaknázását, vagy ahogy nálunk szokás mondani: az összekötő híd szerepének vállalását.

Egyetlen témakörre igyekeztünk ráirányítani a figyelmet Szépfalusi István hatalmas anyagából. Teljes anyaga, a számbavehető tanulmányok további adataival együtt, talán még árnyaltabbra festené azt a képet, amely a magyar kultúrához tartozást ábrázolja. Úgy érezzük, hogy a „hatodik magyarság” történetének ez az oldala további érdeklődést, tanulmányozást igényel, legalább abban a formában, amit Szépfalusi István találon választott könyve címének, és ezzel a felelősséggel, amellyel munkáját, minden további e tárgyú feldolgozásban nélkülözhetetlen anyaggyűjtését közzreadta.

Marosi Endre

¹ Szépfalusi István: Lássatok és halljátok egymást. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1980. 407 old.

² Deák Ernő szerk.: Die Volksguppen in Österreich.

Integratio XI–XII. k. Wien, 1979. 274 old.

³ u.ő. u.o.: 270–277. old.

⁴ A törvény szövegét l. u. o. 53–64. old.

Ki, mit tud róla?

A *Honismeret* 1981. 6. számában Gelen-csér József érdekes, eddig nem ismert adatokat közölt a kudari nevű cserépedény használatáról. Lapunk mostani számában egy olyan cseréptárgy képét mutatjuk be, amelyről szinte semmit sem tudunk. Nem ismerjük sem a nevét, sem a rendeltetését, noha 1905 óta őrzik a Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteményének több mint 20 000 tárgya között. (Kresz Mária A Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteménye c. alapos tanulmányában – Néprajzi Értesítő. A Néprajzi Múzeum évkönyve LIX/1977. Bp., 1980. – ismerteti e páratlan értékű és gazdagságú gyűjtemény történetét.)

A szóban forgó tárgyat annak idején egy Lichtneckert József nevű, jóérzékű műkereskedőtől vásárolták meg, aki révén szép dunántúli céhkorsók is kerültek be a múzeum gyűjteményébe. Lelőhelye Székesfehérvár, felírata szerint „Krizsény József készítette”.

A fényképről is megállapítható, hogy mázatlan. Feneke is van, közepén 13 cm átmérőjű kör alakú nyílással. Magassága 33,5 cm, alja 29 cm széles, szájnnyílása 4 cm.

Lehet talán 20 esztendeje is, hogy a múzeum raktárában járva felfigyeltem erre az érdekes formájú, „anonim” cserépedényre. Most, múzeumba kerülése után 77 esztendővel a *Honismeret* olvasóival összefogva szeretném felderíteni e „rejtélyes” tárgy nevét és rendeltetését. Fehérvári olvasóinknak bizonyára még ma is sikerül adatokat felkutatni a tárgyunkat készítő fazekasról, s remélhetőleg magáról a tárgyról is. Lehetséges, hogy más vidéken is készültek hasonló cseréptárgyak. (Edénynek nem nevezhetjük, mivel alul-felül nyitott.)

Rendeltetését nem érdemes találgatnunk. Dekoratív megjelenéséből legfeljebb annyit sejtethetünk, hogy alighanem rendelésre készült, „mondvacsínált” tárgy lehetett, amelyekkel a fazekasok azokat szokták megajándékozni, akiknek valami miatt le voltak kötelezve, pl. akiknél vásárolzó útjaik alkalmával rendszeresen megszálltak. A felkutatott adatokról szóló híradást nagy érdeklődéssel várjuk szerkesztőségünkben. Az eredményről majd tájékoztatjuk olvasóinkat.

M. P.

1982/3

HONISMERET

Fehérhímzéses lepedő Szombathely környékéről